

ΙΟΥΝΙΟΣ 2021

**ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ,
ΤΕΧΝΩΝ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

**«Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΧΡΕΟΚΟΠΙΑ ΤΟΥ 1932 ΜΕΣΑ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΠΤΙΚΗ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ»**

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ Δ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

ΙΟΥΝΙΟΣ 2021

**ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ,
ΤΕΧΝΩΝ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

**«Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΧΡΕΟΚΟΠΙΑ ΤΟΥ 1932 ΜΕΣΑ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΠΤΙΚΗ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ»**

**Διατριβή η οποία υποβλήθηκε προς απόκτηση εξ
αποστάσεως μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών στη
Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία στο Πανεπιστήμιο
Νεάπολις**

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ Δ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

ΙΟΥΝΙΟΣ 2021

Πνευματικά δικαιώματα

Copyright © Κωνσταντίνα Παπαγεωργίου, 2021

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Η έγκριση της διατριβής από το Πανεπιστημίου Νεάπολις δεν υποδηλώνει απαραίτητως και αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα εκ μέρους του Πανεπιστημίου.

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

Η Κωνσταντίνα Παπαγεωργίου γνωρίζοντας τις συνέπειες της λογοκλοπής, δηλώνω υπεύθυνα ότι η παρούσα εργασία με τίτλο «Η ελληνική χρεοκοπία του 1932 μέσα από την οπτική του Τύπου», αποτελεί προϊόν αυστηρά προσωπικής εργασίας και όλες οι πηγές που έχω χρησιμοποιήσει, έχουν δηλωθεί κατάλληλα στις βιβλιογραφικές παραπομπές και αναφορές. Τα σημεία όπου έχω χρησιμοποιήσει ιδέες, κείμενο ή/και πηγές άλλων συγγραφέων, αναφέρονται ευδιάκριτα στο κείμενο με την κατάλληλη παραπομπή και η σχετική αναφορά περιλαμβάνεται στο τμήμα των βιβλιογραφικών αναφορών με πλήρη περιγραφή.

Η Δηλούσα

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

ΣΕΛΙΔΑ ΕΓΚΥΡΟΤΗΤΑΣ

Ονοματεπώνυμο Φοιτήτριας: Κωνσταντίνα Παπαγεωργίου

Τίτλος Μεταπτυχιακής Διατριβής: «Η ελληνική χρεοκοπία του 1932 μέσα από την οπτική του Τύπου»

Η παρούσα Μεταπτυχιακή Διατριβή εκπονήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών για την απόκτηση εξ αποστάσεως μεταπτυχιακού τίτλου στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις και εγκρίθηκε στις [ημερομηνία έγκρισης] από τα μέλη της Εξεταστικής Επιτροπής.

Εξεταστική Επιτροπή:

Πρώτος επιβλέπων(Πανεπιστήμιο Νεάπολις): Αντώνης Κλάψης, Επίκουρος καθηγητής

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής: Κυριάκος Ιακωβίδης, Λέκτορας

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής: Αικατερίνη Παπαζαχαρία, Λέκτορας

Ευχαριστίες

Αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω από καρδιάς τον Καθηγητή μου κ. Αντώνη Κλάψη που επέβλεψε προσωπικά την εκπόνηση της Διπλωματικής μου Εργασίας, αλλά και στάθηκε πολύτιμος καθοδηγητής σε όλη τη διάρκεια των σπουδών μου. Πάντα διέθετε τον χρόνο και την ευγένεια για να με βοηθήσει άμεσα κι αποτελεσματικά. Έτσι, με τη συμπαράσταση και την εμπύχωση που μου προσέφερε μπόρεσα να αντεπεξέλθω στις υψηλές απαιτήσεις της Διπλωματικής εργασίας και να αντιπαρέλθω τις δυσκολίες του καθημερινού μου προγράμματος.

Επιπλέον, θα ήθελα να ευχαριστήσω την αδερφή μου Μαργαρίτα Παπαγεωργίου για την υπομονή και τη στήριξή της, τον γαμπρό μου Χρήστο Παπαστάμου για την τεχνική του υποστήριξη και τον αγαπημένο οικογενειακό φίλο Σ. Φανούρη που με παροτρύνει να προχωρώ και να εξελίσσομαι.

Αφιέρωση

Στην αγαπημένη μου αδερφή Μαργαρίτα και στον γιο μου Ορέστη

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	vi
ABSTRACT.....	viii
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	1
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΕΠΑΝΟΔΟΣ ΤΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΖΩΗ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ	2
1.1 Ο Βενιζέλος και η ανασυγκρότηση της χώρας.....	2
1.2 Η Διεθνής Οικονομική Κρίση του 1929	8
1.3 Ο αντίκτυπος της Διεθνούς οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα.....	10
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΠΤΙΚΗ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ.....	15
2.1 Μάρτιος 1932.....	15
2.2 Απρίλιος 1932.....	29
2.3 Μάιος 1932	43
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΠΤΩΧΕΥΣΗ.....	54
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	55
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	60

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εργασία επιδιώκει να παρουσιάσει την οικονομική κρίση του 1932 στην Ελλάδα που οδήγησε στην πτώχευση, όπως αυτή έγινε αντιληπτή μέσα από τον Τύπο της εποχής.

Με αφετηρία την επανεμφάνιση του Βενιζέλου στην πρωθυπουργία της Ελλάδας, εγκαίνιαζεται μια ενεργητική εξωτερική πολιτική αλλά και μια εντατική προσπάθεια οικονομικής ανασυγκρότησης της χώρας. Το αναπτυξιακό πρόγραμμα του Βενιζέλου περιελάμβανε σπουδαία έργα: λιμενικά, τηλεπικοινωνιακά, εγγειοβελτιωτικά, αποξηραντικά, έργα οδοποιίας κι εξηλεκτρισμού, που θα στήριζαν τις παραγωγικές δυνάμεις της χώρας, τη γεωργία, και τις εξαγωγές και θα βελτίωναν το εμπορικό ισοζύγιο της χώρας και κατ' επέκταση το βιοτικό επίπεδο των κατοίκων. Για την υλοποίηση αυτών των έργων που μελλοντικά θα ήταν αποδοτικά και πρόσφορα, όμως, ήταν απαραίτητα πολλά κεφάλαια που μπορούσαν να βρεθούν μόνο στο εξωτερικό. Πράγματι, ο Βενιζέλος προσελκύει κεφάλαια και συνάπτει δάνεια ώστε να εκκινήσει την ατμομηχανή της ελληνικής οικονομίας.

Η απροσδόκητη κρίση τον Οκτώβριο 1929 θα συγκλονίσει βαθιά την παγκόσμια οικονομία. Οι επιπτώσεις της ήταν καταλυτικές και για την ασταθή ελληνική οικονομία που παγιδεύτηκε στις συμπληγάδες των αλληπάλληλων δανείων. Στις 21 Σεπτεμβρίου 1931 η Βρετανία εγκαταλείπει τον κανόνα του χρυσού κι αυτό έχει άμεσες συνέπειες για το ελληνικό νόμισμα που ήταν απευθείας συνδεδεμένο με την αγγλική λίρα. Αρχικά η κυβέρνηση αρνείται να άρει τη σταθεροποίηση του νομίσματος που αποτελούσε τον θεμέλιο λίθο της οικονομικής της πολιτικής, αισιοδοξώντας ότι η κρίση θα αμβλυνθεί και θα υποχωρήσει. Σύντομα όμως αντιλαμβάνεται ότι η κατάσταση είναι μη αναστρέψιμη. Στις 26 Απριλίου η δραχμή επισήμως εγκαταλείπει τη χρυσή βάση κι αναστέλλονται οι πληρωμές των οφειλών. Η Ελλάδα έχει ουσιαστικά πτωχεύσει.

Στο εσωτερικό της χώρας η κατάσταση σταδιακά επιδεινώνεται. Άνοδος των τιμών, ανεργία, φτώχεια συνθέτουν ένα εκρηκτικό κλίμα το οποίο παρουσιάζουν με ευγλωττία οι εφημερίδες της εποχής οι οποίες ανάλογα με την ιδεολογική τους τοποθέτηση διακρίνονται σε βενιζελικές και αντιβενιζελικές. Οι πρώτες παρουσιάζουν με διθυραμβικά σχόλια την οικονομική πολιτική του Βενιζέλου κι εστιάζουν στις προσπάθειές του να αντιπαρέλθει την κατακλυσμιαία οικονομική

λαίλαπα με έξυπνους χειρισμούς, με όραμα αλλά και με το προσωπικό κύρος που διέθετε στη διεθνή διπλωματική κονίστρα. Εστιάζουν όμως και στην πώλωση που επανέφερε ο Βενιζέλος με αναφορές του στην μικρασιατική τραγωδία και στις ευθύνες που βάρυναν το Λαϊκό κόμμα. Οι αντιβενιζελικές εφημερίδες στηλιτεύουν αυτήν την παρελθοντολογία και επικεντρώνονται στη βαριά φορολογία, στη φτώχεια, στην ανεργία, στην επιβάρυνση της οικονομίας από τα δάνεια. Κατηγορούν τον Βενιζέλο για ανεδάφικη υπεραισιοδοξία και, οι πιο ακραίες, προτείνουν βαριές ποινές αποκαθελώνοντας τον Βενιζέλο από το βήθρο του εθνικού ηγέτη και μεγάλου οραματιστή. Οι χειρισμοί του Βενιζέλου θα επιφέρουν αλυσιδωτές αντιδράσεις και θα οδηγήσουν στην κατάρρευση του οράματός του για μια ολοκληρωμένη ανασύσταση, αλλά και ανάσταση της ελληνικής οικονομίας.

(Λέξεις κλειδιά: πρόγραμμα ανασυγκρότησης, οικονομική κρίση 1929, κανόνας του χρυσού, αποσταθεροποίηση νομίσματος, πτώχευση 1932)

Abstract

The purpose of this paper is to present the economic crisis of 1932 in Greece, which led to bankruptcy, as it was perceived through the Press of that time.

Starting with the reappointment of Venizelos as the Prime Minister of Greece, we see that an active foreign policy and a sustained effort to bring economic reconstruction to the country were launched. The development plan of Venizelos included great works: port, telecommunication, land improvement, drainage projects, as well as road construction and electrification works that would support the productive forces of the country, the agriculture and exports and would improve the trade balance of the country; so, by extension, the standard of living for the people. However, for the implementation of these works that would be effective and appropriate in the future, there was a need for numerous funds, which could only be found abroad. Indeed, Venizelos attracted funding and secured loans, in orders to kick-start the engine of the Greek economy.

The unexpected crisis in October 1929 was a great shock to the world economy. Its consequences were also catalytic for the unstable Greek economy, which was in particularly dire straits because of repeated loans. On 21 September 1931, Britain abandons the gold standard, a fact which has immediate repercussions on the Greek currency that was directly linked to British pounds. At first, the government refuses to lift the stabilization of the currency, which was the cornerstone of its economic policy, hoping that this crisis would mitigate and then recede. Nevertheless, it soon realizes that the situation is irreversible. On April 26, drachma officially abandons the golden base and payments of debts are suspended. Greece is essentially bankrupt.

Within the country, conditions are gradually deteriorating. Rise in prices, unemployment, poverty all create a volatile climate that is eloquently presented by the press of that time, which is divided in Venizelist and anti-Venizelist, according to the ideological positioning expressed. The first present Venizelos' economic policy in glowing terms and focus on his attempts to override this cataclysmic economic fallout applying smart maneuvers, vision, as well as his personal reputation on the

international diplomatic arena. Yet, they also focus on the polarization created by Venizelos with his references to the tragedy in Asia Minor and the responsibilities that rest upon the People's Party. Anti-Venizelists condemn this persistence in the past and concentrate on heavy taxation, poverty, unemployment and on the burdening of the economy resulting from borrowings. They accuse Venizelos of groundless over-optimism, while the most extreme ones suggest severe punishments, removing Venizelos from the national leader and great visionary pedestal. Venizelos' actions will provoke chain reactions and will lead to the collapse of his vision for total reconstruction, as well as revival of the Greek economy.

(Key words: reconstruction programme, economic crisis of 1929, gold standard, destabilization of currency, bankruptcy of 1932)

Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία φιλοδοξεί να παρουσιάσει την οικονομική κρίση του 1932 στην Ελλάδα, η οποία οδήγησε τη χώρα σε πτώχευση, όπως αυτή διαγράφεται μέσα από τον Τύπο της εποχής.

Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται να μελετηθεί ο τρόπος με τον οποίον αντιμετωπίστηκε η χρεοκοπία στη δημόσια σφαίρα, από βενιζελικές, αντιβενιζελικές και άλλων πολιτικών αποχρώσεων εφημερίδες. Η εργασία είναι βασισμένη στην υπάρχουσα, συναφή με το θέμα, βιβλιογραφία, στη βιβλιογραφία που αφορά στο γενικότερο ιστορικό πλαίσιο της εποχής και ασφαλώς στην αξιοποίηση των εφημερίδων της εποχής ως αρχειακού υλικού, ώστε να πραγματοποιηθεί ανάλυση περιεχομένου. Όσον αφορά στη μεθοδολογία, αναλύεται χρονολογικά το υλικό που έχει συγκεντρωθεί από τις εφημερίδες, δηλαδή άρθρα του Τύπου, υλικό συνεντεύξεων των πολιτικών αρχηγών της εποχής, πολιτικοί λόγοι, γελοιογραφίες κ.α.

Η μελέτη αναπτύσσεται σε δύο ενότητες. Στην πρώτη, παρουσιάζεται αναλυτικά το ιστορικό πλαίσιο της υπό εξέταση εποχής. Πιο συγκεκριμένα, το πρώτο μέρος παρουσιάζει συνοπτικά την επάνοδο του Βενιζέλου στην πολιτική σκηνή της χώρας το 1928 και τις προσπάθειές του να ανασυγκροτήσει την Ελλάδα. Ακολούθως, εκτίθεται με συντομία η παγκόσμια οικονομική κρίση του 1929 που υπήρξε το εφαλτήριο για τις εξελίξεις στην ελληνική οικονομική ζωή. Έπειτα περιγράφεται ο αντίκτυπος που είχε στην Ελλάδα το παγκόσμιο οικονομικό κραχ.

Στη δεύτερη ενότητα παρουσιάζονται αναλυτικά τα γεγονότα τριών περίπου κρίσιμων μηνών από την 1η Μαρτίου 1932 έως 31 Μαΐου 1932. Είναι οι μήνες που προηγούνται κι έπονται της ελληνικής πτώχευσης μέσα από την οπτική των μεγαλύτερων σε κυκλοφορία εφημερίδων της εποχής, όλων των πολιτικών αποχρώσεων. Οι εφημερίδες που ερευνήθηκαν καλύπτουν ένα ευρύ πολιτικό φάσμα της περιόδου. Στη συγκεκριμένη χρονική περίοδο ο Τύπος διαιρείται ανάλογα με την πολιτική θέση που εξέφραζε κυρίως σε σχέση με τον Βενιζέλο. Έτσι οι εφημερίδες διακρίνονται σε φιλοβενιζελικές όπως είναι το υπό εξέταση *Ελεύθερο Βήμα* και η *Μακεδονία*, και σε αντιβενιζελικές όπως η *Καθημερινή*, κι η *Εστία* με συντηρητική

αρθρογραφία, η *Ακρόπολις*, η *Ελληνική* του Πάνου Χατζηκωνσταντίνου (1925) που συγκροτεί το μέτωπο των «αδιάλλακτων» κι είναι σαφώς αντιβενιζελική. Από τις αριστερές εφημερίδες εξετάζεται ο *Νέος Ριζοσπάστης*. Σποραδικά θα γίνει και αναφορά στη *Βραδυνή* κυρίως σε γελοιογραφίες και σκωπτικά ποιήματα και στον *Εθνικό Κήρυκα* της Νέας Υόρκης που μεταφέρει το πνεύμα και τον τρόπο σκέψης της ελληνικής ομογένειας στην Αμερική η οποία παρακολουθεί με μεγάλο ενδιαφέρον τις εξελίξεις της μητέρας πατρίδας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΕΠΑΝΟΔΟΣ ΤΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΖΩΗ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ

1.1 Ο ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΚΑΙ Η ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ

Τον Μάιο του 1928 ο Βενιζέλος ανακοινώνει την απόφασή του να επανέλθει στην ενεργό πολιτική με την πεποίθηση όχι τόσο να ξαναγίνει πρωθυπουργός όσο να αναδειχθεί σε εθνικό ηγέτη όπως αποφαίνονται οι μελετητές του έργου του. Γι' αυτό και υποστηρίζει αρχικά μια κυβέρνηση ευρείας συνεργασίας με τον Ζαΐμη, Καφαντάρη, Μιχαλακόπουλο και Μεταξά, η οποία όμως γρήγορα θα παρουσιάσει ρωγμές από εσωτερικές διενέξεις και από κοινωνικές ταραχές που εμφανίζονται την περίοδο αυτή. Η κυβέρνηση πέφτει με την παρασκηνιακή παρέμβαση του Βενιζέλου¹ και τελικά, παρά τις αντίθετες αρχικά δηλωμένες προθέσεις του, σχηματίζει ο ίδιος κυβέρνηση τον Ιούλιο του 1928 αξιοποιώντας διάφορα στελέχη μεταξύ των οποίων και άτομα που δεν τον είχαν υποστηρίξει στο παρελθόν όταν συγκρούστηκε με τον Θρόνο². Ήθελε να αποδείξει έτσι ότι άρχισε μια νέα εποχή για την Ελλάδα μακριά από τα μίση και τα πάθη του Εθνικού Διχασμού. Στις εκλογές του Αυγούστου παίρνει μεγάλη πλειοψηφία με το σύστημα της στενοευρείας που επανήλθε ακριβώς για να δώσει μια ισχυρή κυβέρνηση στον τόπο και παρά την αμφισβητούμενη νομική και συνταγματική του βάση. Πράγματι κατάφερε να συσπειρώσει γύρω του τις βενιζελικές δυνάμεις του τόπου εκτός από τον Καφαντάρη που ίδρυσε άλλο κόμμα.

¹ Κώστας Κωστής, «Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας. Η διαμόρφωση του νεοελληνικού κράτους, 18^{ος}-21^{ος} αιώνας, Πατάκης, Αθήνα 2018 σ.624

² Νίκος Μαραντζίδης, «Η επάνοδος στην εξουσία» στο: Θάνος Βερέμης, Ηλίας Νικολακόπουλος (επιμ), Ελευθέριος Βενιζέλος. Από το όραμα της Μεγάλης Ιδέας εξόριστος στο Παρίσι, τομ1, Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη, Αθήνα 2001 σ.149

Το νέο πρόγραμμα που εξήγγειλε ο Βενιζέλος ήταν φιλόδοξο και συμπυκνώνεται στους εξής άξονες: α. Πλήρης αναθεώρηση της εξωτερικής πολιτικής της χώρας³ η οποία προσανατολιζόταν στην στερέωση της ειρήνης με την Τουρκία και στην ευρύτερη συνεργασία με την Ιταλία την οποία παρουσίαζε ως ισοδύναμη με την Αγγλία και Γαλλία. Ταυτόχρονα αυτό σήμαινε την μεταβολή της Ελληνογιογκοσλαβικής συνεργασίας⁴ β. γρήγορη ανάπτυξη της οικονομίας γ. ολική αναμόρφωση της εκπαίδευσης ώστε να καλύπτει και να υλοποιεί τους στόχους της οικονομίας με στροφή στην τεχνική εκπαίδευση, δ. Εγκατάλειψη της Μ. Ιδέας και προσπάθεια να διατηρήσει και να αξιοποιήσει η χώρα τα κεκτημένα και να μπορέσει να μειώσει τις εξαιρετικά υψηλές δαπάνες για εξοπλισμούς ε. ισχυρή δημοκρατία ώστε να μην κινδυνεύει η χώρα από εξωκοινοβουλευτικές παρεμβάσεις ή στρατιωτικά Κινήματα.

Κορωνίδα των εξαγγελιών στέκεται η απόφαση του Βενιζέλου να υλοποιήσει μεγάλα παραγωγικά δημόσια έργα που θα άλλαζαν τη μορφή της χώρας και θα συνέβαλαν αποφασιστικά στην ανάπτυξη της καπιταλιστικής οικονομίας της. Έτσι ξεκινά ένα εξαιρετικά φιλόδοξο πρόγραμμα οδοποιίας που παρόμοιο είχε να δει η Ελλάδα από την εποχή του Τρικούπη. Επιπλέον, παρεμβάσεις στα μεγαλύτερα λιμάνια της χώρας κι ο εκσυγχρονισμός τους από τον Οργανισμό Λιμένος Πειραιώς που ιδρύθηκε τότε, έλυναν διάφορα προβλήματα καίριας σημασίας στην εμπορική ναυτιλία. Το εκσυγχρονιστικό του πρόγραμμα συνεχίστηκε με την κατασκευή σχολείων, την οργάνωση της Πολιτικής Αεροπορίας και τη συνακόλουθη διαμόρφωση του δικτύου αεροπορικής συγκοινωνίας, καθώς επίσης και την οργάνωση των τηλεφωνικών επικοινωνιών με τη συμμετοχή της γερμανικής Siemens. Βέβαια αξίζει να σημειωθεί ότι στον τομέα της βιομηχανίας οι αποφάσεις της κυβέρνησης ήταν περιορισμένες κι άτολμες και έβλεπε τη βιομηχανία μόνο ως μέσον απασχόλησης κάποιου μέρους του εργατικού δυναμικού κι όχι ως μια δυνατότητα εξέλιξης της χώρας σε βιομηχανική δύναμη, κάτι που θα προσέφερε πολλά στον κρατικό προϋπολογισμό⁵.

³ Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Ελληνική εξωτερική πολιτική 1830-1981*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2019 σ.175

⁴ Γρηγόριος Δαφνής, *Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων (1923-1948)*, Κάκτος, Αθήνα 1997 σ.408,470

⁵ Κώστας Κωστής, «Το στοίχημα της οικονομίας: αντιμέτωποι με τη διεθνή οικονομική κρίση», στο: Θάνος Βερέμης, Ηλίας Νικολακόπουλος (επιμ), Ελευθέριος Βενιζέλος. Από το όραμα της Μεγάλης Ιδέας εξόριστος στο Παρίσι, τομ1, Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη, Αθήνα 2001 σ.215

Κύριος και πρωταρχικός στόχος όμως της κυβέρνησης ήταν η αύξηση της παραγωγικότητας της αγροτικής οικονομίας. Αφιέρωσε πάνω από 2 εκατομμύρια χρυσές λίρες για τα αντιπλημμυρικά και αποστραγγιστικά έργα στην πεδιάδα της Θεσσαλονίκης που απέδωσαν 177.000 στρέμματα καλλιεργήσιμης γης⁶, αντίστοιχα έργα στις Σέρρες και στη Δράμα, αποξήρανση της λίμνης των Γιαννιτσών που όλα μαζί θα απέδιδαν 3 εκατομμύρια στρέμματα γης και θα μπορούσαν να αντιμετωπίσουν το επισιτιστικό πρόβλημα της χώρας. Βέβαια όλα αυτά θα απέδιδαν μακροπρόθεσμα κι όχι άμεσα, ωστόσο ήταν μια σπουδαία προσπάθεια να εφαρμοστεί μια συνεκτική αγροτική πολιτική που σε συνδυασμό με την εισαγωγή των επιστημονικών καλλιεργειών, με την μηχανική καλλιέργεια και την καταπολέμηση της ελονοσίας θα ανέβαζαν όχι μόνο την παραγωγή αλλά και το βιοτικό επίπεδο των πληθυσμών. Εξίσου σημαντική πρωτοβουλία αποτελεί και η ίδρυση της Αγροτικής Τράπεζας που ήταν ανεξάρτητος πιστωτικός οργανισμός. Αυτή, με την ενίσχυση και τη στήριξη που της πρόσφερε ο Βενιζέλος, εξελίχθηκε στο ισχυρότερο ίδρυμα της χώρας από την άποψη του κεφαλαίου⁷. Μέσω αυτής το κράτος συγκέντρωνε όλα τα κεφάλαια που προορίζονταν για τους αγρότες. Η ΑΤΕ βοηθούσε στο εμπόριο των προϊόντων, στην χρηματοδότηση των καλλιεργειών και μέσω αυτής το κράτος έγινε ο διαχειριστής του αγροτικού χρηματικού πλεονάσματος⁸.

Εξίσου σημαντική υπήρξε και η ανάληψη της ευθύνης αποκατάστασης των αγροτών προσφύγων από το ελληνικό κράτος, δεδομένου ότι τότε διαλύθηκε η Επιτροπή Αποκατάστασης των προσφύγων, αφού εξαντλήθηκαν τα χρήματα του αντίστοιχου δανείου. Επομένως το κράτος με τους θεσμούς και τις υποδομές του ανέλαβε να συνεχίσει το δύσκολο έργο της αποκατάστασης των προσφύγων.

Ένα πρόβλημα που αντιμετωπίζει η κυβέρνηση είναι η στασιμότητα στα πραγματικά ημερομίσθια όπως αποδεικνύει ο δείκτης των ημερομισθίων που καταρτίστηκε από το Ανώτατο Οικονομικό Συμβούλιο. Από το 1928-1930 ο δείκτης παραμένει στάσιμος, ενώ τη διετία 1930-32 τα ημερομίσθια μειώθηκαν κατά 3,38%. Η αύξηση των τιμών των τροφίμων κι ο πληθωρισμός αναγκάζει τον εργαζόμενο να αναζητήσει εργασία

⁶ Δαφνής,ό.π.,σ.498

⁷ Κωστής,ό.π., σ.215

⁸ Θάνος Κονδύλης, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η Ελλάδα (1928-1932).Η διπλωματική πολιτική και η οικονομία*, Ταμβός, Αθήνα 2009 σ.177

και για τα άλλα μέλη της οικογένειάς του προκειμένου να αντεπεξέλθει στις οικονομικές δυσκολίες⁹. Παρά τις προσπάθειες της κυβέρνησης Βενιζέλου να συγκρατήσει τις τιμές, η ήδη υψηλή φορολογία, που ήταν η υψηλότερη στην Ευρώπη, καθιλώνει σε χαμηλά επίπεδα το εισόδημα των εργαζομένων επηρεάζοντας το βιοτικό τους επίπεδο.

Ένα ακόμη ζήτημα που κλήθηκε να διαπραγματευτεί ο Βενιζέλος μόλις ανέλαβε την πρωθυπουργία ήταν και το ζήτημα των επανορθώσεων. Όταν τελείωσε ο Α΄ΠΠ οι Γερμανοί και οι σύμμαχοί της, ως ηττημένοι, όφειλαν να πληρώσουν αποζημίωση στους νικητές. Η αρμόδια επιτροπή αποφάσισε ότι η Γερμανία όφειλε 132 δισεκατομμύρια μάρκα. Το 1920 συνήλθε στο Σπα μια συνδιάσκεψη για να αποφασίσει πώς θα κατανεμηθούν αυτά τα χρήματα μεταξύ των συμμάχων. Εκεί αποφασίστηκε η Ελλάδα να λάβει μόνο το 0.4% των γερμανικών επανορθώσεων και το 12,7% των Ανατολικών δηλαδή 23εκατομμύρια χρυσές λίρες(469εκ μάρκα) από τους Γερμανούς και 92 εκατομμύρια από τους Συμμάχους τους. Τελικά λόγω ολιγωρίας έλαβε μόνο 37,3 εκατομμύρια μάρκα, ενώ όφειλε να πληρώσει 1,2 δις μάρκα προς τις Μεγάλες Δυνάμεις¹⁰.

Τον Αύγουστο του 1929 στη Διάσκεψη της Χάγης συζητήθηκε ο επανακαθορισμός των γερμανικών επανορθώσεων. Σε αυτήν ο Βενιζέλος στόχευε να καλυφθεί το πολεμικό μας χρέος προς Βρετανία και ΗΠΑ, να αποδώσει η Γαλλία το χρέος προς την Εθνική Τράπεζα και να καλυφθεί κάποιο μέρος από τις ζημιές που είχε υποστεί η Ελλάδα στον πόλεμο¹¹. Μετά από πολλές διαβουλεύσεις στις 7-20 Ιανουαρίου 1930 η Ελλάδα πέτυχε να αναγνωριστεί σχεδόν ως μόνη δικαιούχος των Ανατολικών Επανορθώσεων με ποσοστό 76,73% αντί για 12,7% που είχε προηγουμένως. Επομένως αυξήθηκε σημαντικά το ποσό που θα ελάμβανε, κάτι που θα ελάφρυνε την εξυπηρέτηση του ελληνικού δημόσιου χρέους. Ο διπλωματικός θρίαμβος του Βενιζέλου ήταν ανεπανάληπτος. Εξασφάλισε για την Ελλάδα μόνιμα έσοδα, κάτι πολύ σημαντικό για την ασθενή και ασταθή οικονομία της, την απάλλαξε σε μεγάλο βαθμό από τα δυσβάστακτα πολεμικά της χρέη και αύξησε το κύρος της χώρας στο

⁹ Στο ίδιο, σ.191

¹⁰ Στο ίδιο, σ.123

¹¹ Δαφνής, ό.π., σ.487

εξωτερικό, καθώς και το γόητρο του ίδιου του Βενιζέλου στο εσωτερικό, ο οποίος αναγνωρίστηκε από όλους ως μια προσωπικότητα με διεθνή ακτινοβολία.¹²

Δυστυχώς η Ελλάδα δεν πρόλαβε να απολαύσει για πολύ τους καρπούς των επιτυχιών της. Η συμφωνία της Χάγης εφαρμόστηκε μόνο για 14 μήνες διότι αμέσως μετά εφαρμόστηκε το σχέδιο Χούβερ που έμεινε στην Ιστορία ως χρεοστάσιο Χούβερ, ο οποίος στις 20 Ιουνίου 1931 πρότεινε την αναστολή των γερμανικών επανορθώσεων προς τους Συμμάχους, καθώς και την αναστολή πληρωμής των χρεών που είχαν οι Σύμμαχοι προς την Αμερική.¹³ Το χρεοστάσιο Χούβερ όχι μόνο στερήσε από την Ελλάδα μια μόνιμη πηγή προσόδων αλλά άφησε και κάποιες εκκρεμότητες όπως για παράδειγμα τις πληρωμές της Ελλάδας προς τη Βουλγαρία η οποία παραδόξως, λόγω του χρεοστασίου Χούβερ, είχε απαλλαχθεί από την καταβολή των επανορθώσεων προς την Ελλάδα. Τελικά μετά από νέες διαβουλεύσεις συμπεριελήφθησαν και οι πληρωμές της Ελλάδας προς την Βουλγαρία στο χρεοστάσιο Χούβερ το Νοέμβριο του 1931.

Η ευνοϊκή εξέλιξη στο θέμα των επανορθώσεων ήταν σημαντική αλλά η σταθεροποίηση του νομίσματος μπορούσε να επιτευχθεί κι εξαρτιόταν από την ικανότητα της Ελλάδας να δανείζεται από το εξωτερικό. Αυτό ήταν απαραίτητο ώσπου τα μεγάλα έργα να αρχίσουν να αποδίδουν¹⁴. Έτσι λοιπόν για να αποδώσουν οι στόχοι του προγράμματος της Κυβέρνησης Βενιζέλου έπρεπε να βρεθούν κεφάλαια από το εξωτερικό, από τις Μεγάλες Δυνάμεις. Αυτές δεν έχασαν την ευκαιρία να επιδιώξουν άμεση οικονομική διείσδυση στη χώρα μέσω μεγάλων τραπεζικών οίκων και εταιρειών που αυτοί ήλεγχαν. Απέναντι στην παραδοσιακή επιρροή της Μ. Βρετανίας με την τράπεζα Hambro εμφανίζεται η ανταγωνίστρια Αμερική με την τράπεζα Seligman η οποία πρόσφερε στον Βενιζέλο δάνειο ύψους 75.000.000 δολαρίων μόνο όμως αν εγγυηθεί η ΔΟΕ. Ο Βενιζέλος αποδέχτηκε περίπου το 1/3 μετά από αγγλικές πιέσεις. Νέες διαβουλεύσεις για δάνειο από κοινού Αμερικανών και Βρετανών έπεσαν στο κενό λόγω βρετανικών παρεμβάσεων καθώς η ΔΟΕ αρνήθηκε να μπει εγγυητής και οι εγγυήσεις μόνο της ΤτΕ δεν ήταν αρκετές. Ο

¹² Κώστας Καραμανλής, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και οι εξωτερικές μας σχέσεις 1928-1932*, Παπαζήση, Αθήνα 1995 σ.254

¹³ Κονδύλης, ό.π., σ.130

¹⁴ Κώστας Κωστής, *«Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας. Η διαμόρφωση του νεοελληνικού κράτους, 18^{ος}-21^{ος} αιώνας*, Πατάκης, Αθήνα 2018 σ. 628

βρετανός τραπεζίτης Niemeyer ανησυχούσε με την πολιτική του Βενιζέλου να δανείζεται τόσο πολύ από το εξωτερικό για να πραγματοποιήσει το πρόγραμμά του και επιπλέον δήλωνε ότι η διείσδυση αμερικανικών κεφαλαίων στην Ελλάδα κρινόταν ανεπιθύμητη από τη Βρετανία¹⁵. Είναι γεγονός πάντως ότι στη δεκαετία που ακολούθη μετά το 1922 το ελληνικό χρέος αυξήθηκε κατά 1 δις χρυσά φράγκα και στην τετραετία 1928-32 το εξωτερικό χρέος από 27,8 δις έφθασε τα 32,7 δις δραχμές. Αν κι ο προϋπολογισμός εμφανίζεται ισοσκελισμένος λόγω εκτάκτων εσόδων, ήταν θέμα χρόνου να εκτροχιαστεί. Το γεγονός ότι η κυβέρνηση των Φιλελευθέρων δανειζόταν σε τόσο μεγάλη κλίμακα από το εξωτερικό αποτελούσε απειλή για όλο το πρόγραμμα της ανοικοδόμησης της χώρας¹⁶. Για να μπορεί μια χώρα να προσφύγει στις διεθνείς χρηματαγορές έπρεπε να πληροί μια σειρά όρων και προϋποθέσεων. Έτσι κι η Ελλάδα ήδη λίγο πριν έρθει ο Βενιζέλος, όταν ακόμη υπήρχε οικουμενική κυβέρνηση με υπουργό οικονομικών τον Καφαντάρη όφειλε να σταθεροποιήσει το νόμισμά της εντάσσοντάς το στο πλαίσιο του κανόνα του χρυσού συναλλάγματος. Το χρυσό συνάλλαγμα στην προκειμένη περίπτωση έπαιζε η λίρα Αγγλίας. Προκειμένου να σταθεροποιηθεί περαιτέρω το νόμισμα ήταν απαραίτητη η ύπαρξη μιας κεντρικής τράπεζας χωρίς άμεση εξάρτηση από κυβερνήσεις. Άρα αυτό προϋπέθετε και τραπεζική μεταρρύθμιση. Αυτό το έργο το ανέλαβε ο Καφαντάρης ως υπουργός και το 1928 η Ελλάδα μπορούσε να απευθυνθεί στις διεθνείς χρηματαγορές και να δανειστεί από το εξωτερικό. Ενώ λοιπόν το πολιτικό κόστος μιας τέτοιας κίνησης βάρυνε τον Καφαντάρη, ήταν ο Βενιζέλος που ως πρωθυπουργός αμέσως μετά, έδρεψε τους καρπούς των προσπαθειών και των δύσκολων αποφάσεων που πήρε πριν λίγο η Οικουμενική κυβέρνηση.¹⁷ Έτσι μπόρεσε να εφαρμόσει την γόνιμη και φιλόδοξη οικονομική του πολιτική που είχε σα στόχο να «κάνει την Ελλάδα αγνώριστη» όπως διακήρυττε. Η προσχώρηση λοιπόν της Ελλάδας στον κανόνα του χρυσού το 1928 την ενσωματώνει ενεργά στην παγκόσμια οικονομική σκηνή κι ανοίγει το δρόμο για τις πολυπόθητες επενδύσεις και για τα χρυσά δάνεια. Η ευφορία όμως δεν θα διαρκέσει πολύ. Σε λίγο τα μαύρα σύννεφα της παγκόσμιας οικονομικής

¹⁵ Κονδύλης, ό.π., σ.196

¹⁶ Mark Mazower, *Η Ελλάδα και η οικονομική κρίση του Μεσοπολέμου*, (μτφρ) Σ. Μαρκέτος, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2006 σ.153

¹⁷ Κωστής, ό.π., σ.210

κρίσης θα μαζευτούν στον ορίζοντα Ευρωπαίων και Αμερικανών και μια θύελλα άνευ προηγουμένου θα συγκλονίσει την ανθρωπότητα.

1.2 Η Διεθνής Οικονομική Κρίση του 1929

Τον Οκτώβριο του 1929 στο χρηματιστήριο της Γουόλ Στρίτ ξεκινά μια άνευ προηγουμένου κατακόρυφη πτώση των τιμών που σύντομα θα συγκλονίσει τις οικονομίες των μεγαλύτερων και πιο αναπτυγμένων χωρών του κόσμου, αλλά και θα καταφέρει ένα ανεπανόρθωτο πλήγμα στις οικονομίες των μικρότερων που έβλεπαν το ετοιμόρροπο κρατικό τους οικοδόμημα να καταρρέει.

Οι οικονομολόγοι δεν κατάφεραν να συμφωνήσουν πλήρως για τις γενεσιουργούς αιτίες αυτού του φαινομένου που θα διακόψει την ευημερία της Αμερικής και θα οδηγήσει στη Μεγάλη Ύφεση εκατομμύρια ανθρώπους. Επηρεάστηκαν ιδιαίτερα οι τομείς της γεωργίας, της παραγωγής καταναλωτικών αγαθών και της βαριάς βιομηχανίας. Αρχικά πέφτουν οι τιμές των πρώτων υλών και των αγροτικών προϊόντων. Οι πωλήσεις στην εύρωστη έως τότε αυτοκινητοβιομηχανία έπεσαν κατά 65% και τα εισοδήματα των γεωργών μειώθηκαν κατά 70%. Οι πτωχεύσεις, η ανεργία και οι μειώσεις μισθών που ακολουθούν περιορίζουν ακόμη περισσότερο την αγοραστική δύναμη του πληθυσμού κι οδηγούν σε κατρακύλα των τιμών και συσσώρευση αποθεμάτων.¹⁸

Στο διεθνές επίπεδο οι επιπτώσεις ήταν πολύ σοβαρές. Όσες χώρες διατηρούσαν εμπορικές συναλλαγές με τις ΗΠΑ επλήγησαν άμεσα αφού οι βιομηχανίες τους έχασαν μια μεγάλη αγορά. Επιπλέον λόγω έλλειψης ρευστότητας οι αμερικανικές Τράπεζες άρχισαν να απαιτούν επίμονα την αποπληρωμή των δανείων που είχαν συνάψει οι Ευρωπαϊκές χώρες για τις πολεμικές αποζημιώσεις. Ειδικά η Γερμανία αισθάνθηκε πρώτη τους κλυδωνισμούς γιατί ήταν άμεσα εξαρτημένη από τα αμερικανικά δάνεια. Το γερμανικό τραπεζικό σύστημα κατέρρευσε, μετά από την απόσυρση των αμερικανικών κεφαλαίων¹⁹ οι εξαγωγές συρρικνώθηκαν και πάνω από 6.000.000 άνεργοι επιβάρυναν τον κρατικό προϋπολογισμό.

¹⁸ Albert Canagueral, *Ιστορία του 20^{ου} αι. Από τον Μεγάλο Πόλεμο στη Μεγάλη Ύφεση* (μτφρ)Χ. Θεοδωροπούλου, Time, τχ3, Αθήνα 2011, σ. 63

¹⁹ Δαφνής, ό.π., σ. 516

Ο καγκελάριος Μπρύνιγκ τον Ιανουάριο του 1931 παραδέχεται ότι η Γερμανία δεν μπορεί να συνεχίσει την αποπληρωμή των πολεμικών επανορθώσεων. Το ζήτημα του διακανονισμού των διεθνών χρεών αποτελούσε ένα μεγάλο αγκάθι στο διεθνές οικονομικό σύστημα. Όλοι οι ηττημένοι του Α΄ΠΠ έπρεπε να πληρώσουν επανορθώσεις στους νικητές κι οι νικητές με τη σειρά τους έπρεπε να πληρώσουν πολεμικά χρέη στις ΗΠΑ. Φυσικά η Γερμανία δεν μπορούσε να ανταποκριθεί στην πληρωμή των επανορθώσεων γι' αυτό και δέχτηκε να δανειστεί από τις ΗΠΑ. Για τον ίδιο λόγο λοιπόν οι Αμερικανοί ξεκίνησαν επενδύσεις μεγάλου μεγέθους στη Γερμανία. Όταν όμως ήρθε η χρηματιστηριακή τους κατάρρευση αποφάσισαν να σταματήσουν την εισροή κεφαλαίων στη Γερμανία και σε όλη την Ευρώπη, για να περισώσουν την οικονομία τους. Αυτό όμως τελικά οδήγησε στη μετάδοση της κρίσης σε όλη την Ευρώπη κι είχε σοβαρό αντίκτυπο και στην Ελλάδα που ήταν μια σαφώς εξαρτημένη οικονομία.

Η Βρετανία μέχρι τότε εξακολουθούσε να παίζει ρυθμιστικό ρόλο στην παγκόσμια οικονομία παρά το γεγονός ότι διέθετε περιορισμένα αποθέματα χρυσού. Αν και αποδυναμωμένη σε σχέση με το παρελθόν εντούτοις παρουσίαζε πλεόνασμα στο ισοζύγιο πληρωμών της, καλύπτοντας τα ελλείμματά της με άδηλους πόρους από τις αποικίες και τη ναυτιλία της.²⁰

Αντίθετα με τη Γαλλία που η κρίση της παρέμεινε κυρίως δημοσιονομική, η Βρετανία βλέπει την τιμή της λίρας της να πέφτει και παρά το δανεισμό της από την Τράπεζα της Γαλλίας, το απόθεμά της σε χρυσό να μειώνεται. Σε συνδυασμό με την εκρηκτική άνοδο της ανεργίας πέφτει σε μια δίνη πτωχεύσεων, ανεργίας, φτώχειας. Η κυβέρνηση εθνικής ενότητας που συγκροτείται αντιμετωπίζει ταραχές ακόμη και στάση του Στόλου εξαιτίας των περικοπών που εφαρμόζει στο στρατό. Η λίρα χάνει το 1/3 της αξίας της και αυτό δίνει τη θέση του στον πανικό που θα εξανεμίσει τις καταθέσεις των Τραπεζών και μαζί τα αποθέματα χρυσού. Έτσι την Κυριακή 20 Σεπτεμβρίου 1931 η Μεγάλη Βρετανία αποφασίζει να εγκαταλείψει τον κανόνα του χρυσού και καθιερώνει την κυκλοφορία χαρτονομίσματος.²¹

²⁰ Πάνος Τσακαλογιάννης, *Σύγχρονη Ευρωπαϊκή Ιστορία. Από τη Βασίλη στον 21^ο αιώνα*, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, τμ.Β', Αθήνα, 2009, σ.167

²¹ Δαφνής,ό.π.,σ.518

1.3. Ο αντίκτυπος της κρίσης του 1929 στην Ελλάδα

Όπως ήταν φυσικό η οικονομική κρίση που ξεκίνησε από την Αμερική κι εξαπλώθηκε σε όλη την Ευρώπη είχε συνέπειες και για την Ελλάδα με μια μικρή ωστόσο καθυστέρηση. Ανησυχητικά σημάδια άρχισαν να εμφανίζονται όταν εξαιτίας της ύφεσης στην εμπορική ναυτιλία παρατηρείται μείωση του ναυτιλιακού συναλλάγματος και περιορισμός των εμβασμάτων. Επιπλέον, τον Δεκέμβριο του 1929, εν μέσω αμφισβητήσεων από τον Τύπο της εποχής για το κατά πόσο θα επηρεαστεί η Ελλάδα από τη χρηματοπιστωτική κρίση στην Αμερική, η Γαλλία απαγορεύει την εισαγωγή ελληνικών κρασιών, επιφέροντας πλήγμα στις εξαγωγικές προσπάθειες της χώρας.²² Ο καπνός κι η σταφίδα αποτελούν τα βασικότερα εξαγωγίμα προϊόντα της Ελλάδας κι οι αποδόσεις τους επηρέαζαν όχι μόνο το εμπορικό ισοζύγιο, τα φορολογικά έσοδα, αλλά και το βιοτικό επίπεδο των κατοίκων της Β. Ελλάδος με άμεσες συνέπειες στους παραγωγούς, εμπόρους και φυσικά στο κράτος. Η απροθυμία του κράτους να παρέμβει αποφασιστικά, η αύξηση των σοδειών, η έλλειψη ζήτησης στα καπνά ακριβών ποικιλιών, όπως ήταν τα ελληνικά και ο ανταγωνισμός από την Τουρκία και Βουλγαρία, σε συνδυασμό με τη μεγάλη σοδειά του 1929 καταποντίζουν τις τιμές των καπνών και οδηγούν τους μικρούς καλλιεργητές σε λιμοκτονία. Ο βαθμός πτώχευσης εξαρτιόταν από τη δυνατότητα κάθε περιοχής να αλλάξει την παραγωγή της. Έτσι για παράδειγμα στη Δ. Μακεδονία που αρχίζουν να καλλιεργούν και σιτηρά, απέφυγαν τις εκτεταμένες επιπτώσεις της ύφεσης.

Εντούτοις η Έκθεση που συντάσσει η Δημοσιονομική Επιτροπή της ΚτΕ τον Μάιο του 1930 είναι καθησυχαστική διότι επιβεβαιώνει την ισχυρή θέση της Τράπεζας της Ελλάδος και προβλέπει ανάκαμψη από τον Φεβρουάριο του 1930.²³

Αυτό καταλαγιάζει τις εσωτερικές αντιδράσεις και οδηγεί την κυβέρνηση Βενιζέλου να υποτιμήσει την κατάσταση και να λάβει ημίμετρα κι όχι αποφασιστικές παρεμβάσεις. Μέχρι το πρώτο εξάμηνο του 1931 η διεθνής χρηματαγορά εξακολουθεί να δίνει δάνεια στην Ελλάδα, διότι δεν διακρίνει έντονα σημάδια οικονομικής κρίσης. Οι προϋπολογισμοί ήταν ισοσκελισμένοι, το νόμισμα σταθερό και η ανεργία κυμαινόταν στα ίδια περίπου επίπεδα. Υπήρχε επομένως αισιοδοξία ότι

²² Mazower,ό.π.159

²³ Δαφνής,ό.π.,σ.518

παρά τους κλυδωνισμούς η οικονομία θα τα κατάφερνε και δεν θα καταποντιζόταν μέσα στην παγκόσμια οικονομική τρικυμία.

Οι προσπάθειες του Βενιζέλου για την ανάκαμψη στοχεύουν κυρίως στην ανεύρεση κεφαλαίων από δάνεια. Έπρεπε πάση θυσία να συνεχίσει την αναπτυξιακή προσπάθεια του κράτους μέσω της υλοποίησης των δημοσίων έργων που είχε αναλάβει. Πίστευε ότι αυτά θα έδιναν μια ανάσα στο εθνικό εισόδημα. Με κατάλληλους χειρισμούς του Βενιζέλου και την έγκαιρη επέμβαση του Διομήδη τον Μάρτιο του 1931 κατόρθωσε τελικά να συνάψει δάνειο 4,2 εκατομμυρίων λιρών στο οποίο συμμετείχαν διάφορες χρηματαγορές. Φυσικά σε αυτό είχε συμβάλει το καλό όνομα της Ελλάδος στις διεθνείς χρηματαγορές, καθώς είχε γίνει ένας αξιόπιστος εταίρος και η πολιτική σταθερότητα που εξασφάλιζε η κυβέρνηση Βενιζέλου η οποία κυβερνούσε με ευρεία πλειοψηφία. Πέραν τούτων η Ελλάδα υποχρεώθηκε να υπογράψει και μια σειρά από συμβάσεις με αγγλικές και γαλλικές εταιρείες παρόλο που τελικά οι Γάλλοι δεν συμμετείχαν στην έκδοση δανείου²⁴ δεδομένου ότι η αγορά τους βρισκόταν σε κακή κατάσταση. Με αυτά τα χρήματα πάντως ο Βενιζέλος σκόπευε να συνεχίσει τα δημόσια έργα που είχε ξεκινήσει στην αρχή της τετραετίας του. Από το συγκεκριμένο δάνειο η Ελλάδα τελικά κατάφερε να αξιοποιήσει για παραγωγικά έργα μόνο 1,3 εκατομμύρια λίρες διότι έπρεπε να αποπληρώσει παλαιότερες υποχρεώσεις και να αποδώσει μεγάλα ποσά σε προμήθειες.

Τον Σεπτέμβριο του '31 ένα δεύτερο παγκόσμιο σοκ θα δονήσει όλες τις χρηματαγορές: η απόφαση της Αγγλίας να εγκαταλείψει τον κανόνα του χρυσού. Η υποτίμηση της στερλίνας θα οδηγήσει σε κατάρρευση όλους τους διεθνείς νομισματικούς θεσμούς και την Ελλάδα σε οδυνηρή χρηματοπιστωτική κρίση της οποίας η κατάληξη ήταν τελικά τον Μάιο του 1932 η συνακόλουθη εγκατάλειψη του κανόνα του χρυσού. Η δραχμή έφτασε στα πρόθυρα της κατάρρευσης κι έτσι έπρεπε η κυβέρνηση να αντικαταστήσει με χρυσό τις στερλίνες που χρησιμοποιούσε ώστε να καλυφθεί το νόμισμα που κυκλοφορούσε, αλλά επιπλέον έπρεπε να δεχτεί κι υποτίμηση όλων των αποθεμάτων της σε στερλίνες.²⁵

²⁴ Καραμανλής,ό.π.,σ.276

²⁵ Gunar Hering, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα 1821-1936*.Τομ Β, (μτφρ) Θ. Παρασκευόπουλος, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2006 σ.1160

Η εξέλιξη στη χρηματαγορά του Λονδίνου προκάλεσε μεγάλη έκπληξη στην Αθήνα που προφανώς δεν ήταν προετοιμασμένη για κάτι τέτοιο. Συζητήσεις επί συζητήσεων δίχαζαν τους ειδικούς για το αν έπρεπε η Ελλάδα να εγκαταλείψει αμέσως τον κανόνα του χρυσού και να περισώσει την οικονομία της. Ο Διομήδης πρότεινε τη σύνδεση της δραχμής με το δολάριο, ενώ ο Βαρβαρέσσος που ήταν σύμβουλος στην ΤτΕ πίστευε ότι η Ελλάδα έπρεπε να αποδεσμευτεί από τον κανόνα του χρυσού. Ο Βενιζέλος αρχικά, όντας υπεραισιόδοξος δήλωνε ότι η αντοχή της δραχμής είναι μεγαλύτερη κι από του δολαρίου, σύντομα όμως δημοσίευσε αναγκαστικό νόμο «περί προστασίας του εθνικού νομίσματος» που περιόριζε την ελεύθερη κίνηση κεφαλαίων και έμμεσα ήταν μια πρώτη παραδοχή για την εγκατάλειψη του κανόνα του χρυσού. Την ίδια στιγμή απέπεμψε και τον διοικητή της ΤτΕ Αλέξανδρο Διομήδη ως υπεύθυνο γιατί δεν είχε προβλέψει τη βρετανική κρίση και κρατούσε μεγάλο μέρος των συναλλαγματικών αποθεμάτων της ΤτΕ σε λίρες.²⁶ Αμέσως μετά διόρισε τον Τσουδερό, άτομο που δεν έχαιρε εμπιστοσύνης μεταξύ των οικονομικών κύκλων.

Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι η ΤτΕ είχε από την ίδρυση της θέση ευπρόσβλητη στο τραπεζικό σύστημα διότι είχε φορτωθεί όλο το κρατικό χρέος και επιπλέον το απόθεμά της σε χρυσό ήταν λίγο, τόσο που ίσα μετά βίας κάλυπτε το νόμισμα που κυκλοφορούσε²⁷. Επιπλέον λίγο μετά την ίδρυσή της οι υπόλοιπες τράπεζες με προεξάρχουσα την Εθνική συσπειρώθηκαν απέναντι της και αντέδρασαν στην πρόταση να καταθέσουν μέρος των αποθεμάτων τους στην ΤτΕ, κάτι που όμως κρινόταν απαραίτητο από τις περιστάσεις. Τελικά ψηφίστηκε νόμος με τον οποίο οι Εμπορικές Τράπεζες μπορούσαν να διαθέσουν μόνο το 7% των καταθέσεών τους στην ΤτΕ ως απόθεμα. Κι επιπλέον εκείνη δεν μπορούσε να ελέγξει τα εμβάσματα, διότι αυτά τα ήλεγχαν κυρίως οι εμπορικές Τράπεζες. Άρα, όταν ξέσπασε η κρίση, βρήκε την ΤτΕ απροετοίμαστη και ασθενή και σε πολύ δεινή θέση σε σχέση με τις εμπορικές τράπεζες. Επιπροσθέτως αν κι ο διοικητής Διομήδης έβλεπε ότι σταδιακά τα αποθέματά της εξανεμίζονται και λογικά θα έπρεπε να μειώσει την ποσότητα του νομίσματος που κυκλοφορούσε, έκανε το ακριβώς αντίθετο: προσπάθησε να ανταγωνιστεί τις άλλες τράπεζες ανοίγοντας παντού στην επαρχία υποκαταστήματα και προσφέροντας χαμηλά επιτόκια σε τοπικές αγορές. Έτσι όμως η Τράπεζα δυσκολεύεται να υποστηρίξει τη δραχμή και το ισοζύγιο πληρωμών της χώρας.

²⁶ Καραμανλής,ό.π.,σ.282

²⁷ Mazower,ό.π.196

Καθώς εδραιώνεται η γερμανική κρίση ο κόσμος ανησυχεί για τη σταθερότητα του συστήματος και της δραχμής και αποσύρει τις καταθέσεις τους. Οι τράπεζες λόγω έλλειψης ρευστού αναγκάζονται να χρησιμοποιήσουν τα αποθεματικά τους. Σπεύδουν να αγοράσουν ξένο συνάλλαγμα από την ΤτΕ, επομένως κάνουν ακόμη πιο τρωτή τη θέση της.²⁸

Κυβέρνηση κι αντιπολίτευση υποστηρίζουν τη σταθερότητα του νομίσματος. Κι έτσι από τον Σεπτέμβρη του 1931 όπου τα αποθέματα της ΤτΕ ήταν 85 εκατομμύρια δολάρια εξανεμίστηκαν ως τον Μάιο του 1932. Το μικρό δάνειο που μπόρεσε να πάρει η ΤτΕ από την Εθνική Τράπεζα κι άλλα πρόχειρα μέτρα που πάρθηκαν δεν στάθηκαν ικανά να αναχαιτίσουν την μόνη λύση που φαινόταν πια πιθανή: την άρση της σταθεροποίησης του νομίσματος, την εγκατάλειψη του κανόνα του χρυσού, τον οποίο τόσο σθεναρά υπερασπιζόταν η κυβέρνηση Βενιζέλου. Ο Τσαλδάρης ως αντιπολίτευση ήταν υποτονικός στην κριτική του προς την οικονομική πολιτική της κυβέρνησης, αλλά οι εφημερίδες της αντιπολίτευσης δεν του χαρίζονταν, σε βαθμό που ο Βενιζέλος να κατηγορήσει τον αντιπολιτευτικό τύπο ότι υπονομεύει το νόμισμα. Δεν δίστασε να αναλάβει ό ίδιος το Υπουργείο Δικαιοσύνης και να ασκήσει διώξεις σε εφημερίδες που ασκούσαν έντονη κριτική και κλόνιζαν την εμπιστοσύνη του κόσμου στη δραχμή.²⁹

Σε επίσημο άρθρο του ο Δ. Μάξιμος που ήταν σύμβουλος του Λαϊκού κόμματος πρότεινε να γίνει αναστολή της πληρωμής του εξωτερικού χρέους ώστε να διασωθούν τα αποθέματα της ΤτΕ. Οι προτάσεις του έρχονται σε αντίθεση με την κυβερνητική πολιτική κι ο Βενιζέλος εξακολουθεί να πιστεύει ότι η κρίση θα αντιμετωπιστεί με επέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων. Τα μικρότερα κόμματα εξακολουθούν να υποστηρίζουν τον κανόνα του χρυσού, ο Τσαλδάρης κατηγορεί τον Βενιζέλο ότι δεν έλαβε έγκαιρα μέτρα κι ο Βενιζέλος πιέζει τον Τσαλδάρη να του καταθέσει τις προτάσεις του για την αντιμετώπιση της κρίσης. Κι έτσι χρονοτριβώντας περνάμε στη δεύτερο στάδιο της κρίσης από τον Ιανουάριο έως τον Μάρτιο του 1932 όπου ο Βενιζέλος στηρίζει τις ελπίδες του σε δύο κινήσεις: Τη συζήτησή του με τον ΔΟΕ όπου ζήτησε αναστολή καταβολής χρεών για 5 χρόνια και νέο δάνειο ώστε να

²⁸ Στο ίδιο, σ.202-204

²⁹ Δαφνής, ό.π., σ.527

εξασφαλίσει την παραμονή του στον κανόνα του χρυσού και στην πολιτική σταθερότητα και την αποστολή του Νιμάγερ στην Αθήνα.³⁰

Εντωμεταξύ η κοινωνική δυσαρέσκεια μεγαλώνει, ο χειμώνας είναι βαρύς και στη Β. Ελλάδα ο πληθυσμός δεινοπαθεί από έλλειψη τροφίμων και καυσόξυλων. Εργοστάσια κλείνουν και οι εμπορικές τράπεζες αδυνατούν να προσφέρουν δάνεια. Τον Φεβρουάριο πτωχεύει η Τράπεζα Κοσμαδόπουλου³¹ που σχετίζεται με σιτηρά κι όλες οι καταθέσεις αποσύρονται. Η ΤτΕ στο πρώτο εξάμηνο του 1932 παίζει το ρόλο του δανειστή στις εμπορικές τράπεζες κι αυτή η στήριξη που προσφέρει επηρεάζει τον δικό της ισολογισμό. Η Ελλάδα καταφεύγει στη Δημοσιονομική Επιτροπή της ΚΤΕ και ζητά κεφάλαια, η οποία όμως αντιμετωπίζει τις προτάσεις αυτές με καχυποψία κι άρνηση. Αντιπροτείνει περικοπές στον κρατικό μηχανισμό και στους μισθούς των δημοσίων υπαλλήλων και.. το κλείσιμο σχολείων. Οι εκπρόσωποι της βενιζελικής ηγεσίας Τσουδερός και Μαρής αρνούνται να λάβουν τέτοια μέτρα ή να αυξήσουν κι άλλο την ήδη δυσβάστακτη φορολογία. Άλλωστε αυτό θα είχε πολιτικό κόστος για τη βενιζελική παράταξη η οποία ήδη βάδιζε σε τεντωμένο σκοινί.

Το κλίμα, όμως, που επικρατούσε στο εσωτερικό της Ελλάδας καθώς και την ένταση μεταξύ των μεγάλων κομμάτων μάς το δίνει ανάγλυφα η μελέτη των εφημερίδων της εποχής εκείνης των τελευταίων τριών μηνών περίπου πριν από τη οριστική απόφαση του Βενιζέλου να εγκαταλείψει τον κανόνα του χρυσού και να αρνηθεί την πληρωμή δανείων και χρεολυσίων που θα εξουθένωναν τον ήδη εξασθενημένο οικονομικό μηχανισμό και τον ταλαιπωρημένο ελληνικό λαό.

³⁰ Mazower,ό.π.,σ.216

³¹ Στο ίδιο,σ.221

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΠΤΙΚΗ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

Στα τέλη Φεβρουαρίου 1932 μια μεγάλη έκπληξη περίμενε την παράταξη των Φιλελευθέρων. Ο βενιζελικός δήμαρχος του Πειραιά φυλακίστηκε για κατάχρηση πόρων και η εκλογή νέου δημάρχου ορίστηκε για τις 28 Φεβρουαρίου. Όμως μία μεγάλη ήττα σημειώθηκε στο στρατόπεδο του Βενιζέλου καθώς ο υποψήφιος τους συγκέντρωσε μόλις 24,4% έναντι 39% που συγκέντρωσε ο υποψήφιος του Λαϊκού κόμματος.

2.1. Μάρτιος 1932

Το *Ελεύθερον Βήμα* της 1^{ης} Μαρτίου 1932³² στο πρωτοσέλιδό του κάνει αναφορά σε αυτήν την ήττα την οποία αποδίδει όχι σε γενικευμένη δυσaráεσκεια του λαού, αλλά σε μια άτυχη επιλογή προσώπου για υποψήφιο, που δεν συγκίνησε τον Πειραιϊκό λαό. Συμβουλεύει τους Λαϊκούς να μην καταφεύγουν σε ανώφελους και γελοίους πανηγυρισμούς για μια εκλογή τοπικού χαρακτήρα και νουθετεί τους βενιζελικούς να συνεχίσουν την μεγάλη τους προσπάθεια προς το λαό εν μέσω παγκόσμιας οικονομικής λαίλαπας. Τονίζει το αίσθημα ευθύνης του Βενιζέλου ο οποίος απογοητεύτηκε από το αποτέλεσμα και προς στιγμήν σκέφτηκε να διενεργήσει γενικές εκλογές, αλλά συγκρατήθηκε γνωρίζοντας ότι οι στιγμές είναι κρίσιμες και το έθνος χρειάζεται μια συμπαγή κυβέρνηση, αποφασιστική, όπως αυτή του Βενιζέλου, που θα το βγάλει από τη θύελλα. Στην απογευματινή έκδοση³³ της ίδιας μέρας η εφημερίδα περιλαμβάνει ανακοίνωση του ίδιου του Βενιζέλου να μην διενεργήσει εκλογές προτού παρθεί η απόφαση της Δημοσιονομικής Επιτροπής. Επίσης ο Βενιζέλος φαίνεται προβληματισμένος από το αποτέλεσμα, το δικαιολογεί όμως λέγοντας ότι ο Πειραιάς είναι το οικονομικό κέντρο της Ελλάδας που επλήγη ιδιαίτερα από τα μέτρα που πήρε η κυβέρνηση για να προστατέψει το νόμισμα κι από την παγκόσμια οικονομική κρίση, άρα είναι φυσικό να υπάρχουν αντιδράσεις. Ο Βενιζέλος τονίζει ότι η κυβέρνηση που θα κληθεί τον Ιούνιο στη Συνδιάσκεψη να διαπραγματευτεί για την θέση της Ελλάδας πρέπει να είναι ισχυρή. Αφήνει ανοικτό το ενδεχόμενο εθνικών εκλογών, αλλά δεν αναφέρει πότε θα γίνει αυτό.

³² *Ελεύθερον Βήμα*, 1/3/1932, σ.1

³³ *Ελεύθερον Βήμα*, 1/3/1932, σ.4

Επίσης η εφημερίδα σε δεύτερο άρθρο της αναφέρει ότι ο Μιχαλακόπουλος συνεχίζει στο Παρίσι τις συνομιλίες για την Ελληνογαλλική Συμφωνία.

Ο Ριζοσπάστης της ίδιας μέρας³⁴ βλέπει εκλογική νίκη του κομμουνιστικού κόμματος διότι εξαπλασίασε τις ψήφους του, όπως λέει, και θεωρεί ότι η πανωλεθρία των βενιζελικών είναι ένα ράπισμα από τον λαό εξαιτίας της πείνας, της ανέχειας και της ανεργίας που του επέβαλαν.

Η *Μακεδονία* της 1^{ης} Μαρτίου³⁵ δίνει έμφαση στο γεγονός ότι κανένας υποψήφιος δεν πέρασε το 40% του συνόλου των ψήφων, άρα η εκλογή θα επαναληφθεί. Επίσης τονίζει κι αυτή ότι είναι γεγονός τοπικού χαρακτήρα από το οποίο δεν πρέπει κάποιος να σπεύδει να βγάλει συμπεράσματα γενικότερα περί αμφισβήτησης της κυριαρχίας του Βενιζέλου.

Η *Ακρόπολις* της 1^η Μαρτίου³⁶ κάνει λόγο για πανηγυρική ήττα των Βενιζέλου, συνδέει το γεγονός με την ουσιαστική ήττα της κυβέρνησης, επικαλείται τις πληροφορίες της για διενέργεια γενικών εκλογών και προτείνει να συμπράξουν όλοι οι πολιτικοί αρχηγοί ώστε να ενώσουν τις δυνάμεις τους για να βγει ο τόπος από το μονοπάτι της καταστροφής και να εισέλθει στο δρόμο της ανάπτυξης. Επίσης κάνει λόγο για διπλή ήττα του Βενιζέλου αφού ο υποψήφιος του Άγγελος Μεταξάς καταψηφίσθηκε όχι μόνο από τους εκλογείς του Λαϊκού κόμματος που ψήφισαν τον Στρατήγη αλλά και από αυτούς που προτίμησαν τον ανεξάρτητο Φιλελεύθερο υποψήφιο τον Βαρδόπουλο.

Τελικά ο Βενιζέλος αποφασίζει να μην προχωρήσει σε γενικές εκλογές αλλά να αντικαταστήσει τον υποψήφιό του με τον Αθανάσιο Μιαούλη που έχαιρε γενικής εκτιμήσεως και να επαναλάβει τις δημοτικές εκλογές στις 10 Απριλίου. Ωστόσο αυτό το πλήγμα της 28^{ης} Φεβρουαρίου δεν ήταν το μόνο. Προηγήθηκε η καταγγελία της εφημερίδας *Ελληνικής* προς τον υπουργό Αεροπορίας Ζάννα που τον κατηγόρησε για ύποπτες προμήθειες βενζίνης για την αεροπορία. Οι ένορκοι δικαίωσαν την εφημερίδα, ο Τύπος απαίτησε την παραίτησή του αλλά ο Βενιζέλος τον υπερασπίστηκε προσωπικά. Παρότι αποδείχτηκε η αθωότητά του πέρασε στη

³⁴ *Νέος Ριζοσπάστης*, 1/3/1932, σ.1

³⁵ *Μακεδονία*, 1/3/1932, σ.1

³⁶ *Ακρόπολις*, 1/3/1932, σ.1

συλλογική συνείδηση του αντιπολιτευόμενου Τύπου ότι αυτός, ο πρώην δήμαρχος Παναγιωτόπουλος κι άλλοι, ήταν καταχραστές κι αποτελούσαν σπείρα απατεώνων.³⁷

Στο κεντρικό άρθρο της 2ας Μαρτίου το *Ελεύθερο Βήμα*³⁸ περιγράφει χλευάζοντας την «σύγχυση και ασυναρτησία» που επικρατεί στον αντιπολιτευόμενο Τύπο, η οποία χρήζει ψυχιατρικής μελέτης όπως λέει και όπου διαφαίνονται τρεις αλληλοσυγκρουόμενες προτάσεις της Αντιπολίτευσης: Η πρώτη είναι να επιβάλλει δικτατορία ο Βενιζέλος, οπότε να καταψηφισθεί αμέσως από τον λαό, η δεύτερη να παραιτηθεί η κυβέρνηση και να σχηματιστεί άλλη από την ένωση των κομμάτων της αντιπολίτευσης διατηρώντας όμως τον υπουργό οικονομικών που διαχειρίζεται την κρίση, και η τρίτη πρόταση που είναι κάπως λογικότερη, να διατηρηθεί ως έχει η κυβέρνηση μέχρι να βγει η απόφαση της Δημοσιονομικής Επιτροπής. Στην απογευματινή του έκδοση αναφέρεται στο διάβημα των αρχηγών των κομμάτων προς τον Βενιζέλο για επαναφορά της απλής αναλογικής και στις συνομιλίες που προγραμματίζονται μεταξύ του Μιχαλακόπουλου με τον Ταρντιέ στο Παρίσι.

Η *Ακρόπολις* της 2ας Μαρτίου³⁹ με ανοικτή επιστολή προς όλους τους αρχηγούς των κομμάτων της ελληνικής Βουλής τούς προτρέπει να ενωθούν όλοι προεκλογικώς ώστε να πάρουν τη εξουσία και να κυβερνήσουν με σύνεση κι αποφασιστικότητα.

Ο *Ριζοσπάστης* της ίδιας⁴⁰ μέρας καταγγέλλει την βαριά φορολογία που προτίθεται να επιβάλει η κυβέρνηση και αναφέρεται στην Αγροτική Τράπεζα ως όργανο ληστρικό της κυβέρνησης που αναγκάζει τους φτωχούς καπνεργάτες να πουλήσουν όσο όσο τη σοδειά τους για να γλιτώσουν από τα χρέη και την φυλακή με την οποία τους απειλεί η Τράπεζα και η εταιρεία Παπαστράτος. Επίσης παρουσιάζει ως βέβαιη την προκήρυξη εκλογών από την πλευρά του Βενιζέλου και στηλιτεύει την εξαθλίωση και την ανέχεια στην οποία έχουν περιέλθει οι αγροτικοί πληθυσμοί.

Το *Βήμα* της 3^{ης} Μαρτίου⁴¹ επικροτεί την κίνηση του πρωθυπουργού που κάλεσε τους πολιτικούς αρχηγούς σε συζήτηση για την οικονομική κρίση και ζήτησε από αυτούς να καταθέσουν τις απόψεις τους και τις προτάσεις τους. Υποβαθμίζει και πάλι το

³⁷ Δαφνής,ό.π.,σ.533

³⁸ *Ελεύθερον Βήμα*, 2/3/1923,σ.1

³⁹ *Ακρόπολις*,2/3/1932,σ.1

⁴⁰ *Νέος Ριζοσπάστης*, 2/3/1932,σ.1

⁴¹ *Ελεύθερον Βήμα*, 3/3/1932,σ.1

θέμα της εκλογής του υποψηφίου των Λαϊκών και θεωρεί ότι η κατάσταση θα ξεκαθαρίσει όταν οι πολιτικοί αρχηγοί καταθέσουν ξεκάθαρα τις προτάσεις τους κι όχι όταν κρύβονται πίσω από ανούσια και παραληρηματικά συνθήματα όπως «κάτω ο Βενιζέλος». Επίσης στηλιτεύει τον «ενθουσιώδη τρόμον» του Τσαλδάρη υπονοώντας ότι το ενδεχόμενο να πάρει την πρωθυπουργία από τη μια πλευρά του προκαλεί ενθουσιασμό γιατί θα ικανοποιήσει τις φιλοδοξίες του, αλλά από την άλλη τον γεμίζει τρόμο γνωρίζοντας τις ευθύνες της θέσης αυτής. Το απογευματινό φύλλο⁴² προαναγγέλλει την πρόσκληση του Βενιζέλου προς τους πολιτικούς αρχηγούς για συζήτηση στη βουλή το προσεχές Σάββατο περί της οικονομικής κρίσης.

Ο *Ριζοσπάστης* της 3^η Μαρτίου⁴³ υποστηρίζει ότι τα λιμάνια της Θεσσαλονίκης και του Πειραιά χρησιμοποιούνται για να μεταφέρουν πολεμοφόδια στην Ιαπωνία και καλεί τους εργάτες να αρνηθούν να φορτώσουν τα πολεμοφόδια και να υπερασπιστούν έτσι την Σοβιετική Ένωση και την Κίνα.

Η *Ακρόπολις* της 3^η Μαρτίου⁴⁴ επανέρχεται στην κακή διακυβέρνηση του Βενιζέλου με τίτλο «*Εκυβέρνησε τόσο κακώς ώστε κανείς δεν θα κυβερνήσει χειρότερα*». Κάνει μια ανασκόπηση της κυβερνητικής πορείας του Βενιζέλου λέγοντας ότι τους 42 μήνες της διακυβέρνησης τίποτα καλό δεν προσέφερε. Παρακινεί τον λαό να μη φοβάται τι θα γίνει αν χάσει τον Βενιζέλο διότι κανένα χαρακτηριστικό του πια δεν θυμίζει τον «*Μέγαν*» των προηγούμενων δεκαετιών. Επομένως σίγουρα δεν είναι αναντικατάστατος. Ο λαός εισέπραξε μόνο αναλγησία και αδιαφορία από αυτόν και κανένα μεγάλο έργο δεν ολοκληρώθηκε. Όταν τον ρωτούν συγκεκριμένα για τις εξελίξεις στα παραγωγικά έργα, για τα λιμάνια, τους δρόμους, τη ναυτιλία, το εμπόριο, τη γεωργία, τη βιομηχανία αλλάζει συζήτηση διότι δεν έχει προσφέρει το παραμικρό σε αυτούς τους τομείς παρά τις υποσχέσεις του. Κι ενώ είχε όλα τα μέσα στη διάθεσή του να ενισχύσει την οικονομία αυτός αντίθετα την κατακερμάτισε.

⁴² *Ελεύθερον Βήμα*, σ.4

⁴³ *Νέος Ριζοσπάστης*, 3/3/1932, σ.1

⁴⁴ *Ακρόπολις*, 3/3/1932, σ.1

Το *Ελεύθερον Βήμα* στις 4 Μαρτίου⁴⁵ παρουσιάζει με ενθουσιασμό την πρώτη χαραμάδα ελπίδας για την αγγλική λίρα από τότε που εγκατέλειψε τον κανόνα του χρυσού. Παρατηρήθηκε ότι οι Άγγλοι επιτρέπεται να αγοράζουν ξένο συνάλλαγμα και η χρηματαγορά να τοποθετεί τα κεφάλαιά της σε ξένα δάνεια. Αυτό το πέτυχαν με την ψυχραιμία και σύνεση που επέδειξαν φτιάχνοντας κυβέρνηση εθνικής ενότητας που κατόρθωσε να ισοσκελίσει τον προϋπολογισμό αλλά και με την αθρόα εισροή ξένου συναλλάγματος που έμενε ανεκμετάλλευτο σε ολλανδικές κι ελβετικές τράπεζες και το οποίο μπήκε με τη μορφή νέων επενδύσεων. Ο συντάκτης αισιοδοξεί ότι η αγγλική οικονομία θα συμπαρασύρει όλη την Ευρώπη σε θεαματική ανάκαμψη. Στην απογευματινή του έκδοση⁴⁶ μεταφέρει την είδηση ότι ο Βενιζέλος την επομένη θα κάνει ανακοινώσεις στη Βουλή για το οικονομικό πρόγραμμα της κυβέρνησης κι ότι ο Τσαλδάρης αρνήθηκε να συμμετάσχει. Επίσης ότι αναμένονται θετικά νέα από τις συνομιλίες με τους Γάλλους διότι αναγνώρισαν τα ελληνικά δίκαια.

Με τίτλο «*αρχηγοί ενωθήτε*» η *Ακρόπολις* της 4^{ης} Μαρτίου⁴⁷ καταγγέλλει προσπάθεια φιμώσεως του Αντιπολιτευόμενου Τύπου από την πλευρά του Βενιζέλου ο οποίος παρουσιάζει ως κατεπείγουσα ανάγκη την ψήφιση ενός Νομοσχεδίου για τον Τύπο. Επίσης η εφημερίδα προμαντεύει την παραίτηση Βενιζέλου και τη διενέργεια εκλογών με προσωρινή κυβέρνηση Σοφούλη. Προτρέπει τους πολιτικούς αρχηγούς να συμπράξουν προεκλογικώς και μετεκλογικώς για να σώσουν την Ελλάδα από τον όλεθρο. Στο απογευματινό της φύλλο η εφημερίδα αναγγέλλει το κλείσιμο της κλωστοϋφαντουργίας Πατραϊκής και την απόλυση 500 εργατών. Επίσης την αναβολή των εκλογών εν όψει των αποφάσεων από το Παρίσι.

Η *Μακεδονία* της 4^{ης} Μαρτίου⁴⁸ στρέφεται εναντίον του Αντιπολιτευόμενου Τύπου που κυκλοφόρησε προκηρύξεις που θίγουν το κύρος και την υπόληψη του Βενιζέλου και τονίζουν ότι το κόμμα των Φιλελευθέρων είναι σοβαρό κι υπεύθυνο, με πρόγραμμα και δύναμη να βγάλει τη χώρα από την κρίση κι όχι «*σπείρα φανατισμένων χοτζάδων πειθαρχούντων εις έναν νυσταλέον Σειχουισλάμην*» όπως αποκαλεί τους Λαϊκούς και τον Τσαλδάρη.

⁴⁵ *Ελεύθερον Βήμα*, 4/3/1923, σ.1

⁴⁶ *Ελεύθερον Βήμα*, σ.4

⁴⁷ *Ακρόπολις*, 4/3/1932, σ.1

⁴⁸ *Μακεδονία*, 4/3/1932, σ.1

Σε πρωτοσέλιδο άρθρο της η *Καθημερινή* της 4^{ης} Μαρτίου⁴⁹ μέμφεται την κυβέρνηση που μέχρι πρότινος ειρωνευόταν τον Μάξιμο που πρότεινε να αποπληρωθούν τα τοκοχρεολύσια σε δραχμές κι όχι σε χρυσό για να διασωθούν τα αποθέματα της χώρας, και τώρα, φτάνοντας στην άκρη του γκρεμού, τελικά υιοθετεί αυτές τις προτάσεις και δηλώνει ότι θα αναστείλει τα χρεολύσια και ότι κατέθεσε τα τοκομερίδια του δανείου του 1914 σε δραχμές γιατί πια δεν έχει άλλα περιθώρια. Στο ίδιο θέμα και με το ίδιο παράπονο για τον εξευτελισμό του Μάξιμου από τις εφημερίδες της αντιπολίτευσης αναφέρεται η εφημερίδα και στο φύλλο της 20^{ης} Μαρτίου.⁵⁰ Προτείνει η Ελλάδα να μην πάρει το δάνειο των 2,5 εκατομμυρίων λιρών που προτίθεται να ζητήσει με διαπραγματεύσεις ο Μαρής στο Παρίσι, διότι αυτό θα εξανεμιστεί σύντομα και παρόλα αυτά οι Ευρωπαίοι θα απαιτούν να είναι η χώρα τυπική στις υποχρεώσεις της με την εξόφληση δανείων και τόκων να γίνεται σε χρυσό. Προτείνει αξιοπρέπεια και στυγνές οικονομίες και να κοιτάξει η κυβέρνηση την αυτοσυντήρηση της χώρας μέχρι να περάσει η λαίλαπα της οικονομικής κρίσης.

Τον Μάρτιο τα αποθεματικά της ΤτΕ ήταν μόλις 6,5 εκατ. στερλίνες και η χώρα χρειαζόταν επειγόντως πιστώσεις από το εξωτερικό γιατί αλλιώς έπρεπε να εγκαταλείψει τον κανόνα του χρυσού. Μέσα σε ζοφερή κατάσταση ξεκίνησαν συνομιλίες με τη Γαλλία που φαινόταν πιο ελαστική στο να δώσει βοήθεια⁵¹. Η Ελλάδα ανέμενε τα αποτελέσματα της έκθεσης του Niemeyer που θα την παρέδιδε στην Δημοσιονομική Επιτροπή της ΚΤΕ. Στις 10 Μαρτίου η Δημοσιονομική Επιτροπή θα συνεδρίαζε στο Παρίσι για να αποφασίσει για την βοήθεια προς Αυστρία, Ουγγαρία, Βουλγαρία κι Ελλάδα. Στις 14 Μαρτίου ο Πολίτης τηλεγράφησε στον Βενιζέλο πως σε συζήτησή του με τον πρωθυπουργό της Γαλλίας τον διαβεβαίωσε ότι η Ελλάδα δεν θα έπρεπε να περιμένει κάποια οικονομική βοήθεια και σίγουρα όχι αν δεν έχει πετύχει ισοσκελισμένο προϋπολογισμό και ριζική περικοπή δαπανών.⁵² Το γεγονός ότι την 1^η Απριλίου έπρεπε να δοθούν 238.000 λίρες σαν τοκοχρεολύσια και 136.000 λίρες σαν χρεολύσια έκανε τον Βενιζέλο ανήσυχο και νευρικό, ενώ στην Ελλάδα επικρατούσε αυξανόμενο κύμα δυσαρέσκειας. Οι

⁴⁹ *Καθημερινή*, 4/3/1932, σ.1

⁵⁰ *Καθημερινή*, 20/3/1932, σ.1

⁵¹ Mazower, ό.π., σ.222

⁵² Καραμανλής, ό.π., σ.295

Ευρωπαίοι φοβόντουσαν μήπως χάσει την εξουσία ο Βενιζέλος κι αναλάβει ο Παπαναστασίου που θεωρούνταν μολσεβικικών αντιλήψεων.⁵³

Ο αντιπρόσωπος της Ελλάδας Μαρής, δήλωσε ότι ο προϋπολογισμός 1932-33 θα είχε έλλειμμα 1.812 εκατομμυρίων δρχ κι η Ελλάδα μπορούσε να καλύψει τα 500. Για τα υπόλοιπα ζητούσε: α) Πενταετή αναστολή του χρεολυσίου των εξωτερικών δανείων και β) δάνειο 50 εκατομμυρίων δολαρίων σε διάστημα 5 ετών.⁵⁴

Στις 11 Μαρτίου η *Καθημερινή*⁵⁵ απαντά σε άρθρο του αντιπολιτευόμενου Τύπου που προκαλεί το Λαϊκό κόμμα να δηλώσει σαφώς τις θέσεις για το Πολιτειακό και να υπογράψει ο Τσαλδάρης κι όλα τα μέλη του Λαϊκού κόμματος ότι είναι υπέρ της δημοκρατίας κι ότι δεν θα επαναφέρει τον βασιλιά. Ο αρθρογράφος Γ. Βλάχος κατηγορεί τους Φιλελεύθερους ότι εκμεταλλεύονται τους πρόσφυγες για ψηφοθηρία και τώρα ουσιαστικά προτάσσουν το πολιτειακό, ένα θέμα ανύπαρκτο. Καλεί όλες τις παρατάξεις για το καλό της πατρίδας να αφήσουν στη λήθη τα λάθη τους. Αλλά για να γίνει αυτό και να υπάρξει συνεργασία των πολιτικών δυνάμεων πρέπει να υπάρξει δικαίωση για τους 6 ηγέτες του Λαϊκού Κόμματος που τουφεκίστηκαν μετά την Επανάσταση του 1922. Προτείνει απομάκρυνση του Πλαστήρα και των υπόλοιπων υπευθύνων από την πολιτική ζωή της χώρας. Ίδιο περιεχόμενο περίπου έχει και το άρθρο της 13^{ης} Μαρτίου⁵⁶ όπου αντικρούει τις κατηγορίες των Φιλελευθέρων ότι αν αναλάβει το Λαϊκό κόμμα θα ρίξει τους πρόσφυγες στη θάλασσα, θα επιβάλει μοναρχία θα εξεγερθεί ο στρατός και γενικά θα επιφέρει αυτήν την αναταραχή και τους κατηγορεί ότι ουσιαστικά αυτοί καταπατούν τη δημοκρατία διότι δεν σέβονται το λαϊκό αίσθημα και τις αποφάσεις του λαού να ψηφίσουν το Λαϊκό κόμμα.

Στις 12 Μαρτίου η εφημερίδα *Ακρόπολις*⁵⁷ εξαπολύει δριμεία επίθεση εναντίον του Βενιζέλου ο οποίος αντιφάσκει καθώς από τη μια παραδέχεται ότι η χώρα πτώχευσε ενώ σήμερα λέει ότι η πολιτική του είναι άξια μιμήσεως από άλλα κράτη. Αφορμή στάθηκε ένα απόσπασμα από το *Ελεύθερο Βήμα* που παραθέτει η εφημερίδα στο οποίο προοιωνίζεται περικοπή μισθών των δημοσίων υπαλλήλων για την αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης. Η εφημερίδα ειρωνεύεται τον Βενιζέλο ο

⁵³ Στο ίδιο, σ.297

⁵⁴ Δαφνής, ό.π., σ.534

⁵⁵ *Καθημερινή*, 11/3/1932, σ.1

⁵⁶ *Καθημερινή*, 13/3/1932

⁵⁷ *Ακρόπολις*, 12/3/1932, σ.1

οποίος κατάντησε σε τέτοιο σημείο τη χώρα που να κηρύσσει χρεοστάσιο επειδή δεν κατάφερε να πάρει ένα μικρό δάνειο από τις μεγάλες δυνάμεις. Και φέρνει ως παράδειγμα την Αγγλία που σε 5 μήνες αντιμετώπισε αποτελεσματικά το οικονομικό της πρόβλημα.

Η *Μακεδονία* της 12^{ης} Μαρτίου⁵⁸ ειρωνεύεται έντονα τον Τσαλδάρη, τον χαρακτηρίζει ως ανίκανο χωρίς πυγμή χωρίς οργάνωση και χωρίς πρόγραμμα. Θεωρεί ότι αν κυβερνούσε αυτές τις δύσκολες στιγμές θα είχε καταποντίσει την Ελλάδα και τον προκαλεί να αναλύσει το πρόγραμμα που έχει κατά νου να εφαρμόσει αν πάρει την εξουσία

Ο *Ριζοσπάστης* της 12^{ης} Μαρτίου⁵⁹ κυκλοφόρησε με πρωτοσέλιδο άρθρο: «*Το γιαβός γιαβός της Αθήνας*» κι ενώ αρχικά κάνει λόγο για την έκρυθμη κατάσταση στην οικονομία που σταδιακά οδηγεί στο να εγκαταλείψει η Ελλάδα τον κανόνα του χρυσού, μιλάει για την ακρίβεια και τη συνεχή αύξηση των τιμών, για την αδυναμία εξασφάλισης δανείων, για την κοινωνική αναταραχή και τις απεργίες του λαού και τέλος καταλήγει κατακρίνοντας την ολιγωρία των υπευθύνων του κομμουνιστικού κόμματος που δεν έχουν σπεύσει να δώσουν μπολσεβικική στροφή στο κόμμα.

Στις 13 Μαρτίου η *Ακρόπολις*⁶⁰ έχει μια γελοιογραφία τετραπλή που καλύπτει μεγάλο μέρος του πρωτοσέλιδου, με αφορμή τις Απόκριες παρουσιάζει μια πομπή από μασκαράδες και πάνω στο άρμα αρχηγός της πομπής των καρναβαλιστών ο Βενιζέλος. Ακολουθεί ένα σκαπτικό τραγουδάκι στο οποίο χρησιμοποιείται κι η φράση «*αγνώριστη Ελλάς*» όπως υποσχόταν ο Βενιζέλος στους οπαδούς του το 1928 ότι θα κάνει την Ελλάδα κι ο τίτλος είναι: «*Αποκρηές, Μασκαράτες και Μασκαριλίκια*».

Στις 13 Μαρτίου στο *Ελεύθερον Βήμα*⁶¹ με τίτλο «*Σεισμός*» ο αρθρογράφος αναπτύσσει την επιχειρηματολογία του γιατί παρά τη συνετή και νοικοκυρεμένη οικονομική πολιτική που ακολούθησε ο Βενιζέλος εξελίχθηκε έτσι η κατάσταση. Απαντά λοιπόν στις επικρίσεις λέγοντας ότι πρώτο και βασικό αίτιο είναι η

⁵⁸ *Μακεδονία*, 12/3/1932, σ.1

⁵⁹ *Νέος Ριζοσπάστης*, 12/3/1932, σ.1

⁶⁰ *Ακρόπολις*, 13/3/1932, σ.1

⁶¹ *Ελεύθερον Βήμα*, 13/3/1932, σ.1

παγκόσμια οικονομική κρίση την οποία παρομοιάζει με έναν σεισμό που καταλαμβάνει εξ απήνης ένα ωραίο και καλοφτιαγμένο χωριό και το μετατρέπει σε ερείπια. Αυτήν την παρομοίωση είχε χρησιμοποιήσει ο Βενιζέλος στη Βουλή. Κανείς δεν γνωρίζει επακριβώς ούτε την αιτία της κρίσης ούτε την λύση. Οι Αμερικανοί την αποδίδουν στην υπερπαραγωγή, στη Βρετανία λένε ότι ευθύνεται το γεγονός πως οι άνθρωποι δεν διαθέτουν χρήματα για να αγοράσουν αγαθά, άρα αυτά μένουν αδιάθετα και κλείνουν οι βιομηχανίες. Οι Γερμανοί αποδίδουν στις πολεμικές επανορθώσεις την αιτία του κακού και γενικά ο καθένας έχει την άποψή του. Η Ελλάδα πριν από την πτώση της στεργλίνας, έβλεπε τα σημάδια της θύελλας, αλλά κατάφερνε να τα αντιμετωπίσει έχοντας έναν ικανοποιητικό προϋπολογισμό και στόχευε στην ολοκλήρωση των παραγωγικών της έργων που θα την καθιστούσαν ανταγωνιστική και ανεξάρτητη. Όμως ο κλονισμός της λίρας οδήγησε πολλούς στην αγορά ξένου συναλλάγματος αντί δραχμής κι έτσι το νόμισμά μας βρέθηκε ακάλυπτο. Για να σωθεί το νόμισμα μπήκαν περιορισμοί στο συνάλλαγμα, που έφερε τους περιορισμούς στο εμπόριο. Οι τράπεζες σταμάτησαν τις πιστώσεις τους και οι τόκοι αυξήθηκαν και τα έσοδα του κράτους μειώθηκαν. Στις 16 Μαρτίου η *Ακρόπολις*⁶² παρακινεί τον Βενιζέλο να παραιτηθεί με τον τίτλο: «*απέλθετε κύριε Πρωθυπουργέ*», εξαιτίας της οικτρής οικονομικής κατάστασης στην οποία οδήγησε τη χώρα.

Το *Βήμα* της ίδιας μέρας⁶³ αντικρούει τις κατηγορίες του αντιπολιτευόμενου Τύπου ότι γίνονται αχρείαστες σπατάλες σε διατήρηση πολυτελών γραφείων και υπουργικών αυτοκινήτων. Τονίζει ότι η κυβέρνηση έχει κάνει σοβαρές προσπάθειες για τον ισοσκελισμό του προϋπολογισμού που ασφαλώς θα βελτιωθεί αν ο Μαρής πετύχει την αναστολή του χρεολυσίου των εξωτερικών δανείων. Επαινεί την πρόταση του Εμπορικού Επιμελητηρίου να συσταθεί μια επιτροπή που να μελετήσει τα σημεία του προϋπολογισμού που επιδέχονται βελτίωσης ώστε να γίνει οικονομία, τονίζει όμως ότι στην πράξη είναι ανεφάρμοστες πολλές προτάσεις οικονομίας που έχουν γίνει και στο παρελθόν. Τέλος, διαβεβαιώνει τον λαό ότι η κυβέρνηση εξαντλεί κάθε προσπάθεια να ισοσκελίσει τον προϋπολογισμό χωρίς να επιβάλει νέους φόρους

⁶² *Ακρόπολις*, 16/3/1932, σ.1

⁶³ *Ελεύθερον Βήμα*, 16/3/1932, σ.1

Στις 18 Μαρτίου η *Καθημερινή*⁶⁴ στο άρθρο της «*Η Μόνη Λύσις*» προτείνει να παραιτηθεί η κυβέρνηση αφού ομολογήσει την αποτυχία της οικονομικής πολιτικής της και να γίνουν εκλογές. Εντωμεταξύ προτείνει κυβέρνηση όχι απλών πολιτικών αλλά Υπηρεσιακή κυβέρνηση οικονομικών παραγόντων για να διαχειριστούν την δεινή οικονομική κατάσταση, συμπληρουμένης από έναν υπουργό Στρατιωτικών και έναν υπουργό Εσωτερικών για να μη διασαλευθεί η εσωτερική έννομη τάξη.

Στις 23 Μαρτίου η *Ακρόπολις*⁶⁵ έχει τίτλο: «*Όχι δεν θα φάτε τα λεφτά του κοσμάκη κ Βενιζέλε*» όπου αναφέρεται στην αγανάκτηση κι εξέγερση των λαϊκών τάξεων καθώς βλέπουν την οικονομία να καταρρέει και τα ομόλογα των εσωτερικών δανείων να χάνουν την αξία τους. Διαβλέπει η εφημερίδα ότι την επόμενη μέρα θα παραιτηθεί η κυβέρνηση κι ότι υπάρχει έντονη παρασκηνιακή κίνηση στους στρατιωτικούς κύκλους.

Το *Ελεύθερον Βήμα* στην απογευματινή έκδοση της 23^{ης} Μαρτίου⁶⁶ έχει τον συνταρακτικό τίτλο ότι ο Βενιζέλος παραιτείται την επόμενη και θα εισηγηθεί οικουμενική κυβέρνηση ανεξαρτήτως των αποφάσεων της Δημοσιονομικής Επιτροπής. Σε δεύτερο άρθρο στη συνέχεια αναφέρονται με λεπτομέρειες όλες οι προσπάθειες του Υπουργού Μαρή να πείσει την Επιτροπή για την ορθότητα των προτάσεών του.

Πράγματι η Δημοσιονομική Επιτροπή με έκθεσή της αναγνώριζε την παθητικότητα του ισοζυγίου πληρωμών και τις προσπάθειες της κυβέρνησης για περικοπή δαπανών, αλλά θεωρούσε ότι η αύξηση φόρων θα ήταν επιβεβλημένη και αποδοτική για να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα. Τελικά αντιπρότεινε την αναστολή της πληρωμής σε χρυσό για ένα έτος, την κατάθεση του ισοτίμου των χρεολυσίων σε δραχμές στην ΤτΕ και σε ένα προσωρινό δάνειο 10.000.000 δολαρίων με την εγγύηση των Δυνάμεων. Ο Βενιζέλος θεώρησε κάπως ικανοποιητική την απόφαση και πίστευε ότι θα τη βελτίωνε στη διάσκεψη της Γενεύης στις 9 Απριλίου στην Κ.Τ.Ε.⁶⁷ Ο Βενιζέλος είχε απειλήσει με παραίτηση και σύσταση Οικουμενικής Κυβέρνησης. Τελικά δεν παραιτήθηκε αλλά κάλεσε σε σύσκεψη τους πολιτικούς

⁶⁴ *Καθημερινή*, 18/3/1932, σ.1

⁶⁵ *Ακρόπολις*, 23/3/1932, σ.1

⁶⁶ *Ελεύθερον Βήμα*, 23/3/1932, σ.1

⁶⁷ Δαφνής, ό.π., σ.535

αρχηγούς στις 25 Μαρτίου όπου ο Μαρής ενημέρωσε τους βουλευτές κι ο Βενιζέλος ζήτησε Οικουμενική.

Το *Ελεύθερον Βήμα* της 25 Μαρτίου⁶⁸ τονίζει ότι η κυβέρνηση προτιμά να μην έρθει σε ρήξη με τους Ευρωπαίους αλλά να περιμένει τη Συνδιάσκεψη της Λοζάνης τον Ιούνιο ελπίζοντας ότι τότε θα αντιμετωπιστεί ευνοϊκότερα το θέμα και ότι θα δοθούν εκτάκτως πιστώσεις στην Ελλάδα. Επίσης κατηγορεί τον Τσαλδάρη ότι φοβάται να αναλάβει ευθύνες έναντι του Έθνους. Απέναντι στην αντιπολίτευση που κατηγορεί τον Βενιζέλο για αυτοσχεδιασμό κ προχειρότητα στην οικονομική πολιτική αντιτάσσει ότι αυτό είναι η αποφασιστικότητα ενός μεγάλου ηγέτη κι από αυτήν στερείται ο Τσαλδάρης. Κι επιπλέον ο Τσαλδάρης στην σύσκεψη των πολιτικών αρχηγών δήλωσε ότι δεν μπορεί να αποφασίσει τόσο γρήγορα για σοβαρά θέματα κάτι που δείχνει ότι είναι ανοργάνωτος, δεν έχει μελετήσει την θέση της Ελλάδας και δεν έχει κανένα οικονομικό πρόγραμμα έτοιμο να αντιπροτείνει για να βγει η Ελλάδα από την κρίση. Έτσι, δεν θέλει να δεσμευτεί και να πάρει την ευθύνη με καμία δική του πρόταση. Η *Καθημερινή* στις 25 Μαρτίου⁶⁹ επιμένει στο πρωτοσέλιδό της σε ένα πολιτικό σκάνδαλο μεγάλου μεγέθους όπως λέει, αφού ο καταχραστής πρώην δήμαρχος Πειραιά αποφυλακίστηκε και συνεργάζεται κανονικά με υπουργούς της κυβέρνησης.

Ο *Ριζοσπάστης* στο πρωτοσέλιδό του στις 25 Μαρτίου⁷⁰ φιλοξενεί μια γελοιογραφία με τον Βενιζέλο να κάνει τα αποκαλυπτήρια του άγνωστου στρατιώτη, όπου τραβάει ένα λευκό σεντόνι κι αντί για άγαλμα αποκαλύπτει έναν σκελετό που πατάει πάνω σε δεκάδες χιλιάδες ανθρώπινους σκελετούς. Δίπλα αναγράφει τους νεκρούς και τραυματίες από τους πρόσφατους πολέμους και ο τίτλος είναι: *Αποκαλυπτήρια του άγνωστου (για τους εκμεταλλευτές) μα πολύ γνωστού (για τις εργαζόμενες μάζες) στρατιώτη.*

Στις 26 Μαρτίου το *Ελεύθερον Βήμα*⁷¹ αναφέρεται στο συνέδριο των πολιτικών αρχηγών όπου ο Βενιζέλος πρότεινε την Οικουμενική, όλοι συμφώνησαν, αλλά ο

⁶⁸ *Ελεύθερον Βήμα*, 25/3/1932, σ.1

⁶⁹ *Καθημερινή*, 25/3/1932, σ.1

⁷⁰ *Νέος Ριζοσπάστης*, 25/3/1932, σ.1

⁷¹ *Ελεύθερον Βήμα*, 26/3/1932, σ.1

Τσαλδάρης επιφυλάχθηκε να απαντήσει μετά από δυο μέρες. Θεωρείται πιθανότερο να αρνηθεί. Στις 26 Μαρτίου στην *Ακρόπολη*⁷² πληροφορούμαστε ότι ματαιώθηκε η σύσταση Οικουμενικής κυβέρνησης μετά από διαφωνία του Τσαλδάρη αν κι οι υπόλοιποι πολιτικοί αρχηγοί συμφωνούσαν κι ότι ο προϋπολογισμός βρίσκεται σε οικτρή κατάσταση καθώς δεν μπορεί να αντιμετωπίσει τις δανειακές υποχρεώσεις της χώρας.

Στις 26 Μαρτίου ο *Ριζοσπάστης*⁷³ περιγράφει με μελανά χρώματα ένα περιστατικό σύνθητες όπως λέει, όπου απλοί χωρικοί πυροβολούνται από τους χωροφύλακες γιατί οφείλουν φόρους που δεν μπορούν από τη φτώχεια τους να αποπληρώσουν.

Με τίτλο: «*Να δοθή ένα τέλος στην αγωνία του Λαού*» η *Ακρόπολις* της 28^{ης} Μαρτίου⁷⁴ αναφέρεται στη σύσκεψη των πολιτικών αρχηγών για την οικονομική κρίση και τον τρόπο αντιμετώπισής της. Με έντονους χαρακτηρισμούς θεωρεί τον Βενιζέλο ως τον κύριο και μόνο ένοχο αυτής της κατάστασης και καλεί την αντιπολίτευση με ευθύνη να αναλάβει πρωτοβουλίες για να σώσει τη χώρα από τους ασυγχώρητους πειραματισμούς του Βενιζέλου. Η αντιπολίτευση πρέπει να αρθεί στο ύψος των περιστάσεων και να μη στοχεύει μόνο στην απόσπαση μικροκομματικών οφελών.

Ο *Ριζοσπάστης* της 28^{ης} Μαρτίου⁷⁵ παρουσιάζει τις προτάσεις της Δημοσιονομικής Επιτροπής που αποτελούν συνέχεια της πολιτικής της *αγνωριστοποίησης*, όπως λέει, που είναι βαρύτατη φορολογία, μείωση των τόκων στο εσωτερικό, περιορισμός των εισαγωγών κι οικονομία στον προϋπολογισμό. Η εφημερίδα θεωρεί ότι ο Βενιζέλος παραδέχτηκε πως θα αυξήσει τους φόρους.

Η *Μακεδονία* στο πρωτοσέλιδό⁷⁶ της την ίδια μέρα δεν ασχολείται με την οικονομία αλλά με τους κομμουνιστές στρατιώτες που έγραψαν παράνομα συνθήματα σε έναν στρατώνα, πέταξαν φυλλάδια και προσπάθησαν να δημιουργήσουν επεισόδια στην ισραηλιτική κοινότητα της Θεσσαλονίκης για να δυσφημίσουν το στράτευμα.

⁷² *Ακρόπολις*, 1/3/1932, σ.1

⁷³ *Νέος Ριζοσπάστης*, 26/3/1932, σ.1

⁷⁴ *Ακρόπολις*, 28/3/1932, σ.1

⁷⁵ *Νέος Ριζοσπάστης*, 28/3/1932, σ.1

⁷⁶ *Μακεδονία*, 28/3/1932, σ.1

Η *Καθημερινή* της 29^{ης} Μαρτίου⁷⁷ υποστηρίζει ότι δεν είναι κατάλληλη στιγμή για Οικουμενική κυβέρνηση από τη στιγμή που ο Βενιζέλος δεν έχει καν την ευθιξία να παραιτηθεί. Αν ο Τσαλδάρης δεχόταν τότε θα σήμαινε ότι θα συμμετείχε στην κυβερνητική πολιτική. Κι ακόμα κι αν ο Βενιζέλος δήλωνε παραίτηση κι έμενε ως απλό μέλος στην Οικουμενική θα εξακολουθούσε να είναι ο κυρίαρχος, αφού είχε την πλειοψηφία στη Βουλή. Αντιθέτως αυτή η πρόταση θα οδηγούσε σε συνολική φθορά τον πολιτικό κόσμο. Ο αρθρογράφος υποστηρίζει ότι ποτέ στην Ευρώπη δεν φτιάχτηκε Οικουμενική που περιλαμβάνει πλήρως οργανωμένα πολιτικά κόμματα, αλλά μόνο κυβερνήσεις ευρέος συνασπισμού. Ίσως μια κυβέρνηση συνασπισμού των υπολοίπων κομμάτων πλην του Λαϊκού να μπορούσε να συνεργασθεί ομαλώς. Πάντως η Ελλάδα τον Ιούνιο στη Λοζάνη πρέπει να εκπροσωπηθεί από ισχυρή κυβέρνηση.

Το *Ελεύθερον Βήμα* της 29^{ης} Μαρτίου⁷⁸ πάντως επανέρχεται στο πολιτειακό. Με αφορμή δημοσιεύματα στον αντιπολιτευόμενο Τύπο συμβουλεύει να κατανοήσουν όλοι το βάθος και την αξία της δημοκρατίας και να μην εμφανίζονται νοσταλγοί της μοναρχίας πιστεύοντας ότι την οικονομική κρίση την προκάλεσε η δημοκρατία.

Η *Ακρόπολη* της 30^{ης} Μαρτίου 1932⁷⁹ με τίτλο : «*Μόνη λύσις η ενέργεια εκλογών*» εκφράζει την δυσαρέσκειά της για τη στάση του Βενιζέλου στη δεύτερη σύσκεψη των πολιτικών αρχηγών με τον Πρόεδρο Ζαΐμη, διότι, μετά την αποτυχία σύστασης Οικουμενικής, πήρε τη θρασεία απόφαση να εξακολουθήσει την ίδια οικονομική πολιτική που οδήγησε στο βάραθρο την Ελλάδα. Η εφημερίδα καταλογίζει στην προχειρότητα του Βενιζέλου και των χειρισμών του την οικονομική καταστροφή της χώρας και προτείνει ως μόνη ενδεδειγμένη λύση τη διενέργεια εκλογών ώστε ο λαός νόμιμα να εκλέξει τους κατάλληλους ανθρώπους που θα εφαρμόσουν την κατάλληλη πολιτική για να βγει από την κρίση η χώρα.

Τέλη Μαρτίου και αρχές Απριλίου ο Βενιζέλος μίλησε στη Βουλή κι εξήγησε αρχικά τους λόγους για τους οποίους ζήτησε Οικουμενική. Έπειτα όμως υπέσκαψε

⁷⁷ *Καθημερινή*, 29/3/1932, σ.1

⁷⁸ *Ελεύθερον Βήμα*, 29/3/1932, σ.1

⁷⁹ *Ακρόπολις*, 30/3/1932, σ.1

οποιαδήποτε συνεργασία ξύνοντας παλιές πληγές: αναφέρθηκε στην διακυβέρνηση του 1920 από το Λαϊκό κόμμα και στην δυσμενή κατάληξη της μικρασιατικής εκστρατείας που εξελίχθηκε σε καταστροφή με υπαιτιότητα των Λαϊκών. Αυτή η αναφορά, αναζωπύρωσε παλαιά μίσση και πάθη, αλλά προφανώς το έκανε για να συσπειρώσει τους οπαδούς του κόμματός του και να μετακινήσει το ενδιαφέρον της κοινής γνώμης σε άλλο θέμα, όχι στο οικονομικό. Επιπλέον, προσπαθούσε να επαναπροσεγγίσει τους πρόσφυγες που είχαν χολωθεί εξαιτίας του ελληνοτουρκικού συμφώνου φιλίας που είχε υπογράψει το 1930 με την Τουρκία.⁸⁰

Αλλά κι ο Τσαλδάρης θεωρούσε ότι δεν τον συνέφερε η συνεργασία με τον Βενιζέλο, οπότε επιλέγει να συγκρουστεί μαζί του ώστε να κερδίσει νέους ψηφοφόρους και να συσπειρώσει τους παλιούς.

Αξιοσημείωτο το ολοσέλιδο αφιέρωμα του *Βήματος* της 31 Μαρτίου και 1^η Απριλίου⁸¹ στην αγόρευση του Βενιζέλου με τίτλο : «*Η κυβέρνησις διεκδικεί την τιμήν να φθαρή αλλά να μείνη εις την θέσιν της αντιμετωπίζουσα την παγκόσμιον κρίσιν*». Σε υπότιτλο του άρθρου υπενθυμίζει ότι και στο παρελθόν στα 1920 το Λαϊκό κόμμα είχε φερθεί ανάλογα, είχε αντικρούσει Οικουμενική για να κυβερνήσει μόνο του και όταν αυτό έγινε, φάνηκε ανάξιο να απαιτήσει τα 40 εκατ χρυσών λιρών που έπρεπε να λάβει από την Ευρώπη κι έτσι υπέσκαψε τα θεμέλια της χώρας. Δικαιολόγησε την απόφαση του να παραμείνει ενεργός στην εξουσία παρά τα αντίθετα λεγόμενα του την 4^η Μαρτίου διότι πίστευε ότι όλος ο πολιτικός κόσμος έπρεπε να συμπράξει για να βγει η χώρα από το τέλμα δεδομένου ότι οι αποφάσεις της Δημοσιονομικής Επιτροπής δεν ήταν ολωσδιόλου αρνητικές προς το εθνικό ζήτημα και μάλιστα έχρηζαν περαιτέρω βελτίωσης. Με αυτή τη λογική κινούμενος ζήτησε Οικουμενική βάζοντας τον εαυτό του ακόμη και στη θέση ενός απλού υπουργού συμμετέχοντος κι όχι ως προέδρου της Οικουμενικής. Αφού αντέκρουσε τα επιχειρήματα του Τσαλδάρη για να στηρίξει την άρνησή του στην οικουμενική, δηλώνει ότι θα μείνει στη θέση του κάνοντας το καθήκον του να σώσει τη χώρα από την οικονομική θύελλα. Δηλώνει ότι θα επανακαταθέσει τις οικονομικές προτάσεις

⁸⁰ Αντώνιος Κλάψης - Μανόλης Κούμας, *Εθνικός Διχασμός* Καθημερινές Εκδόσεις ΑΕ, Αθήνα 2019 σ.115

⁸¹ *Ελεύθερον Βήμα*, 31/3/1932,σ.1

της Ελλάδας στην ΚΤΕ και δηλώνει ότι δεν μπορεί να καταβάλει άλλο τοκομερίδιο αποδυναμώνοντας έτσι κι άλλο το κάλυμμα της ΤτΕ.

Στην *Ακρόπολη* της 31^η Μαρτίου⁸² διαβάζουμε ότι ο Βενιζέλος εξέθεσε τους λόγους της αποτυχίας σύστασης Οικουμενικής κυβέρνησης και δηλώνει ότι παραμένει στο τιμόνι του κράτους προσωρινά. Δέχεται την απόφαση της Δημοσιονομικής επιτροπής η οποία ήταν δυσμενής για την Ελλάδα όπως κρίνει η εφημερίδα και δηλώνει ότι αν δεν ικανοποιηθούν τα αιτήματα της Ελλάδας στην προσεχή διάσκεψη των Επανορθώσεων τον Ιούνιο τότε αυτή θα κηρύξει χρεοστάσιο τον Ιούνιο. Προαναγγέλλει μείωση του επιτοκίου κατά 25% για τα εσωτερικά δάνεια. Έντονες διαμαρτυρίες του Τσαλδάρη και εν μέσω αντεγκλήσεων κατατέθηκε ο νόμος για την απλή αναλογική. Η συζήτηση για το οικονομικό δεν μπόρεσε να συνεχιστεί γιατί ο πρωθυπουργός αποχώρησε.

2.2.Απρίλιος 1932

Στην εφημερίδα *Ελληνική* 1 Απριλίου⁸³ επαινείται η αγόρευση του Τσαλδάρη στη Βουλή που στηλιτεύει την πείνα στην οποία έχει οδηγήσει ο Βενιζέλος τον λαό και επίσης διαμαρτύρεται για τον διορισμό του Γεωργιάδη ενός από τους υπευθύνους για τη δίκη των 6 που οδήγησε στο θάνατο στελέχη του Λαϊκού κόμματος το 1922.

Αντίθετα με υβριστικούς χαρακτηρισμούς χαρακτηρίζεται ο Βενιζέλος ως:

«Μικρός, τυχάρπαστος, ελεεινός γέρων, κρύπτων στα στήθη του κακία και την λύσαν εκπνέοντας τέρατος..... Με πλήρη τη φαρέτραν του από βέλη εις τας αιχμάς των οποίων μετήγγησε το δηλητήριο του μίσους της εχίδνης της οποίας η κεφαλή συντρίβεται από της αγανακτήσεως του λαού...»

Η *Εστία* της 1ης Απριλίου⁸⁴ με τίτλο *Οι παρατάξεις δεν ανασυγκροτούνται πλέον* αναφέρει ότι στη Βουλή σπαταλήθηκαν 5 ώρες συνεδρίασης όχι για να λύσουν τα τρέχοντα οικονομικά προβλήματα της χώρας αλλά για να αναμοχλεύσουν τα παλαιά πάθη από τη μικρασιατική καταστροφή. Τονίζει ότι αυτό δεν έχει πια νόημα, τα κόμματα δεν πρέπει να τα χαρακτηρίζουν τα παλαιά μίσση, αλλά τα διαφορετικά πολιτικά προγράμματα που έχουν να προτείνουν στον δοκιμαζόμενο και δυστυχή

⁸² *Ακρόπολις*, 31/3/1932, σ.1

⁸³ *Ελληνική*, 1/4/1932, σ.1

⁸⁴ *Εστία*, 1/4/1932, σ.1

ελληνικό λαό. Η *Μακεδονία* της 1^{ης} Απριλίου⁸⁵ χαρακτηρίζει ως πολιτική ατιμία την άρνηση του Τσαλδάρη να συμμετάσχει στην Οικουμενική, τον ίδιο λιποτάκτη, ιδιοτελή και στερημένο πολιτικής ευθύνης.

1^η Απριλίου ο *Εθνικός Κήρυξ* της Νέας Υόρκης⁸⁶ στο πρωτοσέλιδό του με τίτλο: *Η τελική διευθέτησις των Οικονομικών ζητημάτων* καταγράφει τη δήλωση του Υπουργού Οικονομικών Μαρή ο οποίος ανακοίνωσε ότι η πληρωμή του χρεολυσίου των εσωτερικών δανείων θα ανασταλεί για ένα χρόνο και οι τόκοι θα καταβάλλονται μειωμένοι κατά 25%. Με δεύτερο άρθρο του εξαίρει το «*χθεςινόν ρητορικόν μαστίγωμα των Λαϊκών υπό του πρωθυπουργού Βενιζέλου*» και μιλάει για συγκλονιστικά αποκαλυπτικά έγγραφα που κατατέθηκαν στη Βουλή από τον Βενιζέλο κι αποδεικνύουν ότι την ευθύνη της παρούσας κατάστασης φέρει η αντιβενιζελική παράταξη που το 1922 απέρριψε τη μεσολάβηση της Αγγλίας για μια έντιμη ειρήνη με την Τουρκία, χωρίς τη εκκρίωση του Ελληνισμού και επίσης αναφέρεται στο ποσό των 6.5000.000 λιρών που έχασε ο ελληνικός λαός και που θα δινόταν ως μεταπολεμική πίστωση στην Ελλάδα από την αμερικανική κυβέρνηση αν ο βασιλιάς Κων/νος είχε καταδεχτεί να κάνει μια απλή δήλωση που του ζητήθηκε.

Ο Τύπος της Ομογένειας της Αμερικής κλείνει το άρθρο του επαινώντας την τεράστια προσφορά του Βενιζέλου στην Ελλάδα σε όλη την πορεία την πολιτικής του παρουσίας.

Ο *Ριζοσπάστης* της ίδιας μέρας⁸⁷ με τίτλο «*Ενιαίο Μέτωπο λαού*» λέει ότι τα αστικά κόμματα είναι έτοιμα μέσω Οικουμενικής να συνεχίσουν το παρασιτικό εκμεταλλευτικό καθεστώς που έχει επιβάλει ο Βενιζέλος. Ουσιαστικά διοικεί η κεφαλαιοκρατία. Σε δεύτερο άρθρο του καταγγέλλει την άθλια ζωή των εργατών της γης με μια ανώνυμη μαρτυρία ενός εργάτη για κακοπληρωμένη πολύωρη κοπιαστική εργασία.

Ο Τσαλδάρης στις συζητήσεις 30,31/3 και 1 /4⁸⁸ όπως αυτές αποδίδονται από την *Καθημερινή*⁸⁹ ανταπέδωσε με την ίδια σκληρότητα που είχε μιλήσει κι ο Βενιζέλος

⁸⁵ *Μακεδονία*, 1/4/1932, σ.1

⁸⁶ *Εθνικός Κήρυξ*, 1/4/1932, σ.1

⁸⁷ *Νέος Ριζοσπάστης*, 1/3/1932, σ.1

⁸⁸ *Καθημερινή*, 30-31/3/1932, σ.1

⁸⁹ *Καθημερινή*, 1/4/1932, σ.1

και κατηγόρησε τον Βενιζέλο ακόμη και για την εποχή της Μικρασιατικής εκστρατείας, ότι έχτιζε πύργους στην άμμο όταν υπέγραφε τη Συνθήκη των Σεβρών διότι οι πιστώσεις που είχε τάχα εξασφαλίσει από τους συμμάχους ήταν μόνο στα χαρτιά. Ο Τσαλδάρης τελειώνοντας το λόγο του στη Βουλή τονίζει ότι τίποτα δεν εμποδίζει την κυβέρνηση να εφαρμόσει την πολιτική της. Απλώς αυτή θέλει να εφαρμόσει επώδυνα μέτρα εξ ονόματος όλων των πολιτικών αρχηγών ώστε να πάρουν όλοι μαζί την ευθύνη. Γι' αυτό, κατά δήλωση του Τσαλδάρη, ο Βενιζέλος πρότεινε να κλείσει το Κοινοβούλιο κι αυτό μοιάζει με δικτατορική κυβέρνηση.

Ενδιαφέρον είναι ένα σκίτσο στο *Βήμα*⁹⁰ με τη μορφή Πρωταπριλιάτικου αστείου όπου δείχνει τον Τσαλδάρη να ανακοινώνει επιτέλους το οικονομικό πρόγραμμά του που θα τους βγάλει από την κρίση. Την ίδια μέρα με τη μορφή πρωταπριλιάτικου αστείου η *Βραδυνή*⁹¹ κυκλοφορεί ένα σατυρικό ποίημα όπου υποτίθεται ότι ο Βενιζέλος εγκαταλείπει την εξουσία κι οι Ευρωπαίοι μας δανείζουν αδιαμαρτύρητα όσα χρήματα θέλουμε.

Τα πολιτικά πάθη κι ο φανατισμός είχαν εξαφθεί κι έφερναν σε δύσκολη θέση τους αντιπροσώπους στο εξωτερικό που πάλευαν να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις για να δοθεί δάνειο και να εισακουστούν οι εκκλήσεις της Ελλάδας. Το Foreign Office ανεπίσημα συνιστά στην Ελλάδα να εγκαταλείψει τον κανόνα του χρυσού.⁹² Αυτές οι συζητήσεις δεν βοήθησαν στην άμβλυνση των αντιθέσεων και στη συνεργασία, αντιθέτως μάλιστα στόχευαν στην όξυνση των πνευμάτων για να αποκομίσουν μικροκομματικά οφέλη οι πολιτικοί αρχηγοί. Ξύνοντας παλιές πληγές ήθελαν να συγκεντρώσουν γύρω τους τους οπαδούς τους ώστε να εκλείψουν τα άλλα κόμματα.⁹³ Ο Βενιζέλος που το 1928 είχε παρουσιαστεί ως το άτομο που θα γεφύρωνε το χάσμα και θα άφηνε στη λήθη τα δεινά του παρελθόντος δεν υπήρχε πια. Η αγάπη για την εξουσία μάλλον φάνηκε ισχυρότερη. Τελικά η κυβέρνηση έδωσε εντολή να πληρωθούν τα τοκομερίδια της 1^{ης} Απριλίου αποδυναμώνοντας το ισχνό κάλυμμα της ΤτΕ.

⁹⁰ *Ελεύθερον Βήμα*, 1/4/1932, σ.1

⁹¹ *Βραδυνή*, 1/4/1932, σ.1

⁹² Καραμανλής, ό.π., σ.305

⁹³ Δαφνής, ό.π., σ.540

Στις 2 Απριλίου η *Καθημερινή*⁹⁴ παρουσιάζει την ανοικτή επιστολή προς τον Βενιζέλο του Γ. Βλάχου και με τίτλο «Ψυχοπάθεια ή ρομαντισμός» κι αντικρούει τη δήλωση του Βενιζέλου ότι αυτά που γράφονται στη στήλη της *Καθημερινής* τα λέει ένας *ψυχοπαθής προσκολλημένος στο παρελθόν*. Αντίθετα υποστηρίζει ότι η κυβέρνηση Βενιζέλου μένει προσκολλημένη στο παρελθόν. Υπενθυμίζει την άδικη δίκη των 6, αναφέρεται στο κίνημα του 1923, στην πολιτική αστάθεια, στις εκλογές του 1926 που έγιναν με αναλογική κ ο Κονδύλης χάριζε ομολογίες και εκατομμύρια στους πρόσφυγες για να τους καλοπιάσει. Στην παρούσα κατάσταση υποστηρίζει το πλειοψηφικό γιατί αυτό τον συμφέρει ενώ πριν 4 χρόνια το αναλογικό σύστημα γιατί αυτό τον συνέφερε τότε. Κατηγορεί τον Βενιζέλο ότι σπέρνει τα ζιζάνια του Εθνικού Διχασμού εν αντιθέσει με τον Τσαλδάρη που προσπαθεί να ενώσει τον κόσμο. Στην αναμόχλευση των πολιτικών παθών αναφέρεται και στην *Καθημερινή* της 8^{ης} Απριλίου⁹⁵ με απώτερο σκοπό να στρέψει την κοινή γνώμη σε γεγονότα περασμένα κι όχι στην τωρινή τραγική οικονομική κατάσταση.

Η *Μακεδονία* στις 2 Απριλίου⁹⁶ παρουσιάζει άρθρο με τίτλο «*Ο Βενιζέλος μαστιγώνει εις την Βουλήν το Λαϊκόν Κόμμα*» παρουσιάζοντας έγγραφα από το Παρίσι του 1920 που δείχνουν ότι προσπαθούσε να βοηθήσει την πατρίδα του με συνομιλίες με τους Αγγλογάλλους και να συμβουλεύει τους τότε υπευθύνους του Λαϊκού κόμματος. Τελειώνοντας συμπεραίνει ο αρθρογράφος ότι η αναφορά στο παρελθόν δεν είναι άκαιρη, διότι δείχνει ότι με Βενιζέλο η Ελλάδα έφθασε μέχρι την Αγία Σοφία, ενώ με τον βασιλιά και το Λαϊκό κόμμα ερειπώθηκε κι οδηγήθηκε στη Μικρασιατική καταστροφή. Η ίδια εφημερίδα στις 4 Απριλίου⁹⁷ αναφέρεται στα σπουδαία παραγωγικά έργα που γίνονται στη Μακεδονία, έργα συγκοινωνίας, αποξήρανσης, συντήρησης, αντιπλημμυρικά, φράγματα, σχολεία που αλλάζουν τη ζωή των κατοίκων.

Από τις 3 έως 15 Απριλίου η *Καθημερινή*⁹⁸ επανέρχεται στο θέμα του δημάρχου Πειραιά και τονίζει ότι αυτές οι δημοτικές εκλογές έχουν πολιτικό χαρακτήρα. Προβάλλει τη υποψηφιότητα Στρατήγη και καλεί τον λαό να καταψηφίσει τον

⁹⁴ *Καθημερινή*, 2/4/1932, σ.1

⁹⁵ *Καθημερινή*, 8/4/1932, σ.1

⁹⁶ *Μακεδονία*, 2/4/1932, σ.1

⁹⁷ *Μακεδονία*, 4/4/1932, σ.1

⁹⁸ *Καθημερινή*, 3/4/1932, σ.1

Μιαούλη τον οποίο βαραίνουν υποψίες για σκάνδαλα. Σε άλλο άρθρο⁹⁹ γίνεται αναφορά στην αισχροκέρδεια στην αγορά και στις τιμές που ανεβαίνουν διαρκώς. Η εφημερίδα με καταγγελτικό λόγο τονίζει την οικονομική παρακμή στην οποία έχει φτάσει η χώρα, την πτώχευση και χρεοκοπία έναντι της Ευρώπης και για την οποία υπεύθυνοι είναι οι Φιλελεύθεροι οι οποίοι παρασύρουν εντωμεταξύ την προσοχή του λαού στις δημοτικές εκλογές. Η αντιπολίτευση αδρανεί ενώ θα έπρεπε να έχει ζητήσει την ανατροπή του Βενιζέλου. Στις 9 Απριλίου¹⁰⁰ την προσοχή τραβάει μια δολοφονική ενέργεια στην Κοκκινιά όπου οι βενιζελικοί «μπράβοι» όπως καταγγέλλει η εφημερίδα πυροβόλησαν αιφνιδιαστικά στο πλήθος κατά άοπλων και σκότωσαν 4 άτομα. Η εφημερίδα θεώρησε την επίθεση ότι ήταν εναντίον του κέντρου του Στρατήγη. Το θέμα συζητήθηκε στη Βουλή κι ο Τσαλδάρης κατηγορήσε την κυβέρνηση ότι δεν έλαβε επαρκή μέτρα προστασία. Ο υπουργός Μαρής απέκρουσε τις κατηγορίες λέγοντας ότι ευθυνόταν το λαϊκό κόμμα που υποκίνησε αντιδράσεις εναντίον της Κυβέρνησης κι οργάνωσε επιθέσεις στο γραφείο του Μιαούλη όπου εδάρησαν πολλοί. Επομένως φταίει η δική τους προκλητική συμπεριφορά. Μετά από αλληλοκατηγορίες στη Βουλή για το ποιος φταίει για τα έκτροπα, επεμβαίνει ο Καφαντάρης και προτείνει να διενεργηθεί έρευνα υπενθυμίζοντας ότι η εκλογή δεν πρέπει να χρωματίζεται πολιτικά διότι είναι τοπικού χαρακτήρος. Στις 10 Απριλίου¹⁰¹ η *Καθημερινή* παρουσιάζει ως δεδομένη την εμπλοκή των μπράβων των φιλελευθέρων και στις 11¹⁰² επιβεβαιώνει τελικά την εκλογή του Μιαούλη που έγινε εξαιτίας του φόβου που είχαν ενσταλάξει στις ψυχές των ψηφοφόρων οι Φιλελεύθεροι. Η εφημερίδα επικεντρώνεται στο ότι οι ψηφοφόροι ψήφισαν Στρατήγη αλλά το αποτέλεσμα έκριναν οι ψήφοι της Κοκκινιάς και των προσφύγων. Στις 12¹⁰³ και 15 Απριλίου¹⁰⁴ σε εκτεταμένα πρωτοσέλιδα άρθρα η εφημερίδα συνδέει τον Μιαούλη με τον προηγούμενο δήμαρχο που εξέπεσε του αξιώματός του λόγω κατάχρησης κι αφήνει αιχμές για την αθέμιτη εκλογή που υπέκρυβε ακόμη κι απειλές για στρατιωτικό πραξικόπημα τονίζοντας ότι οι

⁹⁹ *Καθημερινή*, 4/4/1932, σ.1

¹⁰⁰ *Καθημερινή*, 9/4/1932, σ.1

¹⁰¹ *Καθημερινή*, 10/4/1932, σ.1

¹⁰² *Καθημερινή*, 11/4/1932, σ.1

¹⁰³ *Καθημερινή*, 12/4/1932, σ.1

¹⁰⁴ *Καθημερινή*, 15/4/1932, σ.1

Φιλελεύθεροι και πάλι διχάζουν τον λαό χωρίζοντάς τον σε γηγενείς και πρόσφυγες. Ολοκληρώνει το αφιέρωμά του λέγοντας ότι το Λαϊκό κόμμα εκπροσωπεί την ευπρέπεια και τιμιότητα ενώ οι Φιλελεύθεροι τον *πολιτικό κανιβαλισμό*. Τέλος μέμφεται την κυβέρνηση που ενώ το φάσμα της πείνας κρούει την θύρα, εκείνη γιορτάζει τα επινίκια της εκλογής του Πειραιά.

Στον αντίποδα ο *Ριζοσπάστης*¹⁰⁵ στις 9-10/4¹⁰⁶ κάνει σύντομες αναφορές στην εκλογή Δημάρχου και καλεί σε απεργία το λαό για να ανατρέψει τα σχέδια του Βενιζέλου και των αστικών κομμάτων. Τονίζει ότι η αστυνομία επιτέθηκε δολοφονικά στην προεκλογική συγκέντρωση του ΚΚΕ και τραυμάτισε τον υποψήφιο Μανωλέα και πλήθος εργατών. Στις 12 Απριλίου¹⁰⁷ επανέρχεται στο καταγγελτικό του ύφος εναντίον των *σοσιαλφασιστών, αγροτοφασιστών, τροτσκιστών* που διασπούν τις κομμουνιστικές δυνάμεις και δεν μπορούν να αντιταχθούν στα μέτρα του Βενιζέλου.

Ο φιλοβενιζελικός Τύπος εξαπολύει κατηγορίες εναντίον του Λαϊκού κόμματος για την πόλωση που έχει δημιουργήσει κι αποδίδει τα γεγονότα στην Κοκκινιά σε αντίποινα των Λαϊκών εναντίον των προσφύγων που κατοικούν στην Κοκκινιά κι όλοι γνωρίζουν τα φιλοβενιζελικά τους αισθήματα. Υπενθυμίζει ότι έτσι πάντα φέρονταν οι Λαϊκοί κι εξαπέλυαν επιθέσεις από την Παλαιά Ελλάδα στους πρόσφυγες για να τους εξοντώσουν. Εδώ (10 Απριλίου *Μακεδονία*)¹⁰⁸ κατονομάζει ως βασικό υπεύθυνο τον Μερκούρη, τον δήμαρχο των Αθηναίων που οργάνωσε τα έκτροπα και στις 12 Μαρτίου κάνει διάκριση *μεταξύ ημών κι εκείνων* εννοώντας Φιλελεύθερους με Λαϊκούς.

Στις 15 Απριλίου ο Βενιζέλος παρουσίασε στη Γενεύη , στην ΚΤΕ τις ελληνικές απόψεις και δήλωσε ότι η αναστολή των χρεολυσίων για 5 χρόνια ήταν απαραίτητη, ζητούσε αναστολή της καταβολής των μερισμάτων της 1^{ης} Μαΐου και δάνειο 50 εκατομμύρια δολάρια. Η απόφαση δεν κάλυπτε τις ελληνικές ανάγκες. Παρέβλεψε τελείως το δάνειο και την αναστολή καταβολής των μερισμάτων και υιοθετούσε την πρόταση που είχε κάνει η Οικονομική Επιτροπή για αναστολή χρεολυσίων για ένα

¹⁰⁵ *Νέος Ριζοσπάστης*, 9/4/1932,σ.1

¹⁰⁶ *Νέος Ριζοσπάστης* , 10/4/1932,σ.1

¹⁰⁷ *Νέος Ριζοσπάστης*, 12/4/1932,σ.1

¹⁰⁸ *Μακεδονία*,10/4/1932,σ.1

χρόνο. Ο Βενιζέλος έκανε μια αμφίσημη δήλωση ότι «*Διέβημεν τον Ρουβίκωνα με πλεονεκτήματα παρέχοντα τη δυνατότητα να προσδοκωμεν βελτίωσιν...*» που άλλοι το θεώρησαν ότι η κυβέρνηση το μετέφρασε ως νίκη και διαγραφή των χρεών από τα ξένα δάνεια, ενώ άλλοι όπως ο Δαφνής ότι ο Βενιζέλος ήταν έτοιμος να πάρει μονομερή μέτρα που απέφευγε τόσο καιρό . Για να δούμε όμως ποιες ήταν οι αντιδράσεις των εφημερίδων τις ημέρες εκείνες:

Η *Καθημερινή* ήδη από τις 6 Απριλίου¹⁰⁹ αναφερόταν στο ταξίδι του Βενιζέλου στη Γενεύη για να ζητήσει μια απαραίτητη προκαταβολή του δανείου. Αμφιβάλλει για την επιτυχία του ταξιδιού και θεωρεί ότι η κυβέρνηση οδεύει σε αναστολή πληρωμής των υποχρεώσεων προς το εξωτερικό εγκαταλείποντας τον χρυσό κανόνα. Στις 16 Απριλίου αναλύει¹¹⁰ την αλήθεια επί των παραγωγικών έργων της Μακεδονίας, θεωρώντας ότι το κόστος κατασκευής και συντήρησης των έργων είναι τεράστιο ενώ η απόδοση μικρή, σύμφωνα με έκθεση του Επιμελητηρίου, διότι είναι πολύ μικρότερη του ενός εκατ στρεμμάτων που είχε αρχικά εκτιμηθεί. Στις 17 του ίδιου μήνα¹¹¹ ο αρθρογράφος κατηγορεί την κυβέρνηση ότι αδρανεί καθώς η δραχμή χάνει συνεχώς την αξία της κι οι επιχειρηματίες βρίσκουν συνάλλαγμα μόνο στην ελεύθερη αγορά όπου επικρατεί κερδοσκοπία. Στο ίδιο φύλλο υπάρχει μια έξυπνη γελοιογραφία όπου ο Βενιζέλος περνάει ένα ποτάμι ενώ κυριολεκτικά το νερό τον κουκουλώνει και φαίνεται λίγο το καπέλο του. Από κάτω η λεζάντα: *Η διάβασις του Ρουβίκωνα*»

Το φύλλο της 18^{ης} Απριλίου¹¹² περιγράφει την έλλειψη τροφίμων, φαρμάκων, το δελτίο στη ζάχαρη την εξαφάνιση προϊόντων, την κίνηση του σιδηροδρόμου με ξύλα κι όχι κάρβουνα και θυμίζει ότι κάτι αντίστοιχο είχαν ζήσει οι Έλληνες την εποχή του Εθνικού διχασμού με τον οικονομικό αποκλεισμό από τους Συμμάχους. Στο ίδιο μήκος κύματος κινείται κι ο αριστερός τύπος των ιδίων ημερών που προβλέπει απολύσεις 15.000 μονίμων υπαλλήλων και μείωση μισθών έως 45%, χρεοκοπία Τραπεζών, νέκρωση εμπορίου, ελλείμματα δισεκατομμυρίων, άδεια κρατικά ταμεία.¹¹³

¹⁰⁹ *Καθημερινή*, 4/3/1932, σ.1

¹¹⁰ *Καθημερινή*, 16/4/1932, σ.1

¹¹¹ *Καθημερινή*, 17/4/1932, σ.1

¹¹² *Καθημερινή*, 18/4/1932, σ.1

¹¹³ *Νέος Ριζοσπάστης*, 18/4/1932, σ.1

Αντίθετα ο φιλοβενιζελικός Τύπος απέδωσε την ξαφνική υποτίμηση της δραχμής σε κερδοσκοπία¹¹⁴ κι έλλειψη ελέγχου της χρηματαγοράς από την Αστυνομία, ενώ παρουσίασε την ομιλία του Βενιζέλου στη Γενεύη ως μεγάλη επιτυχία που έσωσε την Ελλάδα. Ιστορική νίκη – θρίαμβο θεωρεί¹¹⁵ τον λόγο του Βενιζέλου στην ΚΤΕ που κατάφερε να εξασφαλίσει μονοετές χρεοστάσιο για την Ελλάδα, ενώ η δραχμή άρχισε κιόλας να ανατιμάται. Η εφημερίδα καταφέρεται εναντίον της εφημερίδας *Φως* που έσπευσε με χαιρεκακία να πει ότι η δραχμή πήρε την κατηφόρα.

Στις 18 Απριλίου¹¹⁶ ο φιλοκυβερνητικός Τύπος στρέφεται εναντίον των αντίθετων εφημερίδων που χτυπούν ύπουλα τον Βενιζέλο διασπείροντας ψεύδη και τερατώδεις φήμες ότι η Ελλάδα πτώχευσε και που δεν παραδέχονται τον μεγάλο θρίαμβο του πρωθυπουργού στη Γενεύη.

Το *Ελεύθερο Βήμα* της 16 Απριλίου παρουσιάζει¹¹⁷ ως ελληνική επιτυχία και προσωπικό θρίαμβο του πρωθυπουργού την ομιλία του στην ΚΤΕ που συγκίνησε τους συνέδρους. Μίλησε με ειλικρίνεια χωρίς περιστροφές κι οι εμπειρογνώμονες κρίνουν ότι θα έχει μεγάλη ψυχολογική επίδραση, ότι εγκρίθηκε η αναστολή των δόσεων των τοκομεριδίων της 1^{ης} Μαΐου. Έτσι αυτό το ποσό των 500.000 λιρών που εξοικονομείται μπορεί να παραμείνει στην Ελλάδα ως συνάλλαγμα και να αξιοποιηθεί κατάλληλα. Τέλος παρουσιάζει και τις αντιδράσεις του ξένου Τύπου που θεωρεί μεγάλη ελληνική επιτυχία τη στάση του Βενιζέλου.

Στην απογευματινή έκδοση της ίδιας μέρας μιλάει για υπονόμευση του εθνικού νομίσματος και την αγωνία του εμπορικού κόσμου.

Σύντομα η αρθρογραφία θα στραφεί σε μια πρωτοβουλία που ανετέθη στον Αρχιεπίσκοπο να την οργανώσει και που σχετίζεται με τη συγκέντρωση χρυσών κοσμημάτων και τιμαλφή που θα χρησιμοποιηθούν ως κάλυμμα στην Τράπεζα για το νόμισμα. Οι φιλοκυβερνητικές εφημερίδες το βλέπουν ως μια ευγενική κι αποτελεσματική χειρονομία, ενώ οι αντικυβερνητικές ως άσκοπη απογύμνωση των φτωχών ανθρώπων χωρίς ουσιαστικό αποτέλεσμα. Μάλιστα στην *Καθημερινή* της

¹¹⁴ *Μακεδονία*, 15/4/1932, σ.1

¹¹⁵ *Μακεδονία*, 17/4/1932, σ.1

¹¹⁶ *Μακεδονία*, 18/4/1932, σ.1

¹¹⁷ *Ελεύθερον Βήμα*, 16/4/1932, σ.1

19^{ης} Απριλίου δημοσιεύεται κι ένα ανέκδοτο¹¹⁸ προς διακωμώδηση της κατάστασης:
«Μετά την παράδοση των τιμαλφών:

-Πώς θα πηγαίνει το κάλυμμα της Τραπεζίης;

-Ρολόι»

Στις 20 και 21 Απριλίου η *Καθημερινή* υποστηρίζει¹¹⁹ ότι υπάρχει ενδοκυβερνητική διαφωνία για την πολιτική απέναντι στους ξένους ομολογιούχους. Κάποιοι υπουργοί δεν θέλουν να φθάσει η Ελλάδα στο πλήρες χρεοστάσιο. Αντίθετα ο υπουργός Οικονομικών θέλει για να ζητήσει η Ελλάδα συμβιβασμό με τους ξένους ομολογιούχους. Πάντως οι πρεσβείες της Ελλάδας σε Αγγλία και Γαλλία ανακοίνωσαν αναστολή της πληρωμής τοκομεριδίων. Την επόμενη μέρα αναφέρεται στο σκάνδαλο του αραβοσίτου. Τον Ιανουάριο που είχε παρατηρηθεί έλλειψη αραβοσίτου το Υπουργείο ενέκρινε την ατελή εισαγωγή ώστε να πουληθεί φθηνά στους χωρικούς. Όμως οι χονδρέμποροι κι ο εισαγωγέας Καραμανώφ που ήταν βενιζελικός το πούλησαν σε πολύ υψηλή τιμή. Η *Μακεδονία* αποκαλεί¹²⁰ τον Βενιζέλο *Παλαιστή* στο άρθρο της στις 21 Απριλίου διότι όλη του τη ζωή αγωνίζεται για την Ελλάδα. Τονίζει ότι ο Βενιζέλος θέλει οι εκλογές να γίνουν τον Σεπτέμβριο κι ότι είναι αισιόδοξος πως η οικονομία θα ανακάμψει διότι οι ξένοι συγκατένευσαν στο να κηρυχθεί χρεοστάσιο από την Ελλάδα.

Αρκετή πρωτοτυπία παρουσιάζει ο *Ριζοσπάστης* την ίδια μέρα¹²¹ με ένα σατυρικό ποίημα που δημοσιεύει όπου κατηγορεί την κυβέρνηση ότι με τη βοήθεια μεγάλων ξένων εταιρειών προσπαθεί να αντιμετωπίσει την κρίση με το να κατεβάζει στο μισό την αμοιβή των εργατών και να διπλασιάζει τις ώρες δουλειάς.

Στις 21 Απριλίου παραιτείται ο Μαρής διότι πίστευε ότι έπρεπε να επισπεύσουν τις εκλογές και το οριστικό χρεοστάσιο να το κηρύξει η κυβέρνηση που θα έβγαινε μετά τις εκλογές και να μην αναλάβει πλήρως η κυβέρνηση των Φιλελευθέρων την ευθύνη. Η στιγμή της παραίτησης ήταν ακατάλληλη και

¹¹⁸ *Καθημερινή*, 19/4/1932, σ.

¹¹⁹ *Καθημερινή*, 20/4/1932, σ. 1

¹²⁰ *Μακεδονία*, 21/4/1932, σ. 1

¹²¹ *Νέος Ριζοσπάστης*, 21/4/1932, σ. 1

δημιούργησε αρνητική εικόνα για την κυβέρνηση. Είναι γεγονός ωστόσο ότι διαφωνία μεταξύ υπουργού και πρωθυπουργού προϋπήρχε, ήδη από το 1931.

Ο νέος Υπουργός Βαρβαρέσσος ήταν οικονομικό σύμβουλος της ΤτΕ κι όχι βουλευτής κι αυτό φαινόταν στα μάτια του λαού σαν μια αποτυχία της κυβέρνησης να βρει στέλεχος των Φιλελευθέρων άξιο να χειριστεί την οικονομία τις δύσκολες αυτές ώρες.¹²² Στις 23 Απριλίου ο Βαρβαρέσσος ουσιαστικά κηρύσσει την πτώχευση και την αναστολή των πληρωμών από το ελληνικό δημόσιο. Η ΔΟΕ αρνήθηκε να δώσει δάνειο 200 εκατομμυρίων δρχ κι η κυβέρνηση αναστέλλει την καταβολή κονδυλίων για την πληρωμή μερισμάτων της 1^{ης} Μαΐου. Στις 26 Απριλίου αναστελλόταν η δυνατότητα μετατροπής της δραχμής σε χρυσό. Στις 27 Απριλίου η Ελλάδα εγκατέλειψε επίσημα τον κανόνα του χρυσού¹²³ κάτι που προκάλεσε την αγανάκτηση των Μεγάλων Δυνάμεων. Ακολουθεί υποτίμηση της δραχμής που στο επόμενο εξάμηνο έχασε το 60% της αξίας της και στις 28 Απριλίου έχουμε την κατά παράδοξο τρόπο εκφώνηση του «επικηδείου» του από τον ίδιο τον Βενιζέλο. Ας δούμε όμως πώς σχολίασαν οι εφημερίδες αυτά τα γεγονότα.

Η *Μακεδονία* της 22ας Απριλίου με άρθρο¹²⁴ του Μ. Τσιμάρα «*Η χρυσή βάση εγκαταλείπεται*» αναλύει τους λόγους που δεν πρέπει να φοβάται ο εμπορικός κόσμος την εγκατάλειψη της χρυσής βάσης. Δεν σημαίνει οπωσδήποτε ότι θα ακολουθήσει πληθωρισμός γι' αυτό συνιστά ψυχραιμία στο κοινό και να δείχνει εμπιστοσύνη στο εθνικό νόμισμα. Σε δεύτερο πρωτοσέλιδο άρθρο περιλαμβάνεται η εισήγηση του Βενιζέλου στη Βουλή. Σε αυτήν ο Βενιζέλος παραδέχεται ότι η προσήλωση στη χρυσή βάση δεν απέδωσε. Όλοι πίστευαν ότι η δραχμή έπρεπε να παραμένει συνδεδεμένη με τη λίρα όμως αυτή η τακτική απέτυχε. Εντωμεταξύ η ελεύθερη αγορά συναλλάγματος άρχισε να λειτουργεί ανεξέλεγκτα. Και αμέσως μετά ο Βενιζέλος αναρωτιέται αν τελικά πρέπει να συνεχίσουν στην παρούσα φάση διατηρώντας τη χρυσή βάση με όλα τα προβλήματα που έχουν προκύψει ή πρέπει να αποφασίσουν να αποσυνδεθεί η δραχμή από τη λίρα. Ζητάει από όλους να καταθέσουν την άποψή τους αρχής γενομένης από τον Πρόεδρο του Εμπορικού επιμελητηρίου που υποστήριξε ότι η απομάκρυνση από τη χρυσή βάση θα έφερνε

¹²² Δαφνής,ό.π.,σ.545

¹²³ Καραμανλής ,ό.π.,σ.310

¹²⁴ *Μακεδονία*,22/4/1932,σ.1

σταθερότητα στη βιομηχανία. Ομοίως ο Πρόεδρος των βιομηχάνων παραδέχεται ότι ουσιαστικά έχουμε απομακρυνθεί από τη χρυσή βάση.

Η *Καθημερινή* της ίδιας μέρας μεταφέρει¹²⁵ τη γνώμη του Μάξιμου σχετικά με το πώς πρέπει η χώρα να διαχειριστεί το συνάλλαγμα. Προτείνει να συγκεντρώνεται όλο το συνάλλαγμα από το κράτος, να προβαίνει σε αναπροσαρμογή της δραχμής προς τις σημερινές τιμές και να καθορίζουν οι Τράπεζες την τιμή του συναλλάγματος βάσει της προσφοράς και ζήτησης. Έτσι θα αποφευχθεί ο κίνδυνος υψώσεως των τιμών.

Την ίδια μέρα το κεντρικό άρθρο του Γ. Βλάχου περιλαμβάνει¹²⁶ μια ειλικρινή αυτοκριτική. Έχει τίτλο «*Επτωχέυσαμεν όλοι*» και υποστηρίζει ότι τη στιγμή που καταρρέει οικονομικά η Ελλάδα, υπεύθυνοι είναι όλοι, τόσο η κυβέρνηση με τα ψέματα και τον εφησυχασμό, όσο κι οι αρχηγοί των κομμάτων που δεν ανέλαβαν να συγκυβερνήσουν ούτε να ανατρέψουν τον Βενιζέλο, αλλά κι ο λαός που δεν κινητοποιήθηκε και φυσικά η Βουλή που «*χειροκροτεί*» την χρεοκοπία.

Στις 22 Απριλίου το *Βήμα* δημοσιεύει¹²⁷ ένα εκτενές άρθρο όπου εξηγεί ότι στην ουσία δεν ισχύει πια η χρυσή βάση διότι ολόκληρο το κάλυμμα του νομίσματος έχει εξαντληθεί είτε εξαιτίας του περιορισμού των εξαγωγών είτε εξαιτίας της αδυναμίας του εξωτερικού δανεισμού. Ωστόσο κανένας από τους παρευρισκόμενους πολιτικούς άντρες στη Βουλή δεν έφερε αντίρρηση στην άρση της σταθεροποίησης. Μόνο ο Μάξιμος εξέφρασε τις αντιλήψεις του για το πώς έπρεπε να διαμορφωθεί το πλαίσιο που θα αντικαταστήσει την προτεραιία κατάσταση. Όλοι παραδέχτηκαν ότι η προσκόλληση στη χρυσή βάση της δραχμής ήταν τώρα πια άστοχη και άχρηστη. Εξαντλήθηκαν όλα τα περιθώρια για να συνεχιστεί να ισχύει αλλά τώρα πια ήταν αδύνατο. Ο συντάκτης επιτίθεται εναντίον του αντιπολιτευόμενου Τύπου που αντιμετωπίζει την άρση της σταθεροποίησης ως εθνική συμφορά ενώ οι παράγοντες της γεωργικής και βιομηχανικής παραγωγής το περίμεναν πώς και πώς. Διαμαρτύρεται για την ανανδρη κατασυκοφάντηση του Μαρή που είχε από νωρίς διατυπώσει τη γνώμη ότι η Ελλάδα έπρεπε να εγκαταλείψει πολύ νωρίτερα τον κανόνα του χρυσού και τελειώνει το άρθρο του λέγοντας ότι οι καιροί είναι κρίσιμοι

¹²⁵ *Καθημερινή*, 22/4/1932, σ. 1

¹²⁶ *Καθημερινή*, 22/4/1932, σ. 1

¹²⁷ *Ελεύθερον Βήμα*, 22/4/1932, σ. 1

και το νομισματικό δεν είναι ένα θέμα που προσφέρεται για αντικυβερνητική εμπάθεια και φανατισμό.

Η *Μακεδονία* της 23ης Απριλίου συνεχίζει τον συλλογισμό¹²⁸ για τη νομισματική πολιτική που είχε δυσμενή αποτελέσματα, ωστόσο με αυτήν είχαν συμφωνήσει όλα τα κόμματα και κανείς δεν φανταζόταν ότι θα κατέληγε έτσι. Η εγκατάλειψη της χρυσής βάσης είναι πια γεγονός. Στόχος τώρα είναι να αποφευχθεί ο πληθωρισμός γιατί θα υπονομεύσει τη δραχμή. Με αυστηρή αγορανομική πολιτική και κυνήγι της κερδοσκοπίας δεν θα επιδεινωθεί η θέση της χώρας.

«*Μια απίστευτη αθλιότητα*» είναι ο τίτλος του άρθρου της *Καθημερινής* στις 24 Απριλίου όπου ο αρθρογράφος¹²⁹ κατακεραυνώνει την κυβέρνηση διότι κυκλοφόρησε με έξοδα του κράτους ένα προπαγανδιστικό φυλλάδιο που περιείχε ιστορικές αγορεύσεις του Βενιζέλου σχετικά με την Μικρασιατική καταστροφή και τις οικονομικές συνέπειες που ξέσπασαν σήμερα. Εκεί ισχυρίστηκε ο Βενιζέλος ότι η παγκόσμια οικονομική κρίση δεν θα ήταν αισθητή στην Ελλάδα αν δεν είχε προηγηθεί η μικρασιατική καταστροφή. Ο αρθρογράφος θεωρεί ότι τέτοια δημοσιεύματα που ξύνουν παλιές πληγές είναι πολύ επικίνδυνα και μπορεί να γίνουν αρχή εμφύλιου σπαραγμού.

Ο *Ριζοσπάστης*¹³⁰ κατηγορεί το κράτος ότι είναι οργανωμένη σπείρα καταχραστών που χρησιμοποιεί τη βία για να ληστέψει τον απλό λαό. Παραθέτει ως παράδειγμα τον Κασσαβέτη, το δεξί χέρι του Βενιζέλου που πήρε τις οικονομίες των φτωχών καταθετών της Θεσσαλίας στην Τράπεζα Κοσμαδόπουλου που χρεωκόπησε. Η Βουλή αρνείται να άρει τη βουλευτική ασυλία του για να τον δικάσει. Επίσης σε άλλο άρθρο¹³¹ του δίνεται έμφαση στην απεργία των Καπνεργατών που την κάνουν για να περιφρουρήσουν τα δικαιώματά τους.

Η *Μακεδονία* της 24^{ης} Απριλίου παρουσιάζει¹³² τη δήλωση του Βαρβαρέσσου ότι θα εφαρμόσει πρόγραμμα αιματηρών οικονομικών. Ο Βενιζέλος ωστόσο σύμφωνα με το

¹²⁸ *Μακεδονία*, 23/4/1932, σ.1

¹²⁹ *Καθημερινή*, 24/4/1932, σ.1

¹³⁰ *Νέος Ριζοσπάστης*, 24/4/1932, σ.1

¹³¹ Στο ίδιο, 25/4/1932, σ.1

¹³² *Μακεδονία*, 24/4/1932, σ.1

άρθρο αναλαμβάνει πλήρως την ευθύνη να βγάλει τη χώρα από τη δύσκολη θέση μια κι ο Τσαλδάρης αρνήθηκε να συμμετάσχει σε Οικουμενική. Παρά την πρόταση που του έγινε για διεξαγωγή εκλογών εκείνος αρνείται ναφυγομαχήσει. Ο αρθρογράφος στρέφεται εναντίον της δημοκοπίας και του κιτρινισμού των αντικυβερνητικών εφημερίδων και τονίζει ότι ο Βενιζέλος μένει μάχιμος στις επάλξεις. Η *Καθημερινή* απαντά με μια γελοιογραφία¹³³ στο πρωτοσέλιδο της 25^{ης} Απριλίου: Απεικονίζει τα αγάλματα του Κολοκοτρώνη, του Παπαφλέσσα κι κάποιων αρχαίων Ελλήνων να κατεβαίνουν από το βάθρο τους και υπάρχει η λεζάντα: *Αφού εγκατέλειψε την βάση η δραχμή...δεν αφήνουμε κι εμείς τη δική μας;»*

Στις 25 Απριλίου σε ένα κεντρικό πρωτοσέλιδο άρθρο το *Βήμα* προσπαθεί να αντικρούσει¹³⁴ αναφορές στον αντιπολιτευόμενο Τύπο ότι η εξωτερική πολιτική του Βενιζέλου ευθύνεται για την οικονομική κρίση διότι οι Έλληνες του εξωτερικού συγκεντρώθηκαν ως πρόσφυγες στην Ελλάδα και δεν μπορούν να συνεισφέρουν στην οικονομία, αφού ούτε η βιομηχανία ούτε η αγροτική παραγωγή επαρκεί για όλους. Ο Συντάκτης διαφοροποιεί τους Έλληνες της διασποράς από τους υποδουλωμένους Έλληνες που ήρθαν ως πρόσφυγες κι οι οποίοι δεν συνεισέφεραν ποτέ με άδηλους πόρους στον προϋπολογισμό της Ελλάδας και αναλύει ότι οι Έλληνες της διασποράς επλήγησαν από διάφορους λόγους άσχετους με τη ελληνική εξωτερική πολιτική πχ οι Έλληνες της Ρωσίας διώχθηκαν από τους Μπολσεβίκους.

Εντύπωση προκάλεσε στη συνεδρίαση της Βουλής στις 28 Απριλίου ένα περιστατικό ενδεικτικό της πόλωσης που επικρατούσε, αλλά και της προσωπικότητας του Βενιζέλου. Κατά τη συνεδρίαση είχε δεχθεί επιθέσεις από τους διάφορους πολιτικούς αρχηγούς για την καταστροφική οικονομική πορεία που χάραξε στη χώρα. Όμως αυτό που τον εξόργισε ήταν μια λέξη του Παπαναστασίου που τον χαρακτήρισε μοιρολάτρη. Τότε ανέβηκε στο βήμα και εκφώνησε ουσιαστικά τον επικήδειό του λέγοντας ότι υπερασπίστηκε την πατρίδα του με θάρρος με αυτοπεποίθηση με όλη την ψυχική και σωματική ικμάδα που διέθετε χωρίς ποτέ να το βάλει κάτω, οπότε ο χαρακτηρισμός *μοιρολάτρης* είναι εντελώς άστοχος. Αυτήν την απάντηση του Βενιζέλου περιέχει η εφημερίδα το *Βήμα* στην απογευματινή της έκδοση στο φύλλο της 29^{ης} Απριλίου.

¹³³ *Καθημερινή*, 25/4/1932, σ. 1

¹³⁴ *Ελεύθερον Βήμα*, 25/4/1932, σ. 1

Η αντιπαράθεση στη Βουλή συνεχίζεται και στις 30 Απριλίου ο αρθρογράφος του *Βήματος* εξαπολύει ένα δριμύ κατηγορώ¹³⁵ στους άλλους πολιτικούς αρχηγούς που στάθηκαν κατώτεροι των περιστάσεων και αποβλέποντας με μυωπικό τρόπο στα μικροπολιτικά τους συμφέροντα αρνήθηκαν να καταθέσουν τις προτάσεις τους για τη σωτηρία της πατρίδας. Αρχικά στρέφεται εναντίον του Καφαντάρη που καυτηρίασε την «μεγαλοπράγμονα πολιτική του Βενιζέλου» υπενθυμίζοντας ότι ο Βενιζέλος διαδέχτηκε τον Καφαντάρη και συνέχισε ως ένα βαθμό την οικονομική πολιτική που εκείνος είχε χαράξει επομένως δεν δικαιούνται να διαμαρτύρεται. Συνεχίζει λέγοντας ότι πράγματι ο Βενιζέλος πάντα καταπιανόταν με σπουδαία έργα ως άλλος Περικλής με σκοπό την ευημερία του λαού. Τίποτα δεν προμήνυε, όταν χάραζε την πολιτική του, την θύελλα που θα ενέσκηπτε στην παγκόσμια οικονομία. Έτσι κι αλλιώς όμως τα παραγωγικά έργα θα βοηθήσουν την οικονομία να ορθοποδήσει. Στρέφεται επίσης κι εναντίον του Τσαλδάρη που με χίλιες δικαιολογίες δεν αναλαμβάνει την ευθύνη των λόγων κι έργων του. Τελειώνει με την επισήμανση ότι το οδυνηρότερο όλων είναι πως το Λαϊκό Κόμμα εξαρτά την τύχη του όχι από τη δική του δύναμη, αλλά από την αδυναμία και τριβή των άλλων.

Στις 29 Απριλίου η *Καθημερινή* με τίτλο «*Ετερματίσθη χθές εις την Βουλήν η συζήτησις δια το οικονομικόν*» παρουσιάζει¹³⁶ τον Ζαβιτσιάνο που με οξύ καταγγελτικό τόνο ψέγει τον Βενιζέλο για την ολιγωρία του να λάβει μέτρα για την οικονομία τη στιγμή που ο ίδιος είχε προτείνει μια σειρά από μέτρα για την ανακούφιση του λαού. Συνεχίζει θεωρώντας ότι τον χωρίζει άβυσσος από τις αντιλήψεις του Βενιζέλου που θεωρεί ότι το να εκπληρωθούν οι δανειακές υποχρεώσεις της χώρας εξυπηρετεί τα ξένα συμφέροντα. Καλεί την κυβέρνηση να παραιτηθεί ώστε να σταματήσει κι η ολέθρια πολιτική της. Ο Βενιζέλος σε δευτερολογία του στη Βουλή που παρουσιάζει η εφημερίδα αποδίδει όχι στην κακή εσωτερική πολιτική αλλά στην παγκόσμια οικονομική κρίση τις ευθύνες. Αντικρούει ότι η κρίση έπρεπε να προβλεφθεί από το 1930 διότι ο προϋπολογισμός ήταν ισοσκελισμένος και δεν πήρε μέτρα ενώ έβλεπε ότι το κάλυμμα εξανεμιζόταν διότι η αυξομείωση είναι φυσιολογική. Τέλος επαναλαμβάνει ότι η κρίση είναι αποτέλεσμα της στρατιωτικής ήττας στη Μικρασία και του γεγονότος ότι η κυβέρνηση του 1921 δεν ανέστειλε την καταβολή χρεολυσίου τότε.

¹³⁵ *Ελεύθερον Βήμα*, 30/4/1932, σ.1

¹³⁶ *Καθημερινή*, 29/4/1932, σ.1

Στις 30 Απριλίου η *Μακεδονία* καυτηριάζει¹³⁷ επίσης την τακτική της αντιπολίτευσης που δεν πρόσφερε αλληλεγγύη στην κυβέρνηση και δεν μπόρεσε να αρθεί στο ύψος των περιστάσεων ώστε να αντιμετωπίσει από κοινού με την κυβέρνηση την οικονομική κρίση αλλά προτίμησαν την «πολιτική της επικρίσεως κατόπιν εορτής».

2.3 Μάιος 1932

Ο Μάιος απέβη ένας μήνας δύσκολος για τον Βενιζέλο. Την αισιοδοξία του ότι παρά την αναστολή της σταθεροποίησης δεν υπήρχε κίνδυνος πληθωρισμού δεν την συμμερίζονταν οι Ευρωπαίοι κι εξέφραζαν ανησυχίες για το κατά πόσο θα προστατεύονταν οι ομολογιούχοι. Ο βρετανικός Τύπος σχολίαζε αρνητικά την ελληνική χρεοκοπία και πίστευε ότι ο Βενιζέλος δεν ήταν ειλικρινής με τους ομολογιούχους και κρυβόταν πίσω από την ΚΤΕ. Η Αγγλία αρνήθηκε την παροχή δανείου. Την αναστολή πληρωμής των τοκομεριδίων την 1^η Μαΐου δεν τη συγχωρούσαν οι Βρετανοί, παρά τις εξηγήσεις του Μιχαλακόπουλου ότι θα εξαντλούνταν πλήρως τα αποθέματα της ΤτΕ και η νέα έκδοση χαρτονομισμάτων θα προκαλούσε χάος.¹³⁸ Τελικά μετά από διαβουλεύσεις στις 21 Μαΐου ανακοινώθηκε η απόφαση του Συμβουλίου για την ελληνική πτώχευση. Εντωμεταξύ ξεκινούν απεργία οι υπάλληλοι Τηλεγραφείων και Ταχυδρομείων κι ο Βενιζέλος ζήτησε να ψηφιστεί ένα άρθρο του Συντάγματος που προσidiάζε στο αντίστοιχο άρθρο 48 της Βαϊμάρης περί αναστολής ατομικών δικαιωμάτων.

Μετά από εσωτερικές εντάσεις κι αναταραχές ο Βενιζέλος παραιτήθηκε στις 21 Μαΐου. Δεν άντεχε άλλο τον αντιπολιτευόμενο Τύπο που τον εξύβριζε χωρίς αναστολές σε καθημερινή βάση, κυρίως από τις 10 Μαΐου κι έπειτα. Ειδικά η *Εσπερινή* και *Ελληνική* τον αποκαλούσαν *ασυνείδητο, φρενοβλαβή, ανύπαρκτο ηγέτη, δολοφόνο του έθνους, ολέθριο δικτάτορα, άνθρωπο των βρωμερών έργων*. Μάλιστα παρακινούσαν τον λαό να τον *κατατομήσει, να τον κρεμάσει στην Πλατεία Συντάγματος ή να τον κλείσει σε άσυλο Φρενοβλαβών*. Ας παρακολουθήσουμε ενδεικτικά κάποια άρθρα του μήνα αυτού:

¹³⁷ *Μακεδονία*, 30/4/1932, σ.1

¹³⁸ Καραμανλής, ό.π., σ.312

Η *Εσπερινή* 2 Μαΐου εξαπολύει δριμύτατους χαρακτηρισμούς¹³⁹ στον Βενιζέλο ως πολιτικό καταστροφέα της Ελλάδας που βρήκε μια ευημερούσα Ελλάδα με εξυγιασμένη την οικονομία και σοβαρή οικονομική πολιτική και την επιβάρυνε με δισεκατομμύρια δανείων. Σαν γνήσιος «*φορομπήχτης*» επέβαλε νέες φορολογίες στα ακίνητα, στο λάδι στο ψωμί στα φάρμακα, παντού και μόνο «*τις πέτρες επεφυλάχθη να φορολογήση*». Με τους *αδίστακτους δολοφόνους* που διάλεξε για συνεργάτες εκτέλεσε το *σατανικό του σχέδιο*. Κι ενώ υποσχόταν ότι θα καταστήσει τη *χώρα γωνία του Παραδείσου* τη μετέτρεψε σε «*τραγικήν κόλασιν*»

Το *Βήμα* της 4^{ης} Μαΐου αναφέρει¹⁴⁰ ότι ο τελευταίος νόμος για την άρση της σταθεροποίησης έχει τεθεί σε εφαρμογή τις τελευταίες 3-4 μέρες. Κι όμως διάφοροι οικονομολόγοι κι εφημερίδες άρχισαν κιόλας να τον θεωρούν ως αποτυχία, κι ότι πρέπει να αντικατασταθεί. Κατηγορεί την αντιπολίτευση ότι έχει ως στόχο την κατασυκοφάντηση του κυβερνητικού έργου και ότι δεν συμπεριφέρεται με γνώμονα το πατριωτικό καθήκον. Αντιθέτως προσπαθεί να κλονίσει την εμπιστοσύνη του λαού στη δραχμή απλώς γιατί αντιστρατεύεται την πολιτική του Βενιζέλου. Τονίζει ότι ο νόμος αυτός έχει χρησιμοποιηθεί επιτυχώς από πολλά κράτη, επομένως δεν υπάρχει λόγος να αποτύχει στην Ελλάδα. Αυτό που λείπει όμως από την Ελλάδα είναι πνεύμα συνεργασίας, ομοψυχίας κι αλληλεγγύης ώστε να βγει η χώρα από τη δύσκολη θέση με κοινή προσπάθεια όλων. Στο απογευματινό φύλλο σε κεντρικό άρθρο εκφράζει την αντίθεση του πολιτικού και τραπεζιτικού κόσμου στη συγχώνευση της Εθνικής Τράπεζας με την ΤτΕ διότι δε υφίσταται κίνδυνος πληθωρισμού.

Ο *Ριζοσπάστης* του πρώτου δεκαημέρου αφιερώνει τα πρωτοσέλιδά του στην οικονομική εξαθλίωση¹⁴¹ την ανέχεια, την ανεργία και την τραγική φτώχεια που έριξε ο Βενιζέλος τον ελληνικό λαό και κυρίως τα χαμηλά κοινωνικά στρώματα των αγροτών και εργατών. Καταγγέλλει τις περικοπές μισθών¹⁴² και αύξηση των τιμών των βασικών προϊόντων και κυρίως του άρτου. Οι αλευροβιομήχανοι κρύβουν τα αποθέματα και προκαλούν έλλειψη¹⁴³ στην αγορά. Με τίτλο «*Μας ρήμαξαν*»

¹³⁹ *Εσπερινή*, 2/5/1932, 2.1

¹⁴⁰ *Ελεύθερον Βήμα*, 4/5/1932, σ.1

¹⁴¹ *Νέος Ριζοσπάστης*, 5/5/1932, σ.1

¹⁴² *Νέος Ριζοσπάστης*, 6/5/1932, σ.1

¹⁴³ *Νέος Ριζοσπάστης*, 7/5/1932, σ.1

θεωρεί¹⁴⁴ ότι η φτωχολογία ζει τη ζωή σκλάβου, δεν επιτρέπεται να καλλιεργεί ρύζι και εξακολουθεί να πληρώνει φόρους αν και τα ζώα πέθαναν από τη βαρυχειμωνιά. Στις 12/4 αποκαλεί τον Βενιζέλο¹⁴⁵ *κομπογιαννίτη και δημαγωγό*, τους βιομήχανους *σπείρα εκμεταλλευτών που κρύβουν το σιτάρι* και κατηγορεί όλα τα αστικά κόμματα για συμμετοχή στην εξαθλίωση του λαού και μαζί τους αρχειοφασίστες, σοσιαλφασίστες και τροτσκιστές.

Στην *Καθημερινή* της 5^{ης} Μαΐου ο Μάξιμος¹⁴⁶ τονίζει την ανάγκη άμεσης λήψης μέτρων προς παρεμπόδιση του πληθωρισμού. Είναι άσκοπη η διατήρηση της ΤτΕ η οποία στις 15 Οκτωβρίου 1931 διέθετε 650εκατομμύρια δραχμές καταθέσεις χωρίς οφειλές, ενώ έξι μήνες μετά είχε τις μισές καταθέσεις και τεράστιες οφειλές. Προτείνει τη συγχώνευση Εθνικής και ΤτΕ που θα γίνει χωρίς κανένα πρόβλημα. Συμβουλεύει τον υπουργό Οικονομικών να ορίσει ανώτατο όριο κυκλοφορίας νομίσματος γιατί αλλιώς η κατάσταση θα γίνει ανεξέλεγκτη. Την επομένη¹⁴⁷ στο κεντρικό της άρθρο με τίτλο «*Θερμόμετρον*» παραθέτει τις απόψεις του για την ελεύθερη αγορά με αφορμή τον έλεγχο του Εισαγγελέα για την πάταξη της κερδοσκοπίας. Υποστηρίζει ότι οι τράπεζες καταρρέουν, η αξία της δραχμής είναι ανύπαρκτη και πολλές επιταγές που κυκλοφορούν είναι πλαστές. Προτείνει οι Τράπεζες να αγοράζουν συνάλλαγμα και να το διαθέτουν όπου χρειάζεται πραγματικά, η εισαγγελία να συνεχίσει να διώκει τους παρανόμους και η κυβέρνηση να βρει ουσιαστική λύση για το πρόβλημα.

Η *Μακεδονία* αντίθετα της 6^{ης} Μαΐου θεωρεί¹⁴⁸ ότι η κατάσταση στην αγορά άρχισε να βελτιώνεται. Έγινε επέμβαση του εισαγγελέα για την πάταξη της κερδοσκοπίας στην ελεύθερη αγορά που λειτουργούσε στην οδό Φράγκου κι ετέθη σε επιτήρηση. Οι κερδοσκόποι διέδωσαν αύξηση της τιμής του δολαρίου για να σπείρουν πανικό. Υποστηρίζει ότι μόνο η Εθνική έχει τα κεφάλαια και το συνάλλαγμα που χρειάζεται για να ρυθμίσει την κατάσταση και ακόμη κι η ΤτΕ από αυτήν προμηθεύτηκε συνάλλαγμα. Το Εμπορικό Επιμελητήριο προτείνει να περιοριστούν οι εισαγωγές να υποχρεωθούν οι Τράπεζες να πωλούν συνάλλαγμα εντός των καθορισμένων τιμών να

¹⁴⁴ *Νέος Ριζοσπάστης*, 11/5/1932, σ.1

¹⁴⁵ *Νέος Ριζοσπάστης*, 12/5/1932, σ.1

¹⁴⁶ *Καθημερινή*, 5/5/1932, σ.1

¹⁴⁷ *Καθημερινή*, 6/5/1932, σ.1

¹⁴⁸ *Μακεδονία*, 6/5/1932, σ.1

γίνει επιτροπή ελέγχου των Τραπεζών και τρίμηνη αναστολή της απόδοσης των καταθέσεων σε ξένο συνάλλαγμα. Στην έκδοση της 7^{ης} Μαΐου¹⁴⁹ με δηκτική διάθεση στρέφεται εναντίον του αντιπολιτευόμενου Τύπου που βρίσκει καθημερινά κι από μία νέα «θεραπεία» στην οικονομική κρίση, όπως δικτατορία ή διαδηλώσεις. Τονίζει ότι δεν μπορεί να βρεθεί λύση με συνθήματα ηττοπάθειας και με επαναστατικά κηρύγματα.

Η *Εστία* διαφοροποιείται¹⁵⁰ ως προς το περιεχόμενο και επικροτεί την ίδρυση διαβαλκανικής Επιτροπής για να συστηματοποιηθούν οι εμπορικές ανταλλαγές μεταξύ των χωρών της Βαλκανικής που θα ανακουφίσουν την οικονομία και θα οδηγήσουν σε πολιτική συνεργασία.

Στις 10 Μαΐου η *Ακρόπολις* παρομοιάζει¹⁵¹ τον Βενιζέλο με την Ηρωδιάδα που ζητάει επί πίνακι την κεφαλήν του Τύπου και τον κατηγορεί ότι κατατρώχεται από ανίατη *ψυχική ασθένεια* απ' την οποία κανένας δεν μπορεί να τον γιατρέψει. «*Τον κατέχει το κακόν δαιμόνιον της εφημεριδοφοβίας*» γράφει ο αρθρογράφος που παρακολουθεί εμβρόντητος τις ύβρεις και απειλές του Βενιζέλου ότι θα κλείσει τις εφημερίδες και θα κατασχέσει τα περιουσιακά στοιχεία τους. Αναρωτιέται πώς είναι δυνατόν αυτό ο άνθρωπος που θα έπρεπε να είναι υπόδικος και κατηγορούμενος για κακοδιοίκηση να τολμάει να μεταβάλλεται σε διώκτη του λαού. Προφανώς, καταλήγει ο αρθρογράφος δεν έχει αντιληφθεί ότι δεν περιβάλλεται πια από την παλλαϊκή εμπιστοσύνη του 1928. Σε δεύτερο εκτεταμένο πρωτοσέλιδο άρθρο αναφέρεται στο οικονομικό σκάνδαλο Σολάρι ο οποίος ζημίωσε το κράτος με 200 εκατομμύρια δρχ διότι δεν απέδωσε το ποσοστό συναλλάγματος που έπρεπε για τις εξαγωγές του κι αυτή η κυβέρνηση, που υποθάλπει τις καταχρήσεις και τα σκάνδαλα, τον αμνήστευσε.

Το θέμα μιας νέας Οικουμενικής κυβέρνησης επανεμφανίζεται στην αρθρογραφία της *Καθημερινής* ως λύση για το καλό της Ελλάδας¹⁵². Όμως τη λύση τορπιλίζουν οι ίδιοι οι Βενιζελικοί που σκορπίζουν λίβελλους και συκοφαντίες εναντίον των Λαϊκών με φυλλάδια κι ελεεινούς χαρακτηρισμούς, ρίχνοντας το φταίξιμο της πτώχευσης στους

¹⁴⁹ *Μακεδονία*, 7/5/1932, σ.1

¹⁵⁰ *Εστία*, 2/4/1932, σ.1

¹⁵¹ *Ακρόπολις*, 10/5/1932, σ.1

¹⁵² *Καθημερινή*, 7/5/1932, σ.1

εκτελεσθέντες του 1922.¹⁵³ Εκλείπει η ειλικρινής κι έντιμη συνεργασία από τους Βενιζελικούς, παρατηρεί ο αρθρογράφος. Εντούτοις ο λαός που έχει δεινοπαθήσει ζητάει εκδίκηση, να στήσει αγχώνες και γκιλοτίνες¹⁵⁴. Κι αυτό πρέπει να προκαλέσει θλίψη και περίσκεψη στους ιθύνοντες και πρέπει να λήξει για το καλό της Ελλάδας. Προβλέπει αναρχία και οχλοκρατία στη χώρα αν οι πολιτικοί αρχηγοί δεν σπεύσουν να σκεφτούν και να εφαρμόσουν άμεσα μια σοβαρή λύση για το μέλλον της.¹⁵⁵ Στις 17 Μαΐου προτρέπει τον Βενιζέλο¹⁵⁶ να εγκαταλείψει την εξουσία για το καλό της Ελλάδας και μια μέρα αργότερα¹⁵⁷ αμφισβητεί τις αγαθές προθέσεις που υποκινούν τον Βενιζέλο να επαναφέρει το αναλογικό σύστημα στις ερχόμενες εκλογές. Υπογραμμίζει ότι όπως και το 1928 έτσι και τώρα η χώρα έχει ανάγκη από ισχυρή κυβέρνηση την οποία μπορεί να δώσει μόνο το πλειοψηφικό σύστημα. Άρα συμπεραίνει ότι θέλει να οδηγήσει τη χώρα στην ακυβερνησία.

Το πρωτοσέλιδο άρθρο στην εφημερίδα *Ακρόπολις* στις 11 Μαΐου με τίτλο «*Οριστική διάλυσις του καταστήματος*» διανθίζεται¹⁵⁸ κι από μία εύγλωττη γελοιογραφία όπου ο Βενιζέλος κι οι υπουργοί του παρομοιάζονται με παράνομους χαρτοπαίκτες που ειδοποιούνται ξαφνικά ότι έρχεται η αστυνομία και τρέχουν να το σκάσουν πανικόβλητοι από τα παράθυρα. Το άρθρο που ακολουθεί συνδυάζεται με τη γελοιογραφία νοηματικά και αναφέρεται στην παραίτηση πολλών βασικών συνεργατών του Βενιζέλου που βλέποντας ότι η κατάσταση είναι μη αναστρέψιμη για το κράτος και την οικονομία αποχωρούν για να μην τους αποδοθούν ευθύνες. Η κυβέρνηση μοιάζει με *άθλιο πτώμα που αποσυντίθεται και γεμίζει δυσωδία την ατμόσφαιρα από τη σήψη*. Ο λαός καταριέται την κυβέρνηση κι ο Βενιζέλος αμετανόητος για τον όλεθρο που σκόρπισε απειλεί ότι θα αφαιρέσει και τις τελευταίες συνταγματικές ελευθερίες των πολιτών, την ελευθερία του Τύπου.

¹⁵³ *Καθημερινή*, 9/5/1932, σ. 1

¹⁵⁴ *Καθημερινή*, 14/5/1932, σ. 1

¹⁵⁵ *Καθημερινή*, 16/5/1932, σ. 1

¹⁵⁶ *Καθημερινή*, 17/5/1932, σ. 1

¹⁵⁷ *Καθημερινή*, 18/5/1932, σ. 1

¹⁵⁸ *Ακρόπολις*, 11/5/1932, σ. 1

Στις 11και 12 και 15 Μαΐου η *Καθημερινή* επανέρχεται¹⁵⁹ και καταφέρεται εναντίον του Βενιζέλου που αντί να φροντίσει το οικονομικό πρόβλημα της χώρας αναλώνεται σε ποια μέτρα θέλει να λάβει εναντίον του Τύπου. Το θεωρεί σοβαρό ολίσθημα γιατί τότε το πολίτευμα μπορεί να μοιάσει με δικτατορία ή τυραννία¹⁶⁰. Ο νέος νόμος θα αναγκάσει δημοσιογράφους και τον Τύπο εν γένει να σιγήσει αναγκαστικά και να υποταχθεί στην εξουσία του πρωθυπουργού χωρίς να μπορεί να ασκεί κριτική κι αυτό αποτελεί επικίνδυνη καμπή στον πολιτικό βίο της χώρας. Στις 13 Μαΐου η αρθρογραφία της *Καθημερινής* ασχολείται κυρίως με τα παραγωγικά έργα¹⁶¹ και την αποτελεσματικότητά τους, την οποία αμφισβητεί όχι μόνο ο συντάκτης αλλά και το Τεχνικό Επιμελητήριο που σημειώνει ότι δεν πρέπει να στηρίζουν φρούδες ελπίδες οικονομικής ανασυγκρότησης πάνω στα τεχνικά έργα που χρειάζονται διαρκή και δαπανηρή συντήρηση.

Η *Ακρόπολις* στις 17 Μαΐου ειρωνεύεται την κυβέρνηση Βενιζέλου¹⁶² διότι εκτός από τον Τύπο κατηγορεί και τους Δημοσίους Υπαλλήλους για την παταγώδη αποτυχία της πολιτική της , διότι δήθεν αυτοί αντέδρασαν στο έργο του επικρίνοντας τα λάθη . Ο αρθρογράφος όμως αντεπιτίθεται με την φράση «*Ντροπή κύριε πρωθυπουργέ*» και καταγγέλλει την οικτρή όπως λέει δημοσιονομική πολιτική που οδήγησε σε εξαθλίωση τους βιοπαλαιστές. Τον αποκαλεί *ψευδοδικτάτορα* και τον κατηγορεί για *φορομνηχτική πολιτική* κι *έλλειψη πολιτικού σθένους*.

Ο *Ριζοσπάστης* στις 20 Μαΐου ενθαρρύνει¹⁶³ την απεργία των Τριατατικών ενώ η *Μακεδονία* αντιθέτως¹⁶⁴ θεωρεί ότι οι στιγμές είναι κρίσιμες κι οι απεργίες διογκώνουν τα προβλήματα αντί να τα λύνουν. Η *Καθημερινή*¹⁶⁵ στο ίδιο θέμα αναφέρεται σε απολύσεις κι επιστρατεύσεις υπαλλήλων και θεωρεί σπασμωδικά τα μέτρα αντίδρασης της κυβέρνησης που οδηγούν σε γενίκευση του απεργιακού

¹⁵⁹ *Καθημερινή*, 11/5/1932, σ.1

¹⁶⁰ *Καθημερινή*, 12/5/1932, σ.1

¹⁶¹ *Καθημερινή*, 13/5/1932, σ.1

¹⁶² *Ακρόπολις*, 17/5/1932, σ.1

¹⁶³ *Νέος Ριζοσπάστης*, 20/5/1932, σ.1

¹⁶⁴ *Μακεδονία*, 20/5/1932, σ.1

¹⁶⁵ *Καθημερινή*, 20/5/1932, σ.1

κύματος και σε άλλους κλάδους. Μάλιστα στις 21 ο αρθρογράφος¹⁶⁶ ψέγει τον πολιτικό κόσμο της χώρας, κυβέρνηση κι αντιπολίτευση που άφησαν την κατάσταση να βγει εκτός ελέγχου και να κινδυνεύει τώρα η πολιτική ζωή από καιροσκόπους, από αναρχία ή δικτατορία. Ο λαός απογοητεύεται και θεωρεί αδύναμο όλο το πολιτικό σύστημα που έχει πέσει σε φθορά κι απραξία. Προτείνει να συνεννοηθούν Κυβέρνηση κι αντιπολίτευση και να φτιάξουν σχέδιο αντιμετώπισης της κατάστασης.

Την ίδια μέρα το *Βήμα* παρουσιάζει¹⁶⁷ τη συζήτηση στη Βουλή για το εκλογικό σύστημα και τον Βενιζέλο που προειδοποιεί τον Τσαλδάρη ότι με την προσήλωσή του στην ιδέα της Παλινόρθωσης της μοναρχίας θα προκαλέσει πάλι συντριβή της Ελλάδος. Σε μια μακρά αγόρευσή του ο Βενιζέλος υποστηρίζει ότι όλα τα συστήματα έχουν ελαττώματα και ότι ο ελληνικός λαός δεν κινδυνεύει από το αναλογικό. Φέρνει διάφορα παραδείγματα για να αποδείξει τις ατέλειες του πλειοψηφικού και στρέφει τη συζήτηση στην άρνηση του Τσαλδάρη να ξεκαθαρίσει ότι δεν πρόκειται να επαναφέρει τη βασιλεία σε περίπτωση που εκλεγεί. Ο λόγος του επεκτείνεται στο παρελθόν κι επανέρχεται λέγοντας ότι ο Τσαλδάρης είναι επίφοβος όχι για να επιβάλει δικτατορία αλλά μοναρχία. Με παρέμβασή του ο Ράλλης υπενθυμίζει ότι στην προηγούμενη δικτατορία ήθελε να συμμετάσχει ο γιος του Βενιζέλου. Στην Απογευματινή έκδοση της εφημερίδας διαβάζουμε πρόταση του Βενιζέλου να αναλάβει η αντιπολίτευση την εξουσία με τον όρο να αναλάβει και την ευθύνη των διαπραγματεύσεων στη Λοζάνη.

Η *Μακεδονία* στις 21 Μαΐου αναφέρεται¹⁶⁸ θριαμβευτικά στην απάντηση του Βενιζέλου προς τον Τσαλδάρη όπου του ανέλυσε τους λόγους που επιβάλλεται η Αναλογική στις επικείμενες εκλογές που θα γίνουν μετά τη διάσκεψη για τις επανορθώσεις. Αναλύει το 4ετές έργο του κι απαντάει σθεναρά στον Τσαλδάρη. Όμως σε έκτακτη νυκτερινή έκδοση της η *Μακεδονία* με πηχυαίους τίτλους αναφέρει:

«Η κυβέρνηση Βενιζέλου υποβάλλει σήμερα παραίτηση λόγω των προβαλλόμενων αντιδράσεων στις προσπάθειές της. Τη νέα κυβέρνηση θα σχηματίσει μάλλον ο Παπαναστασίου. Δεν αποκλείεται όμως και δικτατορική

¹⁶⁶ *Καθημερινή*, 21/5/1932, σ.1

¹⁶⁷ *Ελεύθερον Βήμα*, 21/5/1932, σ.1

¹⁶⁸ *Μακεδονία*, 21/5/1932, σ.1

κυβέρνηση από τον Γονατά. Οργίασαν οι ψευδείς φήμες για κίνημα από τον Πάγκαλο»

Στις 22 Μαΐου η ίδια εφημερίδα¹⁶⁹ επιχειρεί μια ερμηνεία για την όλη κατάσταση που ακόμη είναι θολή και μεταφέρει την αγωνία των πολιτών που είδαν να παίρνονται στη Θεσσαλονίκη έκτακτα στρατιωτικά μέτρα προς αντιμετώπιση πιθανόν εκτρόπων. Την πιθανότητα ο Πλαστήρας να επεδίωξε κίνημα ο αρθρογράφος την θεωρεί κωμική και την διαψεύδει ως πλήρως αναληθή.

Η *Καθημερινή* της 22ας Μαΐου περιλαμβάνει¹⁷⁰ τους λόγους που ο ίδιος ο Βενιζέλος λέει ότι τον οδήγησαν στην παραίτηση. Επιρρίπτει την ευθύνη στην αντίδραση της αντιπολίτευσης και στην αρθρογραφία εναντίον του που ήταν προσβλητική. Υπέδειξε κυβέρνηση συνασπισμού και επιδιώκει τροποποίηση του Συντάγματος για να επανέλθει στην εξουσία.

Το κεντρικό άρθρο της ίδιας μέρας με τον δραματικό τίτλο «*Η πτώσις*» έχει ύφος καταγγελτικό για την αποτυχημένη πολιτική του Βενιζέλου που ερείπωσε την Ελλάδα, την χρεοκόπησε και την χώρισε σε δυο στρατόπεδα καθώς βασίστηκε σε κύκλο κολάκων γύρω του και στους ξένους. Αλλά έχει και ύφος συσπειρωτικό κι ενωτικό γιατί καλεί τους Έλληνες να αφήσουν τα μίση και να προστρέξουν για να αναστήσουν την Ελλάδα.

Η *Ακρόπολις* της 22ας Μαΐου παρουσιάζει¹⁷¹ την παραίτηση του Βενιζέλου που χρησιμοποίησε ως πρόφαση την αντίδραση της αντιπολίτευσης στο ζήτημα της ψήφισής του νόμου περί Τύπου. Θεωρεί ο αρθρογράφος ότι ο Βενιζέλος δεν είχε το θάρρος να παραδεχτεί τη συντριβή της πολιτικής του και την αποτυχία του και θέλησε να ρίξει σε άλλους την ευθύνη, δηλαδή στην αντίδραση του Τύπου και στις αντιδράσεις των πολιτικών του αντιπάλων. Η εφημερίδα αντικρούει το επιχείρημα του Βενιζέλου λέγοντας ότι ποτέ στην πολιτική ζωή δεν υπήρξε πιο ήπια και δουλική αντιπολίτευση από αυτή του Τσαλδάρη που τον άφησε ανενόχλητο να εφαρμόζει την πολιτική του επί 4 χρόνια. Εύχεται να σχηματισθεί γρήγορα κυβέρνηση εθνικής σωτηρίας για να ανακουφισθεί ο λαός. Φοβάται μήπως πραγματοποιηθεί το κρυφό σχέδιο του Βενιζέλου να παραιτηθεί με δραματικό τρόπο και να εμποδίσει με

¹⁶⁹ *Μακεδονία*, 22/5/1932, σ.1

¹⁷⁰ *Καθημερινή*, 22/5/1932, σ.1

¹⁷¹ *Ακρόπολις*, 1/3/1932, σ.1

παρασκηνιακές ραδιουργίες τους άλλους πολιτικούς αρχηγούς να φτιάξουν κυβέρνηση κι έτσι να επανέλθει ο ίδιος δριμύτερος στην εξουσία ως δικτάτορας.

Η *Καθημερινή* της 23^{ης} Μαΐου ενημερώνει¹⁷² για τη σύσκεψη των πολιτικών αρχηγών υπό τον Πρόεδρο Ζαΐμη και τη δήλωση Τσαλδάρη ότι στο Λαϊκό κόμμα ανήκει δικαιωματικά η εντολή σχηματισμού κυβέρνησης μετά τη διάλυση της Βουλής. Σε δεύτερο άρθρο υποστηρίζει ότι πρέπει να δημιουργηθεί μια Οικουμενική κυβέρνηση, να δοθεί το Υπουργείο Οικονομικών στον Μάξιμο και στο Λαϊκό κόμμα που μπορεί να βγάλει τη χώρα από τη δύσκολη θέση κι ο Βενιζέλος να εκπροσωπήσει τη χώρα στη διάσκεψη της Λοζάνης. Αποσαφηνίζει την πρόταση του Τσαλδάρη στον Ζαΐμη ότι έχει καθήκον να σπεύσει και με τα αποφάσεις του να βγάλει τη χώρα από τη δεινή θέση. Ο Τσαλδάρης τονίζει ότι δεν έχει αντίρρηση να συνεργαστεί με άλλα κόμματα αλλά οι εκλογές είναι η καλύτερη λύση τη δεδομένη στιγμή. Ο Παπαναστασίου πρότεινε λύση Οικουμενικής αλλά με στήριξη των Φιλελευθέρων.

Η *Μακεδονία* της 23^{ης} Μαΐου αναφέρει ναυάγιο των προσπαθειών του Προέδρου για σχηματισμό Οικουμενικής. Η εφημερίδα¹⁷³ διαβλέπει κυβέρνηση Κονδύλη με τη σύμπραξη Παπαναστασίου και με την υποστήριξη των Φιλελευθέρων. Σε δεύτερο πρωτοσέλιδο άρθρο της η εφημερίδα εξαίρει την αυτοθυσία του Βενιζέλου που έκανε ύψιστη θυσία διότι παραιτήθηκε αν και είχε κοινοβουλευτική πλειοψηφία και παρότι είναι ο πιο ενδεδειγμένος για την αντιμετώπιση των προβλημάτων της χώρας. Και παραιτήθηκε διότι οι πολιτικοί αρχηγοί και ο Τύπος είχαν βγει εκτός ορίων ζητώντας να στηθεί αγχόνη στην Ομόνοια. Με πικρία υπενθυμίζει τους αγώνες του Βενιζέλου κατά των Τούρκων και της Μοναρχίας και αναλύει πόσο επιβεβλημένες ήταν κάποιες αλλαγές στο Σύνταγμα. Γι' αυτό ήθελε νωπή εντολή λαού και θυσιάστηκε. Όμως ο αρθρογράφος υπενθυμίζει στους άλλους πολιτικούς αρχηγούς ότι κανείς δεν μπορεί να κυβερνήσει αν ανέχεται εκτροπές και δημαγωγίες κι αυτό θα το διαπιστώσουν κι οι ίδιοι όταν κληθούν να κυβερνήσουν.

Στις 24 και 25 Μαΐου η *Καθημερινή* παρουσιάζει¹⁷⁴ την άρνηση του Βενιζέλου να διαλύσει τη Βουλή και την αντίδραση του Τσαλδάρη ο οποίος αδυνατεί να εννοήσει πώς είναι δυνατόν κάποιος που παραιτήθηκε να εξακολουθεί να επιβάλει τους όρους

¹⁷² *Καθημερινή*, 23/5/1932, σ.1

¹⁷³ *Μακεδονία*, 23/5/1932, σ.1

¹⁷⁴ *Καθημερινή*, 24/5/1932, σ.1

του και να ορίζει τον Πρόεδρο.. Θεωρεί¹⁷⁵ ανέφικτη την κυβέρνηση συνασπισμού και σχεδόν βέβαιη τη συγκρότηση κυβέρνησης Παπαναστασίου και σε εκλογές μετά τη Λοζάνη. Στις 26 Μαΐου η ίδια εφημερίδα¹⁷⁶ στηλιτεύει τις εναλλασσόμενες προτάσεις για κυβέρνηση και ψέγει τον Πρόεδρο για την αστάθεια, ο οποίος υποκύπτει στις επιθυμίες του Βενιζέλου. Υποψιάζεται ότι μετά την πρόταση για κυβέρνηση Παπαναστασίου- Κονδύλη, πιθανόν να ακολουθήσει πρόταση για Μιχαλακόπουλο και τελικά διαβλέπει ότι θα επανέλθει ο Βενιζέλος που θα υπερηφανευθεί ότι είναι αναντικατάστατος. Πρέπει να βρεθεί λύση «μια, πλην της χειρίστης» που είναι ο Βενιζέλος.

Τέλος στις 27 Μαΐου όταν ανακοινώνεται¹⁷⁷ η νέα κυβέρνηση Παπαναστασίου, την χαρακτηρίζει λύση ανάγκης και εφήμερη. Δεν υπήρχε λόγος αλλαγής αφού ουσιαστικά ο Παπαναστασίου είναι «τοποτηρητής» του Βενιζέλου. Ωστόσο συμφωνεί με την πτώση του Βενιζέλου και τη διενέργεια εκλογών και αποδέχεται τον Παπαναστασίου ως υπηρεσιακή κυβέρνηση για να οδηγήσει τη χώρα σε εκλογές.

Η *Μακεδονία* της 24^{ης} Μαΐου κατακλύζεται¹⁷⁸ από *τερατώδεις φήμες* ότι η πρωτεύουσα στρατοκρατείται. Υπάρχουν διαδόσεις για κίνημα του πάγκαλου. Η χώρα οδηγείται προς δικτατορία Κονδύλη γι' αυτό μετακινήθηκαν στρατεύματα από Βέροια και Κιλκίς. Στις 25 Μαΐου η εφημερίδα¹⁷⁹ αναφέρει ότι η πολιτική κρίση δεν έχει εκτονωθεί ακόμη κι οι προτάσεις για Οικουμενική ναυάγησαν εξαιτίας του Τσαλδάρη που προβάλλει διαρκώς νέους όρους πχ τη διάλυση της Βουλής. Και παρότι ο Βενιζέλος υποχώρησε ο Τσαλδάρης προέβαλε νέο όρο να του ανατεθεί ο σχηματισμός Κυβέρνησης ή να είναι πρόεδρος της Οικουμενικής. Η εφημερίδα αναλύει ότι η εναλλακτική λύση Παπαναστασίου, Κονδύλη, Καφαντάρη, Ζαβιτσιάνου είναι μάλλον απίθανη λόγω διαφωνιών. Υπάρχει κι η λύση Γονατά, καθώς και Κονδύλη ,Παπαναστασίου. Η εφημερίδα παραθέτει δήλωση του Πλαστήρα ότι στηρίζει Βενιζέλο κι ότι μόνο με την έννομη τάξη η χώρα δεν θα βγει από τη δεινή θέση. Εκείνος πάντως είναι αποφασισμένος να κάνει το καθήκον του. Τέλος η

¹⁷⁵ *Καθημερινή*, 25/5/1932, σ.1

¹⁷⁶ *Καθημερινή*, 26/5/1932, σ.1

¹⁷⁷ *Καθημερινή*, 27/5/1932, σ.1

¹⁷⁸ *Μακεδονία*, 24/5/1932, σ.1

¹⁷⁹ *Μακεδονία*, 25/5/1932, σ.1

εφημερίδα ενημερώνει ότι παρέμειναν τα στρατιωτικά μέτρα στην Αθήνα και κάθε απόπειρα πραξικοπήματος θα παταχθεί.

Η εφημερίδα επανέρχεται¹⁸⁰ στις 27 Μαΐου όπου ανακοινώνει την κυβέρνηση Παπαναστασίου , μετά από πέντε ημέρες ακυβερνησίας. Την θεωρεί υπηρεσιακή κυβέρνηση που δεν πρόκειται να παρουσιάσει και να εφαρμόσει νέο πρόγραμμα όπως θα έκανε μια Οικουμενική.

Ο *Ριζοσπάστης* στις 25 Μαΐου με αγωνιστικό πνεύμα και επιθετικό ύφος χαρακτηρίζει¹⁸¹ τον πολιτικό κόσμο ως *ανδράποδα της κεφαλαιοκρατίας*, παρουσιάζει προσβλητικά τον Βενιζέλο με *αφρούς λύσσας* και χαρακτηρίζει ως επανάσταση τον τιτάνιο αγώνα των *σκλάβων της κρατικής μηχανής*. Απορρίπτει το ληστρικό κράτος των εκμεταλλευτών, τη δημαγωγία των πολιτικών, τη δημοκοπία του Τσαλδάρη και θεωρεί ότι όλα τα κόμματα της πλουτοκρατίας παραμέρισαν τις διαφορές τους κι αντέταξαν ενιαίο πρόγραμμα εναντίον του λαού. Καταγγέλλει την ακρίβεια και αισχροκέρδεια και παρομοιάζει το κράτος με σαραβαλιασμένο σκάφος που περνάει μέσα από την οικονομική θύελλα. Επίσης επανέρχεται στο θέμα του αντισοβιετικού πολέμου για τον οποίο ετοιμάζεται η Ελλάδα γι αυτό και δαπανά εκατομμύρια σε εξοπλισμούς. Στις 26 Μαΐου με κεντρικό τίτλο¹⁸² « *Η Σοβιετική μας πατρίδα απειλείται, Εργαζόμενοι της Ελλάδας στο πόδι*» καλεί την εργατική τάξη να συστρατευθεί , να στηριχθεί στις δικές της δυνάμεις κι όχι στη ξένη βοήθεια και στα δάνεια των δυνάμεων που την υποδουλώνουν, να ξεκινήσει απεργίες και διαδηλώσεις ώστε να αποκρούσει την επίθεση των εργοδοτών που θέλουν να τους εκμεταλλευτούν. Χωρίς αγώνα τίποτα δεν θα βελτιωθεί διότι κι οι διάδοχες κυβερνήσεις θα υιοθετήσουν πολιτική ανάλογη με αυτή του Βενιζέλου.

Στις 30 Μαΐου η *Μακεδονία* αναδημοσιεύει¹⁸³ από τη «Φωνή του Λαού» άρθρο του Βενιζέλου ο οποίος υποστηρίζει ότι τους τελευταίους μήνες η αντιπολίτευση έκανε τα πάντα για να δυσκολέψει το έργο του. Μάλιστα το τελευταίο νομοσχέδιο για τον Τύπο προκάλεσε ζοηρότατη αντίδραση. Γι' αυτό αποφάσισε να παραιτηθεί ώστε να

¹⁸⁰ *Μακεδονία*, 27/5/1932, σ.1

¹⁸¹ *Νέος Ριζοσπάστης*, 25/5/1932, σ.1

¹⁸² *Νέος Ριζοσπάστης*, 26/5/1932, σ.1

¹⁸³ *Μακεδονία*, 30/5/1932, σ.1

συγκροτηθεί Οικουμενική ή κυβέρνηση ευρύτερου Συνασπισμού. Τελικά αυτό δεν έγινε κι ως κύριο υπεύθυνο κατηγορεί τον Τσαλδάρη που επέμεινε στη διάλυση της Βουλής αν και αυτό δεν μπορούσε να γίνει πριν ολοκληρωθούν οι διαπραγματεύσεις στη Λοζάνη. Επιβεβαιώνει ότι πριν δυο μήνες είχε προτείνει Οικουμενική με πρόεδρο τον Τσαλδάρη και με συμμετοχή των Φιλελευθέρων , όμως τώρα οι συνθήκες άλλαξαν και δεν το δέχεται αυτό διότι δε θα συμμετέχουν οι Φιλελεύθεροι. Επιμένει ότι η Βουλή πρέπει να διαλυθεί μετά τη συνδιάσκεψη της Λοζάνης οπότε και θα προκηρυχθούν εκλογές.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΠΤΩΧΕΥΣΗ

Στις 26 Μαΐου 1932 ο Παπαναστασίου σχημάτισε κυβέρνηση αλλά δεν απαλλάχτηκε από την κηδεμονία του Βενιζέλου που ακόμη δέσποζε στην πολιτική ζωή λόγω κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας. Ο Παπαναστασίου προσπάθησε να περάσει έναν ευεργετικό νόμο για τις κοινωνικές ασφαλίσεις αλλά ο Βενιζέλος δεν το επέτρεψε διότι ήθελε να διατηρήσει το ρόλο του προστάτη των εργατών. Κατόπιν ποικίλων επεμβάσεων και χειρισμών κυρίως από το κόμμα των Φιλελευθέρων και τον Βενιζέλο ο Παπαναστασίου παραιτήθηκε στις 3 Ιουνίου και ακολουθεί ανασχηματισμένη κυβέρνηση Βενιζέλου που είχε σαν μόνο στόχο να διατηρηθεί πάση θυσία στην εξουσία¹⁸⁴. Ψηφίζει το νομοσχέδιο για της Κοινωνικές Ασφαλίσεις, ενώ μέχρι τότε το σαμποτάριζε και προσπαθεί να επιβάλει το άρθρο τύπου Βαϊμάρης δίνοντας ουσιαστικά δικτατορικές δικαιοδοσίες στον Πρόεδρο χωρίς όμως να το πετύχει. Ο Παπαναστασίου αποκαλύπτει την ύπαρξη στρατιωτικού συνδέσμου με τον οποίο ο Βενιζέλος θα διατηρήσει την εξουσία του . Ο Βενιζέλος αρνήθηκε την ύπαρξη αλλά πίεσε με κάθε μέσον τον Τσαλδάρη να δηλώσει αν θα σεβαστεί το πολίτευμα ή αν θα επαναφέρει βασιλεία σε περίπτωση που εκλεγεί¹⁸⁵. Όπως χαρακτηριστικά λέει ο Μαυρογορδάτος «*ύψωσε ξαφνικά το λάβαρο της Αβασίλευτης.. αποσπώντας την προσοχή από τις αποτυχίες της κυβέρνησης*». Έτσι άφηνε να εννοηθεί ότι αν εκλεγεί ο Τσαλδάρης θα επαναφέρει τη βασιλεία. Ο Τσαλδάρης επέμενε ότι το κόμμα του δεν

¹⁸⁴ Δαφνής,ό.π.,σ.558

¹⁸⁵ Γιώργος Θ. Μαυρογορδάτος, *Μετά το 1922. Η παράταση του Διχασμού*, Πατάκης, Αθήνα 2017, σ.60

θα αποτελούσε απειλή για το πολίτευμα. Οι εκλογές διεξήχθησαν σε κλίμα πόλωσης στις 25 Σεπτεμβρίου 1932 με αναλογικό σύστημα και σήμαναν το τέλος της κυριαρχίας του Βενιζέλου στην πολιτική σκηνή της χώρας¹⁸⁶. Οι επόμενες εκλογές στις 5 Μαρτίου ανέδειξαν τους Λαϊκούς ξεκάθαρα ως νικητές.

Συμπεράσματα

Με την πανηγυρική επανεμφάνιση στην πολιτική ζωή της χώρας και στην πρωθυπουργία την τετραετία 1928-1932, ο Βενιζέλος βάζει σε εφαρμογή τη χάραξη μιας νέας πορείας βασισμένης στο δίπολο μιας ανανεωμένης εξωτερικής πολιτικής από τη μια μεριά και της ανάπτυξης της αναιμικής οικονομίας της Ελλάδας από την άλλη. Επομένως έπρεπε με τόλμη κι εξυπνάδα να δραστηριοποιηθεί σε δύο δύσκολους τομείς και να θέσει δυσεπίτευκτους στόχους. Από τη μία ήθελε να επαναπροσδιορίσει τις εθνικές επιδιώξεις απεμπλέκοντας την Ελλάδα από την ανταγωνιστική ευρωπαϊκή κονίστρα, επιδιώκοντας ειρήνη με τους γειτονικούς λαούς και προσπαθώντας να επαναπροσδιορίσει την εξωτερική πολιτική¹⁸⁷.

Κύριος και πρωταρχικός όμως στόχος του θα είναι η αντιμετώπιση της οικονομικής υπανάπτυξης που χαρακτήριζε την Ελλάδα. Οι εγγενείς αδυναμίες της οικονομίας φαίνονταν ξεκάθαρα από το έλλειμμα του ισοζυγίου των εξωτερικών πληρωμών. Προσπαθεί λοιπόν να προσελκύσει επενδύσεις. Μόνο όμως με ένα καθεστώς ειρήνης κι ασφάλειας θα μπορούσαν οι επενδυτές να εμπιστευθούν τα χρήματά τους στην Ελλάδα. Η πολιτική και νομισματική σταθερότητα ήταν το μεγάλο ζητούμενο. Πράγματι χάρη στην πολυδιάστατη και δυναμική εξωτερική πολιτική, αλλά και στο προσωπικό του κύρος και φήμη αρχίζουν να φαίνονται τα πρώτα γόνιμα αποτελέσματα στην οικονομία. Ξένα κεφάλαια εισρέουν, μεγάλα παραγωγικά έργα αρχίζουν να κατασκευάζονται, εγγειοβελτιωτικά έργα, αποξηράνσεις, εξηλεκτρισμός, φιλόδοξα έργα οδοποιίας, βελτίωσης των λιμένων, νέα σχολεία, όλα αυτά δείχνουν

¹⁸⁶ Κώστας Καραμανλής, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και οι εξωτερικές μας σχέσεις 1928-1932*, Παπαζήση, Αθήνα 1995, σ.318

¹⁸⁷ Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1830-1981*, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα, 2019, σ.183

ότι η Ελλάδα μπαίνει δυναμικά στο δρόμο της ανάπτυξης και του εκσυγχρονισμού. Όμως εδώ υπάρχει μια παγίδα: η επίτευξη αυτών των έργων στηριζόταν στα ξένα δάνεια κι όχι στις εσωτερικές δυνάμεις της χώρας. Αυτό ήταν αδύνατον να το επιτύχει μόνη της η Ελλάδα, μια χώρα ρηγμαγμένη από τον εμφύλιο διχασμό, τον μικρασιατικό πόλεμο και το βαρύ έργο της αποκατάστασης εκατοντάδων χιλιάδων προσφύγων Μικρασιατών. Βέβαια όταν σύναψε τα δάνεια ο Βενιζέλος, τα σύναψε με τις καλύτερες δυνατές προϋποθέσεις. Ήταν μια πρωτοφανής για τα δεδομένα της φτώχειας Ελλάδας ευκαιρία να προχωρήσει μπροστά. Δυστυχώς όμως η τύχη κι οι συγκυρίες δεν βοήθησαν το μικρό κράτος. Το 1929 η παγκόσμια οικονομία κλονίζεται συθέμελα από μια κρίση την οποία ελάχιστοι μπορούσαν να προβλέψουν ή να αντιμετωπίσουν. Και πάντως όχι η Ελλάδα. Από το 1931 κι οπωσδήποτε από τις αρχές του 1932 αρχίζει και διαμορφώνεται το ζοφερό κλίμα που θα επιδεινωθεί σταδιακά και θα οδηγήσει την Ελλάδα σε οικονομική ασφυξία και αφαίμαξη των οικονομικών της πλεονασμάτων και των Τραπεζικών της καταθέσεων. Όταν η Βρετανία εγκαταλείπει τον κανόνα του χρυσού τον Σεπτέμβριο του 1931, η Ελλάδα αποφασίζει να συνεχίσει ακολουθώντας τον κανόνα, αποπληρώνοντας τόκους και δάνεια, στο μέτρο του δυνατού και χάνοντας σταδιακά το κάλυμμα του νομίσματος. Η κυβέρνηση Βενιζέλου ήταν απρόθυμη να λάβει τα απαραίτητα μέτρα διότι δεν ήθελε να φανεί αναξιόπιστη στο εξωτερικό. Κι αυτά τα μέτρα ήταν η εγκατάλειψη της οικονομικής σταθερότητας. Η επιδείνωση του διεθνούς οικονομικού κλίματος σκιάζει τις ανορθωτικές προσπάθειες του Βενιζέλου που πλέον έχει να αντιμετωπίσει μια ισχυρή αντιπολίτευση στο εσωτερικό. Δεν είναι μόνο οι πολιτικοί αρχηγοί ή ο λαός που του ασκεί κριτική. Πρωτίστως είναι οι εφημερίδες. Τον Μάρτιο του 1932 ο Βενιζέλος προτείνει τον σχηματισμό Οικουμενικής Κυβέρνησης την οποία αρνείται ο Τσαλδάρης. Τότε εκείνος επιλέγει την τεχνητή πόλωση και ξαναφέρει στην επιφάνεια περασμένα γεγονότα που τα ανέσυρε από την περίοδο του Εθνικού Διχασμού και της Μικρασιατικής καταστροφής. Προσπαθεί να χτυπήσει τους αντιπάλους του εκεί που πραγματικά πονάνε. Έτσι, ανασύρει ζητήματα όπως το πολιτειακό, τον ρόλο του βασιλιά και την πιθανή επαναφορά του σε περίπτωση που ξανακερδίσει τις εκλογές το Λαϊκό Κόμμα. Επικρίνει την πολιτική των αντιπάλων του και παρουσιάζει την οικονομική πολιτική εκείνων ως την υπεύθυνη για την παροντική κρίση. Ασφαλώς και δεν ήταν ο Βενιζέλος ο μόνος υπεύθυνος της κρίσης. Αυτή ήταν αποτέλεσμα ενός πλέγματος παραγόντων, κακών επιλογών, χρόνιας οικονομικής καχεξίας, πολέμων, μη διαχειρίσιμων δανείων, αντιπαραγωγικών και

ανεπαρκών υποδομών, ενός κλίματος καχυποψίας που βάρυνε τις μεταξύ των Ελλήνων σχέσεις κι έψαχνε αποδιοπομπαίους τράγους για να φορτώσει την κρίση.

Αυτό το κλίμα πόλωσης και την έξαψη των πνευμάτων διαγράφει ανάγλυφα ο Τύπος της εποχής. Ο Τύπος ήταν χωρισμένος σε Βενιζελικές κι Αντιβενιζελικές εφημερίδες που εξέφραζαν αλλά κι επηρέαζαν μεγάλα κομμάτια της ελληνικής κοινής γνώμης. Οι μεν βενιζελικές προσπαθούν να δώσουν έμφαση στα μεγάλα παραγωγικά έργα που σύντομα θα αποδώσουν καρπούς, στην εντιμότητα και φερεγγυότητα του Βενιζέλου ως μεγάλου ηγέτη που πάντοτε αγωνιζόταν με όλες του τις δυνάμεις για την Ελλάδα. Περιγράφουν με τα μελανότερα χρώματα πόσο πραγματικά ισχυρή κι απροσδόκητη ήταν η παγκόσμια κρίση, πόσο καταλυτικές ήταν οι επιπτώσεις της που τάραξαν συθέμελα όλες τις κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές δομές της Ευρώπης. Παρουσιάζουν την πρωθυπουργία του Βενιζέλου σαν τη μοναδική σοβαρή κι αξιοσημείωτη προσπάθεια για ανοικοδόμηση και τις αντιδράσεις απέναντί του σαν μια ενορχηστρωμένη προσπάθεια να στερήσουν από την Ελλάδα αυτόν τον "γίγαντα" της πολιτικής που μπορεί να αντιμετωπίσει την οικονομική θύελλα και να ξαναοδηγήσει μπροστά την Ελλάδα.

Στον αντίποδα όλων αυτών κινούνται οι αντιβενιζελικές εφημερίδες όλων των αποχρώσεων μεταξύ των οποίων και οι αριστερές. Η *Καθημερινή* αν και αντιβενιζελική αποφεύγει τους ακραίους χαρακτηρισμούς εν αντιθέσει με άλλες όπως η *Ελληνική* που αντιπροσωπεύει τους αδιάλλακτους αντιβενιζελικούς και η οποία έχει εξαπολύσει προσωπική επίθεση στο πρόσωπο του Βενιζέλου, με σκληρούς χαρακτηρισμούς, προσβλητικούς κι απρεπείς. Αλλά και η συντηρητική *Ακρόπολις* επενδύει, ειδικά από τον Απρίλιο κι έπειτα, σε βαρείς χαρακτηρισμούς απέναντι στο πρόσωπο του Βενιζέλου τον οποίο θεωρεί δόλιο στις κινήσεις του, διχαστικό στις επιδιώξεις του, ολέθριο στις αποφάσεις του.

Ο μετριοπαθής αντιβενιζελικός Τύπος προσπαθεί να εντοπίσει τα αίτια της κρίσης και προτείνει αλλαγή οικονομικής πολιτικής. Γι' αυτό αντιστρατεύεται την καθυστέρηση του Βενιζέλου να λάβει μέτρα αντιμετώπισης έγκαιρα. Τον κατακεραυνώνει όταν εκείνος επαναφέρει παλαιά ζητήματα που σχετίζονται με την κυβέρνηση του 1920 και τη μικρασιατική καταστροφή θεωρώντας ότι αυτό αποτελεί παρελκυστική πολιτική του Βενιζέλου, σε θέματα μακρινά και τετελεσμένα κι όχι στα τρέχοντα και φλέγοντα προβλήματα για τα οποία τού αποδίδει πλήρως την ευθύνη. Δεν θεωρεί ότι

υπάρχει πολιτειακό ζήτημα, αντιθέτως τονίζει τη μετριοπάθεια και υπευθυνότητα του Τσαλδάρη που χωρίς εξάρσεις κι ακρότητες αντιμετωπίζει τη δύσκολη κατάσταση της χώρας με τη δέουσα σοβαρότητα χωρίς θεατρινισμούς. Αξίζει να παρατηρήσει κανείς ότι όσο η κρίση εξελίσσεται και κορυφώνεται τους δύο τελευταίους μήνες, τόσο κι οι εφημερίδες της αντιπολίτευσης γίνονται πιο επιθετικές, σε σημείο που να διχάσουν τον λαό και να προτείνουν να στηθούν αγχόνες στην Ομόνοια. Αυτό δείχνει ότι τα μίσση και τα πάθη της εποχής που ξύπνησαν έπειτα από την αναμόχλευσή τους από τον Βενιζέλο δεν ήταν εύκολο να κατασιγάσουν και εξήψαν την διχόνοια και αντιπαλότητα μεταξύ των κομμάτων σε μια εποχή που η αρραγής ενότητα και συνεργασία ήταν περισσότερο αναγκαία από ποτέ.

Ο Τύπος της Αριστεράς , τέλος, με επικεφαλής τον *Ριζοσπάστη* έχει έναν επιπλέον λόγο να στρέφεται εναντίον του Βενιζέλου. Το 1929 έχει ψηφισθεί το Ιδιώνυμο, που στην πράξη στρεφόταν εναντίον της ελεύθερης έκφρασης και δράσης των αριστερών, απειλώντας τους με διώξεις και φυλακίσεις. Αυτό ήταν μια μόνιμη πληγή για τους αριστερούς που λειτούργησε σαν μοχλός δράσης κι αντίδρασης απέναντι στον Βενιζέλο. Εντάσσει την κριτική του λοιπόν στην κομματική του γραμμή και με σημαία του τον κίνδυνο του φασισμού χαρακτηρίζει ως φασίστες μεγάλες ομάδες του πληθυσμού, όχι μόνο της αντίπαλης πολιτικής παράταξης, αλλά και ατόμων που χαρακτηρίζει ως αρχειοφασίστες, εργατοφασίστες, σοσιαλφασίστες, αγροτοφασίστες. Επιμένει σε αυτήν την ρητορική και επικεντρώνεται στο πρόβλημα του χαμηλού βιοτικού επιπέδου των πληθυσμών, την ανεργία, την άνοδο των τιμών. Όμως το παμφασιστικό ιδεολόγημα απομονώνει το ΚΚΕ από τα υπόλοιπα κόμματα και το εμποδίζει από το να εισβάλει αποφασιστικά ανάμεσα στους δυσαρεστημένους βενιζελικούς ψηφοφόρους. Από τον Απρίλιο του 1932 γίνεται πιο δηκτικός και ασκεί έντονη κριτική για τα καταστροφικά εξωτερικά δάνεια τα οποία αναγκάζουν τον λαό να είναι υπόλογος στους ξένους και υποστηρίζει μια αναπτυξιακή πολιτική πιο εσωστρεφή που να μην αλληλεπιδρά με τον έξω κόσμο αλλά να διασφαλίζει την πολιτική ανεξαρτησία της χώρας. Σε αυτό το πλαίσιο στρέφεται και εναντίον ξένων εταιρειών που έδρευαν στην Ελλάδα, όπως πχ την Πάουερ που θεωρεί ότι εκμεταλλεύεται τον μόχθο των εργατών. Συχνά ο *Ριζοσπάστης* ασκεί κριτική και στους επικεφαλής του ΚΚΕ διότι αδρανούσαν και δεν οργάνωναν έγκαιρα και αποτελεσματικά τις διαδηλώσεις και τις απεργίες, αφήνοντας χώρο στους απεργοσπάστες να υπονομεύσουν τον λαϊκό αγώνα. Κι αυτό που αξίζει να σημειωθεί

είναι ότι αβασάνιστα χρησιμοποιεί τον μύθο ότι η Ελλάδα μαζί με άλλες ιμπεριαλιστικές δυνάμεις όπως η Γαλλία προτίθενται να επιτεθούν εναντίον της Σοβιετικής Ένωσης και καλεί σε συστράτευση τον πληθυσμό ώστε να υπερασπιστούν όλοι μαζί την «Σοβιετική Πατρίδα» που κινδυνεύει.

Ανακεφαλαιώνοντας θα λέγαμε ότι οι εφημερίδες, η καθεμιά μέσα από τη δική της οπτική, αντικατοπτρίζουν την πραγματικότητα, φωτίζουν τα γεγονότα εν τη εξελίξει τους και διαμορφώνουν συνειδήσεις, ενισχύουν την κομματική συσπείρωση της κάθε παράταξης κι εξασφαλίζουν τις προτιμήσεις της εκλογικής βάσης με φόντο το κυρίαρχο ζήτημα της οικονομικής κρίσης. Μιας κρίσης που τελικά οδήγησε την Ελλάδα στην τρίτη χρεοκοπία της μέσα σε έναν αιώνα και σημαδεύει την αρχή κατακλυσμιαίων γεγονότων στα χρόνια που έρχονται.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΡΩΤΟΓΕΝΕΙΣ ΠΗΓΕΣ

ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ ΑΠΟ 1/3/1932-30/5/1932

Ακρόπολις

Βραδυνή

Εθνικός Κήρυξ Νέας Υόρκης

Ελεύθερο Βήμα

Ελληνική

Εσπερινή

Εστία

Καθημερινή

Μακεδονία

Ριζοσπάστης

ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΕΙΣ ΠΗΓΕΣ

Δαφνής, Γρηγόριος, *Η Ελλάδα μεταξύ δύο πολέμων (1923-1948)*, Κάκτος, Αθήνα 1997

Καραμανλής, Κώστας, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και οι εξωτερικές μας σχέσεις 1928-1932*, Παπαζήσης, Αθήνα 1995

Κλάψης, Αντώνιος, Κούμας, Μανόλης, *Εθνικός Διχασμός Καθημερινές Εκδόσεις ΑΕ*, Αθήνα 2019

Κονδύλης, Θάνος, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η Ελλάδα (1928-1932). Η διπλωματική πολιτική και η οικονομία*, Ταμβος, Αθήνα 2009

Κωστής, Κώστας, «Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας. Η διαμόρφωση του νεοελληνικού κράτους, 18^{ος}-21^{ος} αιώνας, Πατάκης, Αθήνα 2018

Κωστής, Κώστας, «Το στοίχημα της οικονομίας: αντιμέτωποι με τη διεθνή οικονομική κρίση», στο: Θάνος Βερέμης, Ηλίας Νικολακόπουλος (επιμ), *Ελευθέριος Βενιζέλος. Από το όραμα της Μεγάλης Ιδέας εξόριστος στο Παρίσι*, τομ1, Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη, Αθήνα 2001

Μαραντζίδης, Νίκος, «Η πορεία προς την πόλωση» στο: Θάνος Βερέμης, Ηλίας Νικολακόπουλος (επιμ), *Ελευθέριος Βενιζέλος. Από το όραμα της Μεγάλης Ιδέας εξόριστος στο Παρίσι*, τομ1, Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη, Αθήνα 2001

Μαυρογορδάτος, Γιώργος Θ. *Μετά το 1922. Η παράταση του Διχασμού, Πατάκης, Αθήνα 2017*

Σβολόπουλος, Κωνσταντίνος, *Ελληνική εξωτερική πολιτική 1830-1981*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2019

Τσακαλογιάννης, Πάνος, *Σύγχρονη Ευρωπαϊκή Ιστορία. Από τη Βαστίλη στον 21^ο αι*, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, τμΒ, Αθήνα, 2009

Canagueral, Albert, *Ιστορία του 20^{ου} αι. Από τον Μεγάλο Πόλεμο στη Μεγάλη Ύφεση* (μτφρ) Χ. Θεοδοροπούλου, Time, τχ3, Αθήνα 2011, σσ 66-69

Hering, Gunar, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα 1821-1936*. Τομ Β, (μτφρ) Θ. Παρασκευόπουλος, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2006

Mazower, Mark, *Η Ελλάδα και η οικονομική κρίση του Μεσοπολέμου*, (μτφρ) Σ. Μαρκέτος, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2006